

Часопис за национална и државна питања
УДК 323.1(=163.41)
ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XX
vol 48.
Број 2/2024.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА
И ДРЖАВНА ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)
Број 2/2024. год. XX vol. 48 стр. 1-168

Часопис покренут поводом 200 годишњице
савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3349-205

Email: ips@ips.ac.rs ni@ips.ac.rs

Оснивачи часописа:

Проф. др Милан Матић и др Живојин Ђурић, научни саветник

Главни и одговорни уредник:

Др Миломир Степић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Заменик главног и одговорног уредника:

Др Вања Глишин, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Редакција:

Др Зоран Милошевић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд, Србија);
др Јован Базић, редовни професор (Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици, Учитељски факултет, Србија); др Сања Шуљагић, виши научни
сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); др Душан Пророковић, научни
сарадник (Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија);
др Марко Пејковић, научни сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија);
др Жељко Будимир, доцент (Факултет политичких наука, Бања Лука, Република Српска – БиХ);
др Александар Гронски, доцент (Духовна академија у Минску, Белорусија)

Секретари Редакције:

Мср Бојана Секулић, истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд, Србија;
Мср Саво Симић, истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд, Србија.

Савет часописа:

Др Славенко Терзић, академик (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија);
др Борис Милосављевић, научни саветник (Балканолошки институт САНУ, Београд,
Србија); др Момчило Суботић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд,
Србија); др Милош Ковић, редовни професор (Филозофски факултет Универзитета у
Београду, Србија); др Ирина Атанасијевић, редовни професор (Филолошки факултет
Универзитета у Београду, Србија); др Миша Ђурковић, научни саветник (Институт за
европске студије, Београд, Србија); др Дејан Михаиловић, редовни професор (University
Tecnológico de Monterrey, Faculty of Social Sciences, México); др Ђуро Бодрожић, виши
научни сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); Проф. др Станислав
Степанов, академик (члан Руске академије наука); др Дејан Јовановић, доцент (Факултет
политичких наука, Београд, Србија); др Наталија Белоус, доцент (Брјански државни
универзитет); др Владислав Кучмисти, доцент (Белгородски државни истраживачки
универзитет); др Михаил Лобанов, доцент (Белгородски државни универзитет, Русија).

Лектура и коректура
Ања Маљевић

Прелом и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

ТЕМА БРОЈА:

СРПСКИ ЧИНИЛАЦ У ИСТОРИЈСКИМ И САВРЕМЕНИМ ДРУШТВЕНИМ ПРОЦЕСИМА

- Миша Бурковић*
ПОБЕДОНОСЦЕВ И КРИТИКА ВИШЕПАРТИЈСКЕ
ПРЕДСТАВНИЧКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ.....7-31
- Александар Костолија*
СТРУКТУРНА ОГРАНИЧЕЊА ДЕЛОВАЊА НОВИХ
ДРУШТВЕНИХ ПОКРЕТА.....33-52
- Aleksandar Pavić, Hatidza Beriša*
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND NATIONAL
SECURITY STRATEGY DEVELOPMENT
– CHALLENGES AND PERSPECTIVES.....53-75
- Братислав Теиновић*
НАЦИОНАЛНО–ПОЛИТИЧКА МИСИЈА
ФРА ГРГУРА–ГРГЕ ШКАРИЋА (1831–1876):
ЗА ЈАВНО ДОБРО СРПСКЕ НАЦИЈЕ.....77-104
- Александар Љубомировић*
СТВАРАЊЕ „СРПСКОГ СВЕТА“:
КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА САДРЖАЈА ЈАВНИХ
ИСКАЗА О КОНЦЕПТУ И ДЕФИНИСАЊЕ
ЊЕГОВИХ ДИМЕНЗИЈА.....105-133
- Никола Динић*
ГРБ, ЗАСТАВА И ХИМНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ:
ЗАШТИТА КРОЗ ПРЕКРШАЈНУ ОДГОВОРНОСТ..135-148
- УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ.....149-167

CONTENTS

THEME OF THE ISSUE:

SERBIAN FACTOR IN HISTORICAL AND CONTEMPORARY SOCIAL PROCESSES

Miša Đurković

POBEDONOCSEV AND CRITICISM OF MULTI-PARTY
REPRESENTATIVE DEMOCRACY..... 7-31

Aleksandar Korolija

STRUCTURAL LIMITATIONS OF THE NEW
SOCIAL MOVEMENTS ACTIONS.....33-52

Aleksandar Pavić, Hatidža Beriša

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND
NATIONAL SECURITY STRATEGY DEVELOPMENT
– CHALLENGES AND PERSPECTIVES.....53-75

Bratislav Teinović

THE NATIONAL AND POLITICAL MISSION OF
FRA GRGUR–GRGO ŠKARIĆ (1831–1876): FOR THE
PUBLIC GOOD OF THE SERBIAN NATION.....77-104

Aleksandar Ljubomirović

CREATING THE “SERBIAN WORLD”:
QUALITATIVE CONTENT ANALYSIS OF PUBLIC
STATEMENTS REGARDING THE CONCEPT AND
DEFINING ITS DIMENSIONS.....105-133

Nikola Dinić

COAT OF ARMS, FLAG AND ANTHEM OF THE
REPUBLIC OF SERBIA: PROTECTION TROUGHT
MISDEMEANOR LIABILITY.....135-148

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS..... 149-167

*Миша Ђурковић**

Институт за европске студије, Београд

ПОБЕДОНОСЦЕВ И КРИТИКА ВИШЕПАРТИЈСКЕ ПРЕДСТАВНИЧКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Сажетак

Аутор се бави делом Константина Победоносцева и посебно његовом критиком вишепартијске представничке демократије. Обично се његово одбијање увођења демократије и заговарање самодржавља и царске аутократије тумачи личним интересима, реакционарношћу, заосталашћу итд. Но овде показујемо да се радило о изузетно образованом човеку који је по образовању био западњак и који је детаљно пратио развој и проблеме западног представничког система. Аутор показује да је његов рад на овом пољу део укупне европске интелектулане дебате о измени система демократије у доба масовних партија. Следећи рад Полунова који је показао западне утицаје на мисао Победоносцева, његов рад и аргументацију стављамо у контекст западног канона критике вишепартизма где спадају Острогорски, Белок и Михелс, чији су радови изашли годинама након Московског зборника.

Кључне речи: Победоносцев, представничка демократија, самодржавље, партијски систем, Острогорски, Михелс.

* mdjurkov@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4305-8184>

Фигура Константина Победоносцева остаје и до данас једна од најинтригантнијих и најзанимљивијих у руској историји предреволюционарног периода. О њему је, посебноу последњих двадесетак година, доста писано и то нарочито у руској академској заједници. Објављени су делови његове преписке, поново штампани његови радови, као и ранији радови писани о њему. Постоји и не мали број монографија које обрађују његов живот, политички рад, улогу обер-прокуратора, његова политичка схватања итд. Радови Александра Полунова сматрају се изузетно вредним и свеобухватним, како у руској академској заједници, тако и на западу (Dykstra 2007, 31). На енглеском језику додуше и даље не постоји монографија о њему осим Бирнсове објављене још 1968 године, а многе од стереотипних оцена од раније понављају се и у новој литератури¹.

У покушајима да се анализира његова политичка мисао, доминирају идеје контекстуализације према унутрашњим проблемима саме Русије. Оно што недостаје међутим јесу покушаји да се његова мисао стави у контекст укупних кретања у европској политичкој мисли тога доба. Наиме, потпуно погрешно се тадашња западна мисао посматра кроз очи теоријеи праксе француске Треће републике или нормативне теорије енглеског парламентаризма. Највреднија и дугорочно најутицајнија дела тог периода управо су као и његови најважнији радови, посвећена критици праксе парламентарне демократије и вишепартијског система. И ту је једино Полунов дао важан пионирски допринос у неколико текстова у којима је показао утицај британске и пре свега француске конзервативне мисли деветнаестог века на формирање, развој па и популарисање мисли и дела Победоносцева у делу критике вишепартијске демократије. (Полунов 2007а; Полунов 2007б нпр.). Но он не познаје довољно рад политиколога и социолога који су у периоду од 1896. до 1925. године изнели заокружени канон литературе која је показала проблеме вишепартијске демократије и њено трансформисање у пуку формуте тај контекст треба обрадити.

Победоносцев, је показаћемо дакле то у овом раду, неко ко је врло детаљно пратио развој о коме причамо и међу првима је у европском контексту изнео детаљну, реалну, и аргументовану критику застрањења и нефункционалности вишепартијског система либералне демократије. Његов мотив за то је разумљиво био одбрана руског

¹ Напомињем да је овде оствалена по страни литература објављена на немачком језику, коју нисам био у прилици да истражим.

система самодржавља и спречавања одвојености државе и цркве². Но та нормативна позиција и мотив нимало не умањују вредност саме анализе механизма застрахења и корупције западног система који је анализирао. Предмет овог рада је управо контекстуализација његових увида и критике извитоперавања вишепартијског система, односно његово разобличавање, тј. стављање рада Победоносцева у шири европски контекст, како би се другачије и вредновали његови увиди и интелектуални допринос. Генерално, и даље је веома мали број аутора који његов опус виде као актуелан и важан за разумевање патологије вишепартијског система представничке демократије (Salem 2005). Основу за анализу даје његов опус магнум, *Московски зборник*, објављен 1896 године.

*

Време у коме живимо са изазовима друштвених мрежа, дигитализације, трансхуманизма, масовних пандемија, ширења надзора и у аналогном и у дигиталном свету, континураних економских криза те очигледне промене облика светског поретка неоспорно поново доводи у питање оправданост и одрживост вишепартијског система либералне демократије. Током последња два века од кад је систем представничке демократије наступио заједно са ширењем права гласа, нека врста кризе тог система наступала је периодично на три до четири деценије. Но прва истински велика научна дебата и анализа суштинских проблема представничке демократије десила се крајем деветнаестог и почетком двадесетог века када је у водећим западним земљама већ дошло до масовног ширења бирачког права на све делове становништва, сем у потпуности за жене и црнце у САД. Тада су наике укључене и радничке и пољопривредне масе па је на сцену ступила масовна демократија. Класични либерали који су дуго бранили цензус и ограничавање права гласа, поражени су заједничким напором конзервативаца Дизраелијевог типа и социјалиста, који су из различитих разлога једнако подржавали проширење бирачког права.

Већина аргумената који су тада формулисани и проблема који су уочени у функционисању и пре свега извитоперавању

² Мада је могуће тврдити и обрнуто, да је залагање за самодржавље логична последица проблема које западни систем ствара, како то тврди Полунов (2010, 113-114).

замишљеног нормативног система изборне демократије и дан данас се користи. У времену дигитализације, социјалног кредита, друштвених мрежа, када Гугл и Мета сами контролишу половину глобалног тржишта дигиталног маркетинга, и када приватне корпорације скоро монополски контролишу све већи број аспеката живота, укључујући и партијску политику, долазе и нови увиди и облици анализе. Могућности, инструменти и технике манипулације, којима се вишепартијска политика претвара у фасаду, нелибералну демократију, ауторитарни систем или нешто слично, фантастично су нарасли. То се пре свега односи на бихејвиористичке доприносе разумевања понашања и усмеравања потрошача и бирача. Но, основа разумевања застраћења постављена је управо у доба када је Победоносцев радио и стога се он мора третирали као један од пионира ове врсте анализе.

Чини се да је најбољу систематизацију рада у тих неколико деценија дао Карл Шмит у делу *Духовно-повесни положај садашњег парламентаризма* (Šmit 2001). Ова мала, али бриљантно написана књига, објављена 1923 године, у уводном делу другог издања из 1926.не само да на малом простору дефинише и пописује све најважније елементе критике, већ наводи и тада већ уочени канон најважнијих дела која су иницирала ову расправу и која и до дан данас чине основу за анализу и критику застраћења система парламентарне вишепартијске демократије. То су наравно књига Мојсеја Острогорског из 1902. године о странкама у модерној демократији (Острогорски 1921), затим луцидно аутобиографско сведочанство Хилера Белока, написано са Сесилом Честертоном и објављено 1911 као *Партијски систем* (Белок и Честертон, 2017), те најпознатији и највише цитирани класик Роберта Михелса *Социологија партија у савременој демократији* (Michels 1990), објављен исте године и пре свега познат у ширим масама по формулацији о *гвозденом закону олигархије*, из претпоследњег поглавља књиге.

Наиме у свим овим радовима уочен је огроман значај вођа и партијских елита, односно олигархије, а дат је и опис стварног унутарпартијског и међупартијског живота са све изборним кампањама, манипулацијом, корупцијом, продајом положаја итд. Како Шмит примећује, ове књиге су „разориле многобројне парламентарне и демократске илузије, не раздвајајући тачније једне од других. И несоцијалисти су коначно спознали повезаност штампе, странке и капитала...“ (Šmit 2001, 162-163)

У огромној фусноти посебно су пописани радови немачких аутора објављени између 1921. и 25. који су заједно са Шмитом отворили огромну дебату о кризи демократије и вишепартизма као система, са наравно посебним освртом на стање ових институција у Вајмарској републици. Ту су радови Бона, Ландауера, Томе, Левенштајна, наравно и радови о Шпенглеру.

У самом тексту од руских мислилаца појављују се Бакуњин као Шмитов омиљени пример правог небуржоаског анархисте, који иде до самог темеља разарања свих институција, укључујући и породицу, те Троцки у контексту критике социјалдемократске концепције Кауцког и напада на слободно зидарство на конгресу Коминтерне 1922 (Исто 195, 201).

Но, иако је *Московски зборник* преведен на немачки језик 1902. а на француски и енглески још и раније, Шмит не помиње Победоносцева и у овом спису, као ни у *Политичкој теологији* у којој завршава поглављем о филозофији државе контрареволуције. Тиме се заправо у западном свету успоставио канон ингорисања руске конзервативне и контрареволуционарне мисли у озбиљним академским студијама, па се тако и дан данас Иван Иљин углавном помиње као фашиста, евроазијци игноришу или такође по новој моди стављају у претече фашизма и од 2014 „Путиновог фашизма“ итд.

Том Дикстра је у вредном чланку из 2007 (Dykstra 2007) пописао читав низ стандардних стереотипа који се о Победоносцеву могу наћи у руској и литератури о Русијиу западном академском свету. Теза о „злом генију“ која се често понавља још је блага у односу на стандардне стереотипе који се и данас врте. У класику Питера Вирека из 1956 *Конзервативизам*, налази се есенција приказа Победоносцева као мислиоца који за слободу каже да је „чудан западни концепт“, који са екстазом говори о аутократији у смислу синтезе монголске и византијске аутократије и који *ан гро* побија све што долази са запада и кога се никакав западни концепт модерности, слободе и значаја институција није дотакао (Vireck 1956, 85). Бољшевици по њему испадају законити наследници ове аутократске традиције коју је Победоносцев теоријски разрадио.

И Берђајев је наравно допринео тој слици без обзира што је сам далеко боље разумевао сложеност мисли Победоносцева. Колико је ово све сулудо говори чињеница да се радило о вишедеценијском професору права чији је један од најпознатијих списа *Курс грађанског*

права,³ мислиоцу који непрестано понавља значај добрих, прецизних, предвидљивих закона којих не би смело да буде превише и о човеку који је говорeћи речником данашњих конзервативаца гледао како да одбрани стварну слободу од апстрактних идеја слободе. Међутим, ради се о веома сложеном и озбиљно разрађеном мисаоном систему који обилује низом подстицајних увида, као што је, на пример, детаљна студија сложеног односа између државе и цркве.

Московски зборник је наравно најпознатије и највредније дело Константина Победоносцева, објављено 1896. Овај рукопис је у Русији био подједнако омражен и нападан од стране прозападних либералних демократа и бољшевика. Смољарчук нпр још 1990 понавља уобичајену формулацију о злом генију Русије (Смољарчук 1990).

О Победоносцеву и до данас се пишу углавном екстремно критички радови, препуни предрасуда, увреда, етикета и омаловажавања. У поменутом раду Дикстре, који је иначе претендовао и у великој мери успео да буде прегледни, објективни приказ историје радова, дебата и оцена о делу Победоносцева, у закључку се понавља идеја о његовој неинвентивности и неоригиналности (Dykstra 2007, 40).

У овом раду смо стога издвојили његову критику парламентарног вишепартијског система демократије. Неопходно је контекстуализовати овај рад и ставити га у оквире тадашње глобалне европске дискусије о парламентаризму, демократији и настајућој теорији елите. Најпре ћемо показати западне изворе његове мисли у том сегменту. Наиме иако је Победоносцев наступао са јасне позиције одбране руског система аутократије, он је као изузетно образован човек који је редовно пратио штампу на низу страних језика, очигледно био веома свестан све извесније и очигледније кризе вишепартијског система демократије, која је већ наговештавала исте болести због којих је демократија и дошла. на лош глас после Првог светског рата и који је присутан и данас.

³ Одбачена је и побијена идеја о разлици између младог Победоносцева, наводног западњака, спремног да прихвати демократију и у Русији, те старог аутократе, који одбацује све са запада, укључујући и идеју о значају права и правосуђа. Код њега је јасан континуитет и позиционирање правне науке и правосудних гаранција грађанских права у оквир разрађеног система самодржавља. Има делова *Зборника* који су настали и објављени још почетком седамдесетих година, дакле две и по деценије раније.

Тек десетак до петнаест година касније, на Западу се као што смо видели појавио низ књига које до данас чине основу за анализу и критику дегенерације политичких партија и демократског система. Након излагања његове критике парламентаризма изнећемо и основну аргументацију мислилаца од Острогорског и Михелса до Карла Шмита. У раду ћемо показати зашто је рад Победоносцева не само претеча свих ових студија, већ иде дубље у анализу извора и духовних, моралних и метафизичких извора кризе, а не само институционалних и партијско-политичких. Тек Шмитова анализа на западу покушава толико дубоко да уђе у духовне основе проблема и да из њих изведе све разлоге и логику манифестације кризе. Дакле циљ је да се покаже како Московски зборник није попут евроазијске мисли изданак руске азијатске и антиевропске школе мишљења, већ интегрални део тадашње европске дебате у којој је Победоносцев укотвљен у традицију која иде од Шатобријана, Бонала и Деместра преко Кортеса кога не помиње, Ле Плеа, Карлајла, чак и доктринара попут Гизоа, теоретичара елите (Моска, Парето, Михелс), све до Шмита и оних немачких мислилаца које он наводи.

Треба напоменути да је Зборник, у коме се инсистира да је демократија само форма, појавио исте године када и кључно дело водећег теоретичара елитизма Гаетана Моске *Елементи политичке науке*. Дакле рад треба да покаже изразиту инвентивност Победоносцева као критичара система парламентарне вишепартијске демократије, која представља један од најважнијих сегмената његовог теоријског рада.

*

Када се трага за изворима његовог мишљења уопште свакако се може наћи релативно јасна линија руског конзервативизма осамнаестог и деветнаестог века. Пре свега се мисли на Карамзина и Уварова, двојицу највећих апологета самодржавља као специфично руске концепције владавине. Много од фундамената мисли Победоносцева наћи ће се код њих, уз разумљиве варијације. Код обојице се формира чувена тријада „православље, самодржавље, народност“ уз оштро опирање западним либералним и револуционалним тенденцијама које су укључивале рационализам, апстрактно мишљење, теорије о апстрактним правима и индивидуализам, затим поделу власти итд. Код Уварова је нагласак стављен на заштититу становништва

и посебно омладине и деце од западних уплива у образовање, веру, јавно мњење и друге елементе духовне сфере коју треба очувати сувереном.⁴

Но иако су оба ова мислиоца путовали по Европи и упознавали се са идеолошким и политичким тенденцијама свог доба, накоје су одговорали, Победоноцев је далеко више од њих западни човек у смислу образовања и информисаности. Његова критика западног система политике и идеологије тог времена је може се рећи иманентна, урађена из визуре човека који познаје сва застрахења и проблеме тог система и критикује их на основу западне литературе, књига, конкретних података и анализа, штампе, а не самоиз апстрактне перспективе одвајања и заштите Русије од свега што стиже са запада. Укратко, Победоносцев је био човек свог времена који је ишао даље од њега и препознавао проблеме које вишепартизам, подела власти и одвајање цркве и државе доносе у друштва у којима се утемеље као принципи организације.

Отуд се може рећи да су посебно за ову врсту његове делатности важнији били западни аутори, писци, новинари и аналитичари политичког и правног система Енглеске Француске и Америке, него мислиоци руске традиције, иако је посебно кад је у питању спољна политика био веома близак славенофилима.

Но ни ту није преузимао све што су његови пријатељи и узори радили и заговарали, већ је додавао своје увиде, и правио одређену синтезу доносећи своју традицију не само као нормативни принцип, већ као укупан систем интегралне повезаности, духовних, религиозних, моралних основа са политичким, институционалним и практичним системом у смислу методологије анализе и нормирања. Као што ћемо видети постојале су фундаменталне концептуалне разлике и неслагања између њега и његових западних пријатеља због којих је морао да модификује њихове ставове и кад их је преводио⁵ Њихова вера у парламентаризам, са свим његовим заблудама, у толеранцију према верским мањинама, у одвојеност цркве и државе, и коначно у идеју владавине права над свима па

⁴ У Србији је 2013 одбрањен веома добар докторат Андреја Митића под називом *Руска конзервативна мисао* (Митић, 2013). Карамзин и Уваров су обрађени на странама 39-77. Нажалост овај рад и до данас није објављен.

⁵ Ту спадају и тако нечасни макијавелистички потези као што су испуштања делова и реченица који му нису одговорали и кад би преводио њихове радове. Види Полунов, 2007а, 92.

и над владаром, били су му апсолутно неприхватљиви. Он је био човек праксе који је изнутра познавао систем државне управе и правосуђа, а у писању се као и у јавном раду водио принципима државног разлога. Спашавање народа (*salus populi*) за њега заиста јесте био највиши закон, у буквалном значењу тог израза. Писац доктората о Победоносцеву који је одбрањен 1977, Соренсен је управо концепцију народа нагласио као основу политичке концепције и мисли Победносцева (Dykstrea 2007, 26).

*

Руска традиција самодржавља чини нормативни оквир политичке теорије Победоносцева. Салем (Salem 2005, 127) је добро уочио значај различитости система аутократије француског типа Луја XIV. од царског самодржавља које је Победоносцев бранио и захтевао. Штавише, његови чланци о природи руске аутократије штампани у француском часописима, сакупљени су и објављени 1927 године под називом *Руска аутократија* (Pobiedonostsev 1927). Но што се тиче разумевања природе и проблема система вишепартијске, представничке демократије, он је у потпуности западни човек укотвљен у природни ток развоја политичке и социјалне мисли која је анализирао и уочила проблеме у стварном функционисању овог система.

Кад се говори о претечама тих анализа, највише је урадио Александар Полунов, детаљно истражујући западне утицаје на дело оберпрокуратора. У питању је неколико тематских чланака који су анализирали његов однос са француском реакционарном традицијом деветнаестог века и посебно сарадњу са Ле Плеовом школом друштвеног мира. Ради се о веома вредним студијама у којима се аутор дотицао и разлога због којих је у једном тренутку завладала „мода Победоносцева“ у Паризу, бар у неким круговима. Поред тога важан је и његов рад о везама са Британцима и утицају неколико британских конзервативних и реакционалних мислилаца као што су Карлајл, Мен и посебно Џејмс Фицџејмс Стивен, аутор знамените књиге *Слобода, једнакост, братство*, из 1873. која је настала као критика позиција енглеских либерала, а посебно Џона Стјуарта Мила. Победоносцев је преводио и Ле Плеа и Стивена на руски језик и трудио се да промовише њихове ставове.

Ле Пле је део најважнијег тока француске деветнаестовековне реакционарне мисли. У одличном зборнику њихових радова са прегледним уводом у њихова дела који је ИСИ објавио 2004, Кристофер Олаф Блум издвојио је Шатобријана, Бонала, Де Местра, Ле Плеја, Емила Келера и Рене де ла Тур ду Пана. (Olaf Blum 2004). У овој традицији римокатоличких мислилаца, који су дефинисали француску конзервативну десницу пре појаве Француске акције, Фредерик Ле Плеј има врло занимљиво место и велику улогу у доба кад је Победоносцев дефинисао своје ставове. Овај мислилац је био јасне контрареволуционарне провенијенције, и основу нормативног модела за њега чине, религија, приватна својина и посебно јака, традиционална породица, мада је с друге стране водио рачуна о снази и значају жена. Као човек који је много путовао средином века и провео једно време и на Уралу радећи своје инжињерске послове, био је окупиран идејом реформе Француске у свим нивоима па је економска наука у раду његовог друштва играла већу улогу него код свих других мислилаца на овом идеолошком простору. Његов рад и брига за раднике сматрају се претечама енциклике *Рерум новарум* и хришћанске демократије.

Након потписивања војног уговора и пакта о савезништву Русије и Француске, деведесетих година појавило се велико интересовање за рад Победоносцева јер се сматрало да његови ставови најбоље дефинишу природу руске царевине и њеног укупног вредносног и политичког система. Леру Бол (Полунов 2007б, 140) је указао на то да треба читати његове радове како би се разумело који су проблеми Треће републике и у којој мери они плаше руског цара и чине да се све више одаљава од било какве реформе у правцу увођења представништва и уставности.

Но, односи са Ле Плеовим кругом су посебно били блиски и интензивни све до његове смрти 1907 године. У часопису *Друштвена реформа* одмах након изласка превода зборника 1897 појавио се позитиван приказ који је написао Худо, тврдећи „бранимо исте вредности“. И заиста Школа друштвеног мира је попут Победоносцева критиковала индивидуализам, рационализам, секуларизам и претераности либералне демократије. Делили су и заједнички отпор бирократизацији, инсистирали на значају обичаја и наслеђа, такође аграрног друштва и породице као основе за свако нормално друштво. Они су се надали да ће он као утицајан човек допринети популарисању и примени њиховог учења. И заиста онје превео

Основе конституције, кључно Ле Плеово дело које је штампао у Русији са својим предговором и биографијом аутора. Такође, како примећује Полунов многе мере које је применио као прокуратор биле су инспирисане њиховим схватањима (Полунов 2018, 188), посебно у вези са појачањем утицаја цркве у школама и јавној сфери.

Но, поред блискости постојале су и јасне разлике, па и сукоби око одређених питања и у погледу теоријских основа организације друштва и политике, тако и у погледу односа православља и католицизма, посебно кад је у питању нетолерантност самодржавља према мањинама, укључујући и римокатоличку. Он је био доследни антрополошки песимиста и стога је био против афирмације друштва, односно независних друштвених организација и иницијатива које долазе од њих према држави и систему бирократије и власти, Такође је био против индивидуализма, светости приватне својине и сваке конкуренције као основе напретка. То је све по њему спадало у експрес, поводе за раздраживање страсти и тиме за подривање стабилности у држави. Они су међутим по дефиницији били друштвена организација која се такође залагала за слободу деловања цркве у односу на државу. Суштински проблем је био међутим, као и кад су у питању односи са британским конзервативцима, то што је за све њих парламентарна представничка демократија већ постала неоспоран и неупитан оквир политичког деловања. Све њихове критике ишле су у правцу покушаја поправљања система и проналажења већег простора за систем вредности до кога им је стало (и који су углавном и делили са Пободоносцевим). Но за њега је по дефиницији тај систем био неприхватљив. Вреди навести његово последње обраћање Леплеовцима у тексту који је написао пред смрт. Своје ставове о питању увођења система представничке вишепартијске демократије у Русији сажео је оценом да је Русија превише велика земља за то и да културни развој није на адекватном нивоу. (Полунов 2018, 190)⁶

Осим Француза, доста се бавио и Енглезима, посебно након отварања Источне кризе, када је преко Олге Новикове радио на успостављању веза са британским актерима који су подржавали

⁶ Проблем је што је по низу аутора с друге стране он сматрао да је управо необразованост народа, односно блажено незнање оно што је неопходно да се народ чува у положају смирености и покорности према својој власти. Знајући за његов макијавелистички однос према писаној речи, могуће да је чак и ово био део тактике према пријатељима у Француској, односно давање аргумента који они могу да прихвате.

борбу Словена на Балкану. Полунов је и ово питање одрадио у малом, али врло прегледном чланку, изложеном на скупу поводом сто година од смрти Победоносцева (Полунов 2007а). Победоносцев се још почетком седамдесетих година бавио питањем односа Енглеца према статусу вере и религије и тих неколико текстова је ушло у *Зборник*. Но након избијања кризе, упркос јасном уверењу да Енглези суштински мрзе Русе и виде их као варваре, настојао је да помогне лобирање ван и унутар британског парламента како би се смањила подршка коју је Лондон давао Отоманској империји⁷. Но осим тога и осим питања положаја религије у англиканској Енглеској, која је такође имала државну цркву, Победоносцев је показивао живо занимање за рад енглеских конзервативаца и критичара либералне демократије и либералних вредности.

Кратак текст о Карлајлу интегрално је укључен у *Зборник* (Победоносцев 1996, 249-252). У њему је извучено неких пет цртица из дела овог великог и тада врло утицајног енглеског мислиоца, аутора знамените књиге о херојима. Најважније поуке су оне које се односе на образовање младих људи, које треба учити исправним примерима и пре свега учити мудрости, смирењу и повиновању. Такође, понавља се значај религије и вере у друштву и начин на који она повезује људе. Осим Карлајла, Победоносцев је показивао интересовање и за Т. С. Мена и посебно за Џејмс Фицџејмс Стивена. Исте године када се појавила његова главна књиге, Победоносцев је направио шири детаљан приказ основне аргументације књиге, сажимајући Стивенову критику либералних принципа Бокла, Бентама и Мила. Текст је објављен у часопису *Гражданин* (Победоносцев 1873) и очигледно је много од тих аргумената и увида, које ћемо приказати ниже, ушло у главне текстове *Зборника* посвећене критици либералне демократије. Но ови аутори нису доводили у питање сам принцип парламентаризма, па је приликом приказа и превода Победоносцев морао да испушта делове реченица, и да мења смисао текстова како би направио слику која је њему потребна (Полунов 2007а, 92).

Иако је знао немачки језик, занимљиво је да се у радовима држи француских и енглеских аутора, а да су немачки остали по страни.

⁷ Сам је превео и у Русији објавио текстове Гледстона о Бугарској и Црној Гори. Гледстон је тада био начелу Либералне странке, а занимљиво је да је Победоносцев био у контакту и са другим утицајним либералним делатником Викамом Стидом, који је заслужан за превођење *Зборника* на енглески језик.

Време је да у сажетом виду представимо саму критику како је изнета у Московском зборнику. (Победоносцев, 1996; Победоносцев, 2018). Постоји неколико нивоа аргументације. Први је јасно начелно противљење сваком компромису и увођењу било ког дела из пакета одвајања цркве и државе, народне суверености, вишепартијског система и слободних избора, са чим иде и пуна слобода штампе. Ту нема компромиса. Оберпрокуратор је сматрао да сваки део овог пакета повлачи други и да се тиме отвара простор за постепено, али убрзано разарање државе и друштва.

Други ниво је заправо основни и ради се о духовној и религиозној основи не само укупног друштвеног функционисања, већ и читавог институционалног и политичког система. Вера је основа морала који је посебно важан за деловање виших слојева и изградњу њиховог осећаја дужности, одговорности, и посвећености општим државним циљевима, али и уважавање људске слободе у доменима у којима је потребна. У исто време она је основ за морално понашање обичног света и поштовање законитости, власти и поретка државе. Постоји и прагматични аргумент који тврди да је управо радикално одвајање цркве и државе довело дотле да црква постане паралелни систем моћи који је на западу често улазио у разне врсте сукоба укључујући и политичке и војне са државом. Победоносцев је наравно пратио тзв. културни рат у Немачкој који се одвијао седамдесетих година и ситуација у којој је Бизмарк тек након тога што се овенчао славом на бојном пољу, морао да поклекне пред Римокатоличком црквом, учврстила га је у уверењу да црква не сме бити одвојена од државе.

Наредни ниво аргументације је усмерен ка тврдњи о погрешности идеје народног суверенитета и потицања све власти од народа. Као део тога Победоносцев посебно критикује идеју општег и једнаког права гласа. Он је критикује са аристократских позиција меритократије која веома личи на Милово резоновање и тражење да глас образованијих вреди више⁸, као иса позиција блиских француским либералима деветнаестог века (Гизо нпр) који су изразито били против проширења бирачког права и за очување неке врсте гласовног цензуса, како би се избегао улазак у политику вулгуса

⁸ О Миловом елитизму који је посебно развијен са институционалним предлозима у *Разматрањима о представничкој влади* погледати у Ђурковић, 2006, 323 -332.

и популизам заснован на манипулацији масама⁹. Део ове анализе је и показивање врло актуелних застрањења масовне политике и бројних начина на који се обични људи уведени у политику без припреме користе као предмет манипулације, заглупљивања и експлоатације.

Следи затим детаљна анализа первертирања вишепартијског система и начина на који се од диктатуре једног долази до олигополске диктатуре партијских вођа и елита. Ово су фантастични увид који показују закулисност политике у тим системима, манипулацију, трговину интересима, корупцију и пре свега куповину гласова и положаја државним средствима. Политиком и даље влада мали број, елита, само што њено понашање није елитно, већ штетно. Победоносцев критикује и комерцијализацију политике и мешање политичких и економских домена тамо где им није место. Приватни партијски интереси надвладавају опште, што води ка томе да морални и вредни људи неће да се баве политиком.

Веома важан ниво аргументације је оно што касније Шмит развија тврдећи да је са пропашћу идеје аргументоване расправа и рационалног непринудног јавног мњења нестала сама суштина либералне парламентарне демократије (Šmit 2001 154, 172-174, 183). Победоносцев бриљантно увиђа сва застрањења штампе, сензационализацију, таблоидизацију и чињеницу да озбиљне новине не могу да издрже конкуренцију таблоида. Такође, уочава блиску сарадњу партијских вођа и таквих медија који заједно убијају расправу, аргументацију и потрагу за националним интересом. Заједно се играју инстинктима и страстима народних маса. Лаж, лицемерје, улагивање, наступају уместо части и осећаја дуга и одговорности. Као и сваки озбиљан конзервативац, овај аутор инсистира да цео систем почива на логици апстрактног просветитељства односно на погрешној Русоовој тези о доброј и бесконачно поправљивој људској природи. Православно схватање човека са идејама милости, опроста, састрадавања, тражи по њему другачији систем од протестантских идеја које стоје у основи парламентаризма.

Посебно важни су увиди, опет слични Миловој аргументацији, да се све ово компликује у сложеним вишенационалним државама и да стога самодржавље, а не демократија може сузбити њихове партикуларитете, личне и партикуларне интересе. Идеју да у вишепартијском парламенту седе представници свих мањина и националних заједница који би се између себе свађали (попут

⁹ Погледати прегледну књигу Craiutu, 2003.

Краљевине СХС двадесетих година), сматрао је најпогубнијим путем у пропаст. Слично томе је и важност увида о хиперпродукцији закона, аката и регулативе у вишепартијским системима јер су закони оруђа партија. Управо ту наступа бирократизација, а не у уређеним чиновничким системима аутократије, тврди он. Његова идеја је као и код француских пријатеља, политичка централизација, праћена административном децентрализацијом и пуном подршком за локалне заједнице са снагом локалних ауторитета, обичаја и парохија.

Штетан утицај јавног мњења и манипулације штампе, видео је и у њеном мешању у правосудну делатност и рад правосудних власти. Случај Вере Засулич, када је јавно мњење утицало да заплаши судије, уверио га је да треба укинути све покушаје реформисања судства у Русији које би ишло у правцу прилагођавања западним стандардима. Дакле уместо одвајања судске од административне власти, увођења пороте и отварања суђења за штампу и јавно мњење, захтевао је повратак стриктно судске процедуре, која је одвојена од мешања јавног мњења, а под надзором је државне и административне власти (Salem 2005, 141-143). То је био јединичин по њему да се обезбеди стварна заштита од терориста и анархиста који су почели атентатима да угрожавају државу. Томе је посвећен мали, али врло интензивни део *Зборника* који се назива „Поротни суд“ (Победоносцев 1996, 114-116)

Последица свих ових промена на западуу смислу развоја либералне демократије, одвојености цркве и државе, напредовања секулиризма и просветитељства и све веће улоге партијских вођа и медијских корпорација, коју он уочава јесте како се већ тада шири незадовољство у западним земљама и траже механизми превладавања штетности овог система. Оне клизе у анархију, након чега се лако упада у опасне диктатуре и то се заправо на западу врло брзо и десило са појавом фашизмаи нацизма. Зато оберпрокуратор и мисли да је за Русију боље да са тиме уопште не експериментише.

Овде смо само сажели основну линију аргументације и неке од најважнијих аргумената који разобличују стварно функционисање и первертирање вишепартијског система, заснованог на одвојености цркве и државе. Аутор улази минуциозно у детаље и развија комплетну слику овог система, показујући на разним нивоима како се либерална демократија претвара у фасаду, отварајући могућност да државом и ресурсима овладају чиниоци који нису за то адекватни и да државу уведе у хаос.

У том погледу један од најважнијих аргумената је чињеница да демократије и вишепартизам, са свим саприпадајућим аспектима укључујући и сензационализам, вулгарност и манипулацију масама, као највећи грех имају заправо уношење духовне перверзије као основе за друштвени и политички земљотрес. Елита и власт би код народа уз помоћ духовне власти требало да унесе смирење, засновано на православним вредностима покајања и сузбијања страсти. Но популистичка елита у демократским државама заправо почива на распаљивању страсти код обичног народа, и његовом убацивању у вртлог комерцијализације, плоти, вулгарности и потрошње. А по њему најважнији задатак би био код сваког човека фомирати карактер заснован на свести о сопственој одговорности свакога (Победоносцев 1996, 134) Наше доба као доба ријалитија, друштвених мрежа и тоталог изобличавања изборног система вишепартизма, сведочи о томе још боље него време у коме је Победоносцев живео. Савремена корпоративна елита базира своју владавину на финансијском капиталу, експерименталној психологији и пуној контроли политике и партија.

*

Оно што се може видети је да је ова критика Победоносцева стварно иманетна критика човека европског образовања који је логичка веза и етапа измеђурадова својих европских претходника, критичара вишепартијске демократије и наредне генерације европских мислилаца који су створили канон таквих критика почетком двадесетог века. Први од њих је Мојсеј Острогорски, руски Јеврејин који је провео деценије на Западу и створио прву озбиљну и систематску критику застрањивања и первертирања партијског система. Ту су наравно и већ поменути Роберт Михелс и Хилер Белок у сарадњи са Сесилом Честертоном и у овом делу текста ћемо кратко представити њихове основне радове.

Острогорски је био једна крајње занимљива историјска фигура, човек који је радио у руској империјалној адиминистрацији, бавио се као и његов брат питањима образовања и писања уџбеника из историје, затим је студирао политичке науке и социологију у Француској, објавио низ студија које су га учиниле познатим и онда се вратио у Русију да би био изабран у први сазив Думе 1905 године. Његов најпознатији допринос су свакако два тома студије

Демократија и организација политичких партија (Острогорски 1921¹⁰). Први, који се бавио британским партијским системом је објавио 1902. године, а други који се фокусирао на рад америчких партија појавио се 1910, односно 1912 (француско издање).

Острогорски је дао врло минуциозну и детаљну анализу начина на који политичке странке кваре демократски систем и оптужио их је за грабљење моћи, корупцију и привилегије. Бројни вредни увиди који се код Победоносцевог налазе у низу есеја, овде су изложени систематски и добијамо сјајно сецирање механизма преко којих партији ванпартијски системи моћи кваре демократски изборни процес. Сазнајемо како су партије екстремно недемократске институције, како прерастају у изборну машинерију и масовност у којој појединац, слободни грађанин нестаје, претварајући се у број. Појединац у свему томе напросто нестаје и не види се било каква стварна слобода за аргументовану расправу и убеђивање противника. Лидери држе све главне ресурсе у својим рукама и они ограничавају слободу изражавања својих чланова који морају да се повинују машинерији и правцу који партијска елита дефинише.

Он је можда први који је показао колико су системи организације важнији од идеологија, и рано је ухватио тенденцију коју је Диверже овековечио славном формулом да је запартију организација све, коју је елаборирао у знаменитој фусности са почетка свог класика о политичким партијама (Duverger 1976, 20) Обично се наводи да је уз Вебера и Маркса био међу првима који су уместо нормативних идеја изучавали стварно понашање партија и носилаца моћи. Такође је увео компаративни модел у студирање политичких партија. Важан му је увид у то како ванпарламентарни субјекти као што су финансијери почињу да играју све већу улогу у партијама. Такође и да се центар одлучивања измешта из парламента ка партијској елити која не седи тамо.

Фокус његових анализа ипак је окренут ка томе како партије заправо својом машинеријом укидају слободну дискусију и тиранишу грађане. Партије нису отворене, јавне и одговорне. Шиболет, реторика, демагогија, продаја положаја подобним кадровима замењују аргументовану и идејну расправу. Само морал и јавно мњење, а не партије остају као одбрана од демократске тираније. Године 1916. објавио је у Петрограду посебну, додатну књигу о конституционалној

¹⁰ За леп преглед основних идеја и његове личне еволуције видети Barker, Howard-Johnston, 1975.

еволуцији Енглеске где је додатно анализирао изопачење партијског и уставног механизма, иако је до краја остао англофил. Тамо је појаснио необразованост енглеских бирача због чега се политика претвара у ритуалну делатност. Важан му је и увид да систем прави од вође партије диктатора, што ће посебно развити Михелс. Ова књига је управо ове године поново штампана (Острогорский 2024).

Хилер Белок, римокатолички британски мислилац, у то доба је од 1906 до 1910 био члан парламента испред Либералне странке. Своја искуства описао је у врло утицајној књизи *Партијски систем* коју је написао са братом великог писца, Сесилом Честертоном (Белок, Честертон 2017). Као главни дистрибутивиста своју оштрицу је усмерио према крупном корпоративном капиталу па је и у партијском животу пратио њихов траг. Док је боравио у парламенту тражио је расправу о тајним фондовима партија, али то никад није стављено на дневни ред.

Ова књига је изванредно духовито и проицљиво написана, и чита се попут авантуристичког романа, са пуно оштрог хумора и цинизма. Препуна је детаљних анализа система манипулације, изборног поступка, начина на који се пристojни људи корумпирају, одвајају од изборне базе и постају део партијског механизма. Но аутори настоје да покажу како се читав тај процес са две наводно супротстављене странке, своди на представу, јер често исти корпоративни капиталисти финансирају обе странке, и да су и елите и лидери обе странке, који су често у рођачким, пословним и другим везама заправо део исте плутократске елите, састављене од земљопоседника, капиталиста и шпекуланата која договорно влада над обичним народом. Писци наступају са позиција људи који верују у значај либералне демократије и нормалних људи, и након описа стања покушавају да нађу механизме којима би се богаташи протерали из политичког живота, а парламент вратио народу и његовим стварним представницима. Иако су нормативни мотиви делања другачији него код Победоносцева, суштина је иста: показује се (уз сличну анализу корумпираности штампе коју држе исти финансијери) да је вишестраначка представничка демократија претворена у фасаду иза које стоји монолитна олигархија, која контролише ресурсе, партијске вође, купује људе, посланичка, министарска и амбасадорска места, племићке титуле итд. Предлози које Белок даје на крају књиге до данас није било могуће спровести, те се испоставља да је Победоносцев много реалнији, кад каже да се

плутократској олигархији може супротставити само јака аутократска власт, која брани народ, друштво и државу од предатора тог типа.

Конечно, исте године се појавила и најпознатија књига ове трилогије, Михелсово волуминозно дело чији је пуни наслов *Социологија партија у савременој демократији: истраживања о олигархијским тенденцијама у животу група*, (Michels 1990) Михелс, спада такође у италијанску школу теорије елита заједно са Моском и Паретом па је ова књига у исто време угаони камен у обе дисциплине. У знаменитом уводу он тврди да постоје тенденције у суштини људске природе, у суштини политичке борбе и у суштини организације које спречавају стварање стварне демократије и које чине да номинална демократија заправо води у олигархију (Isto, IV). Он је посебнохтео да се бави анализом ове тенденције у раду треће групе, дакле политичких партија.¹¹

Посебну тежину овој анализи даје чињеница да аутор долази из социјалдемократског табора и што показује да се исте тенденције о којима се обично говори у вези са конзервативцима, једнако налазе у партијама које за себе тврде идеолошки да не признају посебност елите, заступају универзалну једнакост свих итд. Дакле упркос идеолошким самопредстављањима, анализа сурово приказује управо на примеру социјалдемократских партија и социјал-револуционарних партија (10) да се свуда појављује „гвоздени закон олигархије“ и да се у доба масовне политике и масовних странака неумитно снага и моћ концентришу у рукама малог броја партијских лидера који затим одлучују о судбини својих чланова и државе уопште. „Појава тих тенденција и у крилу револуционарних партија посебноје уверљива потврда постојања иманентних олигархијских црта у свакој људској утилитарној организацији“. Или: „Ко каже организација, каже и тенденција ка олигархији“ (ibid, 21) Савремене партије су милитантне, ратничке организације. Аутор цита Лагардеов увид из 1907. године који показује да се радничке партије једнако понашају према својим члановима као и буржоаске и конзервативне. Михелс анализира психолошке, интелектуалне, али и структурне разлоге за појаву снажних вођа, где спада и жеља велике већине људи да буду вођени и да имају неког коме верују или га обожавају и поистовећују

¹¹ Важанје и предговор за друго немачко издање које се појавило 1925, у време кад и Шмитов спис који смо помињали, а на који се и сам Михелс осврће. У предговору је дат списак аутора и дела који су наставили ову врсту истраживања и позивали се на њега. Види (ibid, VII)

се с његовом снагом и популарношћу. И овде се детаљно анализира финансијска и плутократска основа вођства као и улога штампе и медија у процесу устоличења вође и његове контроле странке.

У претпоследњем поглављу он покушава да види где су савремени покушаји да се овај процес заустави, да би на крају извео закључак о гвозденом закону олигархије. Дакле где год се успостави демократија, нужно долазе олигархијске тенденције, али с друге стране аутор види наду у томе што се брзо појаве и они који елиту оптуже да се понаша олигархијски и почињу борбу против ње. Суштински, то је вечити процес у коме се елита и нова елита сукобљавају и боре.

После оваквих анализа једино одбрана идеје плуралне демократије могла је доћи у Шумпетеровом виду о сукобу компетитивних елита (Šumpeter 1998) или у Даловој верзији као полиархија (Dal 1997). Ту међутим увек постоји опасност на коју је указивао Белок, а то је да се те елите олигархијски организују, симулирају сукобе и заправо контролишу цео спектар и све ресурсе. То је аргумент који у рудиментарном облику налазимо већ код Победоносцева и отуд је, да поновимо, његов рад део иманентне западне анализе первертирања и кварења система вишепартијске наводно представничке демократије.

*

Завршимо са три увида. Најпре све критике упућене Победоносцеву ишле су у правцу тврдње да је његово ригидно спречавање увођења уставности и парламентарних реформи у Русију наводно довело до експлозије, обарања цара и Бољшевиче револуције (). Не само да је постојао низ додатних фактора као што је рат, осиромашење становништва као његова последица, утицај страног фактора итд, већ апсолутно нигде није доказана теза да попуштање води стабилизацији. Српски правни и политички мислилац Слободан Јовановић (Јовановић, 1990, 94) је показао на примеру Ирске како је управо престанак репресије и попуштање довело до губитка овог дела територије и отцепљења Ирске од Британије. У том смислу могуће да је управо 1905. одговорна за 1917.

Друго, његова критика апстрактне парламентарне демократије и вишепартизма која инсистира на блиској вези са кризом вере, морала и духовних основа овога система никад није била толико

актуелна као данас. Номинално су западне земље и даље либералне вишепартијске демократије, но од тога данас остаје углавном љуштура. Скоро сви делови елите због корупције, безверја, идеолошке заслепљености или припадности сатанским култовима учествују у разарању тих друштава, укидању и прогањању вере и морала, масовној сексуализацији становништва укључујући и децу, разарању табуа инцеста, педофилије и зоофилије, разарању заједнице, породице, биолошке поделе на мушкарца и жену, масовном осиромашењу обичног света, његовој идиотизацији преко друштвених мрежа и мас медија, доминацији корпорација и коначно трансхуманистичком пројекту укидања самог човека у правцу химере и киборга о чему са ентузијазмом говори Јувал Ноа Харари, итд. Слобода избора између идентичне понуде свела се на слободу избора у супермаркету где је највећи део производа направљен од истог кукуруза. Но због развијених система индивидуације и антисубјективизације који од човека граде потрошача и бесловесну животињу усмерену на задовољење својих најнижих порива и потреба, уочава се неопходност постојања одговорне елите која би уз велику дозу патернализма чувала обичан народ да не постане жртва зова Одисејевих сирена сексуалности и хедонизма, односно свега што подстиче неумереност и распаљује страсти

И треће, показало се да је отворена либерална демократија у земљама које Англо-Американци таргетирају као противнике управо најподложнија њиховој инфилтрацији, корупцији и заузимању. Глобално јачање ауторитаризма великим делом је изазвано потребом заштите од бесконачне палете механизма и инструмената које Англо-Американци и њихове корпорације користе да би под заштитом отвореног друштва и наводне слободе избора подривали безбедност, сировинску базу и све сегменте друштава који им се отворе.

Русија од пре и после 2000 је један добар пример за то, а други је наравно Кина. Управо репресија против америчког покушаја обојене револуције¹² на Тјенанмену очувала је државу и омогућила јој да свега три деценије касније постане главни изазивач САД у глобалној арени. Да је власт другачије поступила, питање је да ли би Кина данас и постојала или би се распала попут СССР. У том смислу врло је валидна хипотеза да је управо попуштање ауторитаризма 1905. отворило пут ка фебруарској револуцији 1917. а затим и ка

¹² Између осталих тамо је био и Цин Шарп, симбол за технику и идеологију „ненасилних протеста“ односно обојених револуција. (Ђурковић 2022, 120).

большевичкој трагедији. Победоносцев је чини се био у праву. У том путу ка пропасти, велику улогу имала је позападњачена руска елита која се као и комунистичка касних осамдесетих и почетком деведесетих препустила западним модама и узусима.

Поменимо узгред да су у свим тим процесима у оба периода, велику улогу имали руски Јевреји, на шта је Победоносцев указивао, а за шта су га одређивали антисемитом. Слично је прошао и Солжењицин због књиге *Два века заједно*. У оба случаја не ради се о етничкој или расној нетрпељивости према Аврамовом народу, већ о чињеници да је управо значајан део елите јеврејске заједнице био у модерно доба носилац овог вредносног, економског и идеолошког покрета који је функционисао на чистом материјализму, комерцијализацији и распаљивању страсти за зарадом и за револуционарном „еманципацијом“ у било ком облику укључујући и сексуални, што је опет Бољшевичка револуција показала са читавим пакетом мера који је разорио традиционалну породицу и сексуалност (Гроски 1973; Ђурковић 2019).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Белок, Хилер., Честертон, Сесил. 2017. *Партијски систем*. Београд: Бернар Стари Бановци
- Ђурковић, Миша. 2019. *Десна мисао у XX веку*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ђурковић, Миша. 2022. *Мрачни коридори моћи*. Београд: Катена мунди.
- Јовановић, Слободан. 1990. *Примери политичке социологије*. Енглеска, Француска, Немачка. Београд: БИГЗ, СКЗ
- Митић, Андреј. 2013. „Руска конзервативна мисао“. Докторска дисертација, Универзитет у Нишу: Правни факултет.
- Barker, Rodney, Howard-Johnston, Xenia, 1975. “The Politics and Political Ideas of Moisei Ostrogorski,” *Political Studies*, Volume 23, Issue 4. pp. 415–429 .
- Бердяев, Николай. 1996. „Нигилизм на религиозној почви // Духовни кризис интелигенције“, у С. Л. Фирсов, К. П. Победоносцев: *pro et contra*. *Антологија*. Санкт-Петербург: Издањство Русског Христијанског хуманитарног института.

- Byrnes, Robert, F. 1968. "Russia and the West: The Views of Pobedonostsev", *The Journal of Modern History*, Vol. 40, No. 2 (Jun., 1968), pp. 234-256.
- Vireck, Peter. 1956. *Conservatism, From John Adams to Churchill*. Princetoon: Van Nostrand.
- Dal, Robert. 1997. *Poliarhija: participacija i opozicija*. Beograd: Filp Višnjic
- Dykstra, Tom, E. 2007. „Evil Genius and Guardian Angel: The Image of Constantine Pobedonostsev in Russian Historiography,” *Symposion* 7-12, pp. 81-105.
- Duverger, Maurice. 1976. *Les partis politiques*. Paris: Librairie Armand Colin.
- Ђурковић, Миша. 2006. *Politička misao Džona Stjuarta Mila*. Beograd: Službeni glasnik
- Michels, Robert. 1990. *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji*. Informator. Zagreb: Fakultet političkih nauka.
- Olaf Blum, Christopher. 2004. *Critics of the Enlightenment: Readings in the French Counter-revolutionary Tradition*. ISI Books.
- Острогорски, Мојзе. 1921. *Демократија и политичке партије*. Београд: Светог Саве
- Острогорский, Моисей. 2024. *Конституционная эволюция Англии в течение последнего полувека*. Archive Publica.
- Победоносцев. Константин. П. 1873. „Свобода, равенство, братство [Обзор книги Дж. Стифена]“ *„Гражданин“*, бр. 35-37., стр. 958-962; 977-979; 1007-1010. https://azbyka.ru/otechnik/Konstantin_Pobedonoscev/svoboda-ravenstvo-i-bratstvo/
- Победоносцев, Константин, П. 1996. *Московски сборник*, у С.Л. Фирсов, К.П. Победоносцев: *pro et contra*. Антология, Издательство Русского Христианского гуманитарного института, Санкт-Петербург.
- Pobiedonostsev, Constantin, P. 1927. *L'Autocratie Russe: constantin pobièdonostsev procureur général du Saint Synode: Mémoires politiuques, correspondance officielle et documents inédits relatifs a l'histoire du règne de l'empereur Alexandre III de Russie (1881-1894)*, Payot, Paris.
- Победоносцев, Константин. П. 2018. *Велика лаж нашег доба*. Стари Бановци: Бернар

- Полунов, Александр, Ю. 1996. *Под властью обер-прокурора. Государство и церковь в эпоху Александра III*. Москва: Издательство: «АИРО-XX»
- Полунов, Александр, Ю. 2007а. „Победоносцев и общественно-политическая жизнь Великобритании (1870-е – начала 1900-х годов), Константин Петрович Победоносцев: мыслитель, ученый, человек – СПб.
- Полунов, Александр, Ю. 2007б. „К.П. Победоносцев в восприятии французских ученых и публицистов“, *Отечественная история*, бр. 6, стр. 138-144.
- Полунов, Александр, Ю. 2010. *К.П. Победоносцев в общественно-политической и духовной жизни России*, РОССПЭН, Москва.
- Полунов, Александр, Ю. 2018. „Религиозные консерваторы России и Запада в борьбе против революции: Ф. Ле Пле и К.П. Победоносцев“, у *O wolność i sprawiedliwość: chrześcijańska Europa między wiarą i rewolucją*, Inst. filologii obcych Uniwersytetu humanistyczno-przyrodniczego im. Jana Długosza: Polskie t-wo historyczne, Oddz. w Częstochowie Częstochowa, pp. 183-191.
- Revez Vazquesz, Francisco. 2009. “Reseña de Moisei Ostrogorski. *La democracia y los partidos políticos*”. *Revista Mexicana de Sociologia*, vol.71 no.4 Ciudad de México oct./dic. 2009, pp. 772-775.
- Salem, Jean. 2005. “Critiques de la démocratie parlementaire dans la Russie de la fin du XIXe siècle : Constantin Pétrovitch Pobedonostsev, théoricien de l'autocratie”. *Revue de métaphysique et de morale*, 45, 127-149. <https://doi.org/10.3917/rmm.051.0127>.
- Смолярчук, Василий. И. 1990. „Злой гений России (К.П. Победоносцев)“, *Правоведение*. бр. 3, Ленинград, стр. 49-55.
- Šmit, Karl. 2001. „Duhovno povestni položaj sadašnjeg parlamentarizma“, у *Norma i odluka. Karl Šmit i njegovi kritičari*, priredio Slobodan Samardžić, Filip Višnjić, Beograd.
- Šumpter, Jozef. 1998. *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*. Beograd: Plato
- Trocki, Lav, 1973. *Izdana revolucija*. Otokar Keršovani, tom I i II, Rijeka.
- Фирсов, Сергей. Л. 1996. *К.П. Победоносцев: pro et contra. Антология*, Издательство Русского Христианского гуманитарного института, Санкт-Петербург.
- Craiu, Aurelian. 2003. *Liberalism under Siege: The Political Thought of the French Doctrinaires*. LexingtonBooks.

*Miša Đurković**

Institute of European Studies, Belgrade

POBEDONOCSEV AND CRITICISM OF MULTI-PARTY REPRESENTATIVE DEMOCRACY

Resume

The author deals with the work of Konstantin Pobedonostsev and especially his criticism of multi-party representative democracy. Usually, his refusal to introduce democracy and advocacy of self-states and imperial autocracy are interpreted as personal interests, reactionary, backwardness, etc. But here we show that it was an extremely educated man who was a Westerner by education and who closely followed the development and problems of the Western representative system. The author shows that his work in this field is part of the overall European intellectual debate on changing the system of democracy in the age of mass parties. Following Polunov's work, which showed Western influences on Pobedonostsev's thought, we place his work and argumentation in the context of the Western canon of criticism of multipartyism, which includes Ostrogorski, Belok and Michels, whose works were published years after the Moscow Collection.

Keywords: Pobedonostsev, representative democracy, autocracy, party system, Ostrogorski, Michels.

* mdjurkov@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4305-8184>

* Овај рад је примљен 11. јуна 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. јуна 2024. године.

*Александар Королија**

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

СТРУКТУРНА ОГРАНИЧЕЊА ДЕЛОВАЊА НОВИХ ДРУШТВЕНИХ ПОКРЕТА

Сажетак

У раду се спроводи концептуално истраживање засновано на Грамшијевој теорији хегемоније. Аналитички се испитују структурна ограничења деловања Нових друштвених покрета и недостатак трансформативних стратегија. Приступа се испитивању дефиниција Нових друштвених покрета, као и њихових стратегија отпора које се потом доводе у везу са појмом контра-хегемоније, односно испитује се да ли отпори покрета могу бити означени као контра-хегемонија. Полази се од идеје да је актуелни хегемони пројекат либералан, постмодеран и глобализацијски и да успева успешно да кооптира друштвене покрете који му пружају отпор. Пошто су Нови друштвени покрети окарактерисани премештањем из области производње у област потрошње, закључује се да су главна структурна ограничења отпора/контра-хегемоних стратегија заснована управо на том прелазу. Напуштањем питања организације економског система производње, као и одбацивањем политичког друштва у корист грађанског друштва, ови покрети остају унутар доминантне политичке парадигме. Фрагментација/атомизација са наглашеним проблемима признања идентитета и инсистирањем на политици разлика, уз одбијање политичких организација и вођства на појмовном нивоу одбацује успостављање нове хегемоније и тиме деловање друштвених покрета одређује као анти-хегемону.

Кључне речи: Хегемонија, Контра-хегемонија, Хегемони пројекат, Нови друштвени покрети, Друштвени не-покрети, Фрагментација, Стратегије.

* Имејл адреса: akorolija19@gmail.com; ORCID: 0009-0000-2006-3031.

УВОД

Последње две деценије смо сведоци мноштва друштвених покрета који се појављују широм светског система. Од анти/алтер-глобализацијских, преко Окупирај Вол Стрит (*Occupy Wall Street*), Живота црнаца вреде (*Black Lives Matter*), Жутих прслука (*Gillets jaunes*) и многих других. Иако ови друштвени покрети садрже одређене специфичности повезане са местом и разлогом њиховог настанка, они ипак садрже и карактеристике према којима се, макар појмовно, могу сврстати у исти ред.

Иако садрже специфичности које су локалног карактера, као и условљеност савременог доба, ови покрети се не разликују превише у односу на оно што се звало Новим друштвеним покретима (НДП). Хабермас (*Jürgen Habermas*) 1981. године примећује да се сукоби у Западним друштвима одвијају услед одступања од државе благостања и институционализације сукоба који је постојао под њеним оквиром. Он уједно примећује да нови сукоби више не настају као последица односа у материјалној производњи друштва, као и да више нису артикулисани од стране партија и организација, већ су првенствено повезани са културном репродукцијом, друштвеном интеграцијом и социјализацијом па се тежиште помера од радничких протеста према протестима нове средње класе и млађих генерација (Habermas 1981, 33).

Већ тада Хабермас примећује да главне теме НДП постају везане за питања нуклеарног наоружања, природне средине, мира, градског живота, мањина, религије, школа и жена. Заједничку одлику свих наведених покрета види у томе што свој отпор пружају повлачећи се од формалне организације према комуникацијским структурама, као и у непостојању намере за освајањем новог простора (Habermas 1981, 34-5). Нешто другачије речено, НДП су захваћени оним што се може назвати постмодерном културном фрагментацијом која се одликује идеолошком диверсификацијом (оличена у несамерљивости супкултурних дискурса и самим тим избегавањем изградње солидарности) и семиотичком имплозијом (плутајући означитељи одвојени од референата), а која доприноси губитку смисла трансформативног пројекта (Carroll 2005, 13).

Предмет овог рада је управо немогућност настанка успешног трансформативног пројекта са позиције контра-хегемоније која би довела у питање репродукцију постојеће идеолошке хегемоније,

односно која би понудила алтернативни хегемони пројекат. Како би се осветлило питање зашто друштвени покрети не успевају да створе успешне контра-хегемоне стратегије, спровешће се концептуално истраживање користећи се дедуктивном методом. Као теоријски оквир ће бити представљена Грамшијева теорија идеолошке хегемоније, потом ће се размотрити појам и стратегије отпора/контра-хегемоније, као и појам и стратегије друштвених покрета.

ХЕГЕМОНИЈА

Грамшијева теорија идеолошке хегемоније се пробила у више дисциплина, од социологије до теорије међународних односа, а паралелно са тиме је дошло до настанка различитих интерпретација хегемоније која би требало да послужи као историјска анализа обликовања политичких поредака и потенцијалних трансформација (Thomas 2021, 2). Упростићено говорећи, Грамшијев појам хегемоније указује на интервенције у односе снага између супротстављених политичких пројеката и процеса (Thomas 2021, 13).

Анализа односа снага требало би да отпочне од односа међународних снага (велике силе, груписање држава у хегемонистичке системе, независност и сувереност малих држава), да би се потом наставила на односе политичких и економских снага (партије и хегемонијски системи у оквиру једне државе), и на крају завршила са анализом војних односа снага (Gramsci 1980: 112). Касније ћемо у анализи видети да један недостатак стратегија НДП управо јесте занемаривање односа међународних снага, дакле првог корака у анализи према Грамшијевом мишљењу.

Различити односи снага су повезани са односима који постоје у материјалној производњи, односно могућност успостављања идеолошке хегемоније стоји у директној зависности од могућности да се организује производња – производни односи одређују и ограничавају остварљивост идеологија, степен хомогености и организације политичких група (Gramsci 1980: 115-6). Међутим, успостављање хегемоније није у потпуности одређено производним односима, већ оно подразумева да хегемона група уважи интересе својих савезника, односно да „учини одређене жртве економско-корпоративне нарави” које, наравно, не доводе у питање главне интересе хегемоне групе (Gramsci 1979: 110-1). Према томе, политичке

групе морају да теже превазилажењу појединих економских одредница како би преовладале њихове идеологије које бивају груписане унутар партије, а то значи да када њихове идеологије преовладају онда долази до јединства економских и политичких циљева, као и до интелектуалног и моралног јединства (Gramsci 1980: 117).

Зато је важно приметити да Грамшијева анализа хегемоније садржи једну врсту „органиског” јединства економије и политике, односно јединство глобалног и националног нивоа. На глобалном нивоу хегемонија настаје када држава изгради светски поредак и универзалну концепцију у оквиру које своје интересе проналазе (мање или више успешно) друге државе, док на националном нивоу друштвене класе шире доминантан начин производње који подразумева подвођење других начина производње под овај доминантни (Cox 1993: 61-2). Стога, нека стратегија може бити хегемона само уколико успе подређене групације да подведе унутар блока на власти, тј. ако учини одређене концесије у економском пољу, али никако у оквиру питања стратегија које се воде према акумулацији капитала (Jessop 1991, 94).

Џесоп (*Bob Jessop*) примећује да државни апарат користи две специфичне политичке праксе приликом одржавања хегемоније. Прва се односи на друштвену основу подршке и отпора према држави, а друга се односи на саму природу хегемонског пројекта. У првој главно питање чине конфигурације друштвених снага, организације и дезорганизације политичких делатника, њихови начини деловања и циљеви. У том оквиру се подразумева и раније наведен Хабермасов увид у институционализацију сукоба, тј. хегемонија подразумева да се сукоби одигравају унутар владајуће политичке парадигме, унутар консензуса поводом питања где и како би требало да се одржава „нестабилна равнотежа компромиса”. На том плану настаје мешавина материјалних концесија, симболичких награда и репресије која се одвија на линији државни апарат-друштвене снаге (Jessop 1991, 99-100).

Други аспект, природа хегемонског пројекта, подразумева да различите друштвене снаге проналазе у оквиру тог пројекта политичко, интелектуално и морално вођство, као и да се у оквиру тог пројекта решавају сукоби између партикуларних и општих интереса. Џесоп истиче да су ови сукоби у строгом смислу нерешени, али да је циљ хегемонског пројекта да их макар на апстрактном нивоу

реши кроз мобилизацију подршке неком национално-народном програму који наглашава општи интерес (у границама у којима је задовољен главни дугорочни интерес хегемоне групе) и уводи санкције и моралну осуду за оне који буду следили партикуларне интересе (Jessop 1991, 100).

Џесоп тврди да успешност хегемонског пројекта зависи од три кључна фактора: структурног одређења, стратешке оријентације и односа према акумулацији. Структурно одређење је засновано на привилегијама које су приписане у самој структури државе (представљање, интервенција, унутрашња артикулација) и које стварају асиметричне позиције између различитих друштвених снага и интереса. Међутим, ова структурна предност није непроменљива будући да постоје кризе и нестабилност хегемоније када до изражаја долазе стратешке оријентације које подразумевају краткорочна жртвовања интереса хегемонских група, како би у дугорочној перспективи одржале свој привилеговани структурни положај у односу на акумулацију капитала. То даље значи да хегемонија подразумева стратегије које уједињују специфичне интересе унутар једног општег национално-народног пројекта, и унутар политичке парадигме као оквира у којем конкурентни интереси постављају своје захтеве и преговарају их (Jessop 1991, 101-2).

За потребе овог рада као хегемони пројекат у оквиру којег се одигравају борбе између државног апарата и НДП одређујемо на упрошћен начин као постмодерни пројекат. Грубо оцртавајући главне одлике означавамо оно што смо у уводу назвали постмодерном фрагментацијом. Она се разуме кроз следеће одлике: 1) комодификација колективних идентитета и деполитизована фасцинација стилем и спектаклом, 2) неолиберализација политичко-економских односа, 3) дерегулација тржишта и промовисање поседничког индивидуализма, 4) капиталистичка глобализација која подразумева транснационализацију структурне моћи капитала и глобално управљаштво (Carroll 2010, 172). У најширем смислу је ово хегемони оквир у којем разматрамо контра-хегемоне стратегије друштвених покрета и разлоге њихових неуспеха.

КОНТРА-ХЕГЕМОНИЈА

На самом почетку треба рећи да појам контра-хегемоније код Грамшија није јасно и прецизно одређен. Штавише, у његовим

редовима су остале двосмислености које су омогућиле да једна група аутора тврди да је контра-хегемонија првенствено задатак који се решава на пољу идеологије и културе, а да друга група аутора тврди како контра-хегемонија у главном мора да се заснива на трансформацији капиталистичких односа производње (Im 1991, 125-6). Разлике између ових стајалишта су од суштинског значаја јер прва група сматра да се контра-хегемонија може успоставити у области културе и идеолошке борбе и пре него што се преузме власт над државним апаратом, док друга група одбацује такву могућност са уверењем да само она класа која заузима доминантну позицију у светској економији може бити у могућности да успостави хегемонију (Im 1991, 140-1). Грамшијев проблем се управо тицао организовања контра-хегемоних стратегија у светлу социјалистичке идеологије која је заснована на позицији унутар материјалне производње, али он није успео на теоријском нивоу да реши проблем да ли успостављање хегемоније долази након преузимања државне власти или је она производ развоја контра-хегемоније која се преузимањем државне власти даље шири у нову хегемонију.

Његов одговор је гравитирао око стварања пролетерског контра-хегемоног пројекта који би тежиште имао на пролетерским интересима и интересима савезничких класа који се остварују унутар „национално-народних” интереса. Из тог разлога ова пролетерска хегемонија за циљ има преузимање државне власти и стварање новог типа државе као и реорганизације светске економије и структуре производних односа (Im 1991, 146-7).

Посматрајући у том кључу контра-хегемонију, може се поставити питање да ли је сваки отпор уједно и контра-хегемонија. Ако следимо дефиницију да је свака пракса отпора контра-хегемона јер представља људско искуство, тежње и достигнућа које доминантна култура занемарује, потцењује, потискује и не признаје, онда се ствара дојам да су групе које пружају отпор изван хегемоног блока (Filc 2021, 6-7). Филк (*Dani File*) примећује да то не мора бити случај, а да је добар пример грчко противљење мерама штедње које је садржало разне дискурсе који су укључени у хегемони пројекат (нпр. етнички, расистички или класни дискурси). Стога Филк поставља три параметра која могу помоћи у разликовању отпора од контра-хегемоније. Први је потенцијал да се праксе отпора инкорпорирају, кооптирају у хегемони модел (пример стамбено и здравствено питање које се може решити унутар постојећег система уз мање измене).

Други се тиче односа између симболичког и материјалног, односно да ли праксе отпора могу подривати материјалне односе система и развити анти-капиталистичке могућности (пример да ли се питање решава унутар симболичког поља признања или подразумева дубље системске промене у економској производњи и расподели). И трећи се тиче стварања колективног политичког субјекта који би објединио различите праксе отпора (пример етнички или расни сукоби који би се повезали са економским сукобима) (Filc 2021, 7-10).

Према Кероловом (*William Carroll*) мишљењу, контра-хегемоне борбе се одвијају у директном противљењу према ономе што смо раније представили као постмодерни хегемони пројекат. Стога он Нове друштвене покрете који настају од осамдесетих година XX века види као одбацивање друштвене и семиотичке фрагментације, неолиберализма и глобализације одозго, али уједно види да ови покрети остају унутар борбе за признање, одржање фордистичког синдикализма и политике различитости (Carroll 2006, 20). Другим речима они не садрже оно што Фрејзерова (*Nancy Fraser*) назива померањем од признања ка прерасподели. Наиме, борба за признање је постала главни оквир у којем се одвијају политичке борбе, а то је борба која истиче оне групе које се залажу за националност, етницитет, расу, род и сексуалност. Ове борбе се одликују заменом класне доминације и експлоатације за културну доминацију и експлоатацију (Fraser 1995, 68). Односно у тим борбама више нису главна питања економске експлоатације, маргинализације и осиромашења, већ се тежиште помера на симболичко поље представљања, интерпретације и комуникације (Fraser 1995, 70-1). Из тог разлога она разликује афирмацију и трансформацију. Афирмација се тиче оних мера које отклањају неправде без промена у структурним односима које су те неправде узроковале, док трансформација циља на реструктурирање управо ових генеративних структура (Fraser 1995, 82-3).

У том смислу, контра-хегемонија би требало да се противи фрагментацији друштва, тржишту као главном арбитру, поседничком индивидуализму и приоритетизацији безбедности над правдом (Carroll 2006, 21). То би уједно значило стварање нових облика солидарности између Севера и Југа, алтернативне етичко-политичке концепције света и стварање заједничких интереса (Carroll 2006, 21). Међутим, Керол упозорава да то не сме бити само интелектуална производња новог дискурса, већ да је потребно да постоје истинске

практике солидарности које би се шириле транснационално у борби против постојећих облика глобалног управљања на којем доминира космополитска буржоазија (Carroll 2014, 260-1). Видећемо, управо је то елемент који недостаје у друштвеним покретима.

ДРУШТВЕНИ ПОКРЕТИ И СТРАТЕГИЈЕ

Друштвени покрети који су настајали последњих 20 година, *mutatis mutandis*, одговарају Хабермасовој дефиницији из увода рада, али постоје још неке одлике које треба напоменути. Тили (*Charles Tilly*) истиче да друштвени покрети нису трансисторијска појава, већ да се развијају на Западу након 1750. године и да чине синтезу три елемента. Они су одржив и организован јавни напор да се створе колективни захтеви (кампања) који су усмерени ка властима. Затим, они комбинују облике политичког деловања који се односе на стварање удружења са посебним сврхама постојања, као и коалиција, јавних скупова, митинга, демонстрација, петиција, изјава у медијима итд. И трећи елемент је јавно представљање вредности, јединства, бројности и посвећености (Tilly and Wood 2015, 3-4). Осим тога, примећене су четири фазе друштвених покрета где се прва одређује као фаза настанка, друга као фаза спајања, потом фаза бирократизације и на крају фаза опадања. С обзиром да су прве три фазе јасне и без посебног појашњења, потребно је само разјаснити последњу фазу опадања будући да она не значи нужно неуспех друштвених покрета, већ постоји пет разлога наступања ове фазе: успех, организациони неуспех, кооптација, репресија и постајање друштвеним мејнстримом (Christiansen 2009, 16).

Још један користан термин који долази из студија друштвених покрета је термин критичног момента (*critical juncture*) који указује на одређене успехе друштвених покрета. Критични моменат се састоји из институционалне иновације која остварује трајно наслеђе (Collier and Gerardo 2017, 2). Пример критичних момената су земље Латинске Америке у којима је дошло до успеха приликом захтева радничких покрета да добију подршку од државе. Подршка државе се састојала од крупних иновација у виду легализације синдиката, стварања система индустријских активности које су структурисале синдикате, као и односе између синдиката и политичких партија (Collier and Gerardo 2017, 2-3). Друштвени покрети имају тенденцију да мобилизацијом створе рупе у систему које би потом омогућиле

настанак критичног момента и трансформацију система, због чега друштвени покрети могу постати носиоци историјских промена (Della Porta 2020, 5). Напрснућа у систему значе да је протест успео да доведе до одређених измена у културним значењима или означавању политичких и друштвених категорија које обликују колективне лојалности и колективно делање (Della Porta 2020, 6). На ово питање ћемо се вратити касније, након што будемо наставили ка дефинисању друштвених покрета.

Турен (*Alain Touraine*) такође прави разлику између друштвених покрета који су постојали од XIX века до периода осамдесетих година XX века. По његовом мишљењу, класични друштвени покрети су били првенствено подстакнути сликом друштвеног живота као производње. НДП представљају прелаз од друштва производње према друштву потрошње. У првом је главни делатник радник, а у другом потрошач као индивидуа која је центрирана на себе саму, на своје жудње за остварењем, да задовољи другог и буде му атрактиван, да обезбеди здравство и образовање за своју децу и томе слично (Touraine 1992, 129). Као још једну карактеристику НДП Турен означава њихов прелом између друштвене сфере која је све више област моралног и државне сфере која је првенствено област политичког. За разлику од радничких покрета који су били политички и усмерени на државу уз уверење о историјској неопходности деловања, НДП су претежно одвојени од политичких партија и усмерени на одбрану својих специфичних интереса. Штавише, Турен примећује да чак и када долази до заједничког деловања НДП они задржавају своје специфичности и тиме се уклапају у оно што он назива либералном фрагментацијом грађанског друштва (Touraine 1992, 142). Упоредо са тиме су НДП изгубили ближу везу са алтернативним облицима друштвеног и културног живота (Touraine 1985, 749).

Иначе је Туренова дефиниција друштвених покрета шира и она укључује идентитет делатника, дефинисање противника и улога као културног тоталитета који дефинише поље сукоба (Touraine 1985, 760-1). Но, прелаз ка НДП је код њега одликован падом утицаја који су имали оптимистички функционализам, песимистички структурални марксизам и прагматистичка стратешка концепција – савремена друштвена делања су пре свега позив за идентитет и заједницу (Touraine 1985, 769). Овоме одговара следећа типологизација друштвених покрета. Друштвени покрети,

у строгом смислу, представљали су сукобе око контроле културних образаца унутар једног друштвеног типа; историјски покрети су организовали колективно делање како би контролисали прелаз од једног друштвеног типа ка другом; а културни покрети представљају тип друштвених покрета у којима трансформација културних вредности постаје примарна, а друштвени сукоби постоје само унутар тог процеса трансформације вредности (Touraine 1985, 776).

Око десет година након ових Туренових писања, почињу на обзорју да се приказују први обриси „културних” покрета који су садржали анти-глобализацијску норму. Наиме, анти-глобализацијски покрети су се противили неолибералној агенди, истичући потребу за различитошћу, за демократским управљањем економије и политике, за економским суверенитетом, анти-конзумеризмом и већој бризи о природној средини (Scholl and Freyberg-Inan 2013, 3). Као део овог покрета су се нашли захтеви за новом прерасподелом богатства и моћи, за већом аутономијом грађана и бољом представљеношћу обичних грађана, поготово оних из сиромашнијих земаља који су потпуно незаштићени од тржишних стихија. На том таласу се чинило да ће овај покрет имати успеха након кризе из 2008. године, међутим није дошло до стратешког одговора на кризу, па чак ни покрети попут оних који су се противили мерама штедње и попут Окупирај Вол Стрит се нису надовезивали на претходне праксе анти-глобализацијског покрета (Scholl and Freyberg-Inan 2013, 4).

Додуше, постојао је утицај на НДП који су на општем нивоу прихватили „глобализацију одоздо” која је значила да поштовање различитих идентитета треба одржати, али да је потребно стварати глобалне мреже изван граница националних држава и утицати на стварање нових институционалних облика који би повезивали широке и хетерогене масе активиста (Carty 2002, 132). Једна од таквих је кампања против корпорације Најк коју су чинили студенти и млади који су се противили глобализованој идентитетској политици, указивали на лоше радне услове женских радника Најка и сврстали се у тему друштвене одговорности и заштите људских права (Carty 2002, 134).

Поред овако уско усмерених покрета Керол поставља транснационалне алтернативне политичке групе чији је основни циљ проналажење демократских алтернатива неолибералној глобализацији (Carroll 2014, 260). Ове групе се налазе у земљама Севера и Југа и одликују се стварањем знања и алтернативних

начина организације економског, политичког и културног живота. Истичу се независношћу од држава, па су у том смислу НВО које понекада прихватају финансије од држава, стварају нове политичко-економске парадигме, преиспитују транснационална питања и наступају према групама питања избегавајући појединачна питања (Carroll 2014, 265). Међутим, Керол примећује да су групе које се налазе у Европи и САД-у у одређеном раскораку у односу на остале јер заговарају космополитски универзализам, док оне на Југу поред транснационалног деловања држе до регионалних питања. Док прве заговарају демократску глобализацију, друге више држе до парадигме деглобализације (Carroll 2014, 271). Стога Керол закључује да људско-правашки дискурс садржи евроцентричне елементе који стоје у одређеној тензији са анти-империјализмом и домицилним перспективама које су усмерене на партикуларности (Carroll 2014, 278).

Однос према глобализацији као и однос према специјализацији или уопштавању друштвених проблема су важни проблеми у стратегијама НДП. Међутим, низ се ту не завршава. Окупирај Вол Стрит ће послужити као пример следећих проблема. Наиме, овај покрет је настао након финансијске кризе 2008. године и имао је јако контра-хегемону усмерење које је циљало у само срце финансијског капитализма. Међутим, овај покрет се определио да ствара контра-хегемоне праксе које су неструктурисане, које немају вође и које немају јасну идеологију већ користе комуникацију и промену означавања (*re-signification*) као главни терен сукоба (Briziarelli and Guillem 2014, 148). Промена означавања је стратегија коју је покрет користио како би обликовао средину у којој делује и то је значило стварање алтернативних простора које је требало „окупирати”, као и поновно присвајање јавног простора и задобијање гласа у јавној сфери (Briziarelli and Guillem 2014, 152).

Ове стратегије се могу подвести под термин културног ометања (*culture jamming*). Термин описује семиолошке борбе које се воде око значења и представљања са намером да се промене асиметрични односи моћи у медијима (Carducci 2006, 118-9). Пример је *Adbusters* који је 2005 започео кампању потрошачког бојкота тражећи да се у знак протеста због рата у Ираку престане са куповинама америчких брендова (Carducci 2006, 131).

Међутим, покрет Окупирај Вол Стрит се користио културним ометањем уз одбијање да прихвати јасну идеологију. Сматрајући да

би идеологија „склеротизовала” покрет чиме би дошло до постављања конвенционалних политичких циљева и вероватно до настанка политичке партије што су све биле ствари које су активисти настојали да спрече (Briziarelli and Guillem 2014, 152-3).

Сличне карактеристике је преузео покрет Жутих прслука и управо се због тога нашао на мети оштре критике Бадјуа (*Alain Badiou*). Наиме, француски филозоф овај покрет види као бунт средње класе против буржоазије који настаје у страху за сопствену егзистенцију као средње класе. Из тог разлога их не описује као револуционарне, ни конзервативне већ као реакционарне јер покушавају да врате историју уназад и спрече развој глобалног капитализма (Badiou 2019, 15). Бадју прихвата спонтани карактер протеста, али субјективитет покрета означава као „индивидуални популизам” будући да се мобилизација врши на личном бесу против нових облика робовања које намеће диктатура капитала (Badiou 2019, 15-6). Према његовом мишљењу, реч је о дезорганизованој побуни од стране људи из свих занимања урбане средње класе који често верују да су демократе и имају поверење у законе Републике и противе се сваком облику вођства, централизацији и уједињавању (Badiou 2019, 15-6). Лекција коју Бадју тврди да треба научити од овог покрета се огледа у следећој реченици: „Све се може сумирати у једну максиму: покрет који се уједињује само око оног што је негативно ће или пропасти и довести до још горе ситуације него што је постојала на почетку, или ће се поделити на двоје, подстичући настанак креативне енергије афирмативног политичког кредо који је истински супротстављен доминантном поретку којем дисциплинована организација пружа потпору” (Badiou 2019, 17).

ДРУШТВЕНИ НЕ-ПОКРЕТИ

Као нови тип НДП можемо узети оно што ирански социолог Бајат (*Asef Bayat*) назива друштвеним не-покретима. Овај социолог је анализирао друштвене покрете на Блиском истоку где је приметио слична кретања као на Западу. За разлику од ранијих покрета који су били класно засноване организације дошло је до померања ка фрагментисаним активностима неформалног сектора, НВО, социјалног Ислама, а националне борбе су све више постајале урбане (Bayat 2002, 4). Покрети који потпадају под социјални Ислам су усмерени ка пружању услуга из области здравства, образовања и

финансијске помоћи и тиме су често утицали да државе посвете више пажње овим питањима како не би изгубиле подршку сиромашних (Bayat 2002, 11).

Но, од конвергенција блискоисточних НДП више нас занима како Бајат представља друштвене не-покрете као специфичност земаља Блиског истока чије поједине карактеристике се додуше могу уочити и у Западним земљама, али никако у суштинским одредницама. Наиме, Бајат друштвене покрете види слично Тилијевој дефиницији. Они комбинују организоване захтеве властима са репертоаром перформанси попут јавних скупова, медијских изјава и одржавају јавно представљање вредности, јединства бројева и посвећености (Bayat 2013, 4-5). С друге стране, друштвени не-покрети се односе на колективно делање неколективних делатника. Они се састоје од великог броја обичних људи који су фрагментисани, али упражњавају сличне активности које подстичу друштвене промене, иако немају јасну идеологију, вођство нити организације (Bayat 2013, 15).

Према његовом разумевању, не-покрети представљају мобилизацију милиона субалтерних група, градске сиротиње, муслиманки и омладине. А главна стратегија ових група је „тихо задирање обичних људи” (*quiet encroachment of the ordinary*) које се састоји од дискретне и дуге борбе за опстанак и побољшање услова живота. Реч је о милионима људи без вођства, организације и идеологије који користе стратегије попут незаконитог присвајања земље и склоништа, воде, струје и телефонских линија. Служе се и заузимањем тротоара на популарним јавним местима како би лакше продавали своју робу: „Ове масе већински атомизованих индивидуа су паралелним праксама готово трансформисале велике градове Блиског истока и ширењем у многим земљама у развоју су створили значајну економију на отвореном, нове заједнице и арене само-развоја у урбаном окружењу; они су исписали своју активну присутност конфигурисањем управљаштва урбаног живота, потврђујући своје ‘право на град’” (Bayat 2013, 16).

Међутим, пошто овај тип стратегије подразумева свакодневни отпор који доприноси инкременталним задирањима, они своје захтеве остварују кроз не-кретање, притом своју политику не изражавају кроз политички Ислам, већ флуидним и флексибилним стратегијама које се од градске сиротиње шире према средњекласним женама (Bayat 2013, 17). Међутим, ове различите групе које се користе стратегијом

задирања не треба разумети као групе. Бајат управо као једну карактеристику која разликује друштвене не-покрете од покрета издваја то што упражњавају колективно делање као неколективни делатници који немају идеолошко усмерење, немају јавне наступе већ су тихи, а захтеви су им индивидуални. Затим, немају вође које притискају власт нити протесте, већ приступају својим праксама упркос санкцијама власти. И још једна карактеристика је та што у не-покретима долази до практичног уједињавања пракси у свакодневном животу, упркос томе што немају скупове, петиције, протесте итд., односно милиони људи упражњавају заједничке праксе у свакодневном животу, а да притом остају фрагментисани. Управо ова последња карактеристика, према Бајатовом мишљењу, показује моћ не-покрета – дакле то што велики број људи врши утицај на друштвене норме и правила кроз симултане заједничке радње (Вајат 2013, 20-1).

Што се тиче настанка колективних идентитета у не-покретима, Бајат напомиње да они не настају у правним институцијама, нити мрежама солидарности. Према његовом мишљењу, солидарност се развија примарно у јавном простору (пијаце, комшилук, цамије, радна места, паркови, мигрантски кампови, факултети, стадиони итд.) које он назива „пасивним мрежама”. Пасивне мреже се односе на све облике комуникације између атомизованих појединаца које се остварују кроз препознавање својих заједничких елемената, било у јавном простору било кроз медије (Вајат 2013, 22-3).

На самом крају треба рећи да Бајат ипак види ограничења у деловањима не-покрета. Тиха задирања су успешна стратегија када се маргинализоване друштвене групе боре да побољшају свој положај, међутим они нису способни да организују политичку трансформацију нити уопште смерају да то учине. За разлику од већих националних или глобалних мобилизација, не-покрети представљају локализовану борбу и та локализована борба је за њих значајно вишег приоритета него национална или глобална борба (Вајат 2013, 54). Стога он јасно примећује да њихове борбе имају успеха у ширењу животних шанси, али кључне тачке друштвеног живота остају изван њиховог домашаја – школе, здравство, паркови, асфалтирани путеви, безбедност, све ове ствари остају изван њихових атомистичких локалних борби. Но, стратегија тихог задирања се ипак показује успешном у њиховој борби за опстанак и конформнији живот (Вајат 2013, 55).

ЗАКЉУЧАК

Упркос локалним успесима, може се приметити да НДП као активности унутар домена грађанског друштва нису успели да се представе као опасност за политичко друштво које је оличено хегемонијом либералне/постмодерне/глобализацијске демократије, односно да контра-хегемона деловање није довело до суштинских промена у функционисању културе, идеологије и економије на глобалном нивоу (Freyberg-Inan and Scholl 2014, 474). С једне стране долази до кооптације за шта је добар пример састанак Г8 у Шкотској 2005. године када је Тони Блер (*Tony Blair*) предводио програм борбе против глобалног сиромаштва, а Ангела Меркел (*Angela Merkel*) покренула разговор Г8 са цивилним друштвом у вези са климатским променама (Freyberg-Inan and Scholl 2014, 478-479). С друге стране долази до унутрашњих ограничења покрета који избегавају организацију, централизацију и вођство чиме су осуђени на спонтанитет емоција. Када се емоције политички не артикулишу, губи се дугорочно дејство и као што можемо видети покрети које смо анализирали више не постоје, као ни њихово трајно наслеђе.

Међутим, ово су више „технички” разлози неуспеха НДП да искористе „критични моменат” и остваре дугорочне учинке који би били институционализовани. Дубљи, структурни проблем који смо детектовали појмовном анализом се упрошћено може представити на следећи начин. Проблем НДП је стар и он се врти око дубоких места унутар друштвене структуре. Тај проблем постоји унутар два међусобно испреплетена, али не и истоветна правца. Један правац се тиче односа у самој економској структури, а други правац је релација између грађанског и политичког друштва.

Према Грамшијевој анализи хегемоније, вршење хегемоније мора бити засновано на материјалној производњи, а управо се анализама које су извршили Хабермас, Турен и многи други може приметити да НДП одустају од области производње и премештају се на питања потрошње, културе, идентитета. Стратегија деловања која је заснована на семиолошком деловању са првенством промене културних значења оставља велики простор да блок на власти, како је Џесоп приметио, направи краткорочне уступке који неће довести у питање дугорочну доминацију у области акумулације капитала. Поготово што хегемони блок такође игра семиолошке игре и политичке одлуке често може промовисати у домену политичког

маркетинга, а без било каквих измена у структури функционисања политичког и економског система као целине. У том смислу, хегемони пројекат може кооптирати одређени део тема унутар доминантне политичке парадигме, а други део тема који представља сувише радикалне остатке може одбацивати као неприкладне демократском друштву (нпр. обуздајмо грамзиве банке, али не доводимо у питање сам финансијски капитал/ смањимо акцизе на гориво, али не доводимо у питање капиталистичку контролу производње нафте).

Други правац је релација грађанског и политичког друштва који има своје специфичности, али је у коначници повезан са односима у производњи. Наиме, НДП се свесно изолују од политичког друштва, одбацујући политичко представништво, партије, било какву организацију, вођство, па чак и идеологије. Ова псеудо-анархистичка позиција сматра да ће својим директним деловањем довести до промена у функционисању друштва и строго говорећи она одбија да буде контра-хегемона у Грамшијевом смислу и представља се као анти-хегемона. Бадју је приметио да су Жути прслуци искључиво негативан пројекат који нема афирмативан политички приступ. И управо таква стратегија нужно значи да уколико се не покушавају изградити нови хегемони пројекти, онда се остаје у оквирима постојећих хегемоних пројеката. Организовани државни апарат са силама репресије и идеологије у сарадњи са глобалним, транснационалним капиталистичким класама треба само стрпљиво да сачека да стихија прође. Сведоци смо да ни Окупирај Вол Стрит ни Жути прслуци нису нанели ударац хегемоном пројекту.

У шире стратешком деловању НДП нису значајно различити у погледу својих учинака у односу на друштвене не-покрете. Друштвени не-покрети су фрагментисани и локализовани, али са одређеним успесима у својим микроборбама. НДП се представљају као глобални или национални, али ближом анализом се може видети да су на сличан начин фрагментисани – без организације, без вођства, без политике, без идеологије. Стога, оба типа друштвених покрета не делују убедљиво против онога што је Маркузе давно назвао једнодимензионалним човек. Још увек нема хоризонта алтернативне организације друштва, још увек нема утопијског мишљења. Стратегије отпора не успевају да се подигну на ниво контра-хегемоније, а НДП се утапају у доминантне хегемоне пројекте. Постмодерна културна дефрагментација и одсуство колективног трансформативног делања остају као доминантан оквир стратегија

отпора друштвених (не)покрета и *a fortiori* изостаје контра-хегемону стратешко деловање.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Badiou, Alain. 2019. „Lessons from the “Yellow Vests” movement.“ *African Yearbook of Rhetoric* 9 (1): 14-19.
- Bayat, Asef. 2002. „Activism and social development in the Middle East.“ *International journal of Middle East studies* 34 (1): 1-28.
- Bayat, Asef. 2013. *Life as politics: How ordinary people change the Middle East*. Stanford: Stanford University Press.
- Briziarelli, Marco and Susana Martinez Guillem. 2014. „The Counter-Hegemonic Spectacle of Occupy Wall Street: Integral State and Integral Struggle.“ *IC Revista Científica de Información y Comunicación* (11): 145-166.
- Carducci, Vince. 2006. „Culture jamming: A sociological perspective.“ *Journal of consumer culture* 6 (1): 116-138.
- Carroll, William. 2006. „Hegemony, counter-hegemony, anti-hegemony.“ *Socialist Studies/Études Socialistes* 2 (2): 9-43.
- Carroll, William. 2010. „Crisis, movements, counter-hegemony: In search of the new.“ *Interface* 2 (2): 168-198.
- Carroll, William. 2014. „Alternative policy groups and transnational counter-hegemonic struggle.“ In *Global economic crisis and the politics of diversity*, ed. Yıldız Atasoy, 259-284. London: Palgrave Macmillan.
- Carty, Victoria. 2002. „Technology and counter-hegemonic movements: The case of Nike Corporation.“ *Social Movement Studies* 1 (2): 129-146.
- Christiansen, Jonathan. 2009. „Four Stages of Social Movements.“ In *Theories of Social Movements*, Editors of Salem Press, 14-24. Pasadena: Salem Press.
- Collier, David and Gerardo Munck. 2017. „Building blocks and methodological challenges: A framework for studying critical junctures.“ *Qualitative and Multi-Method Research* 15 (1): 2-9.
- Cox, Robert. 1993. „Gramsci, hegemony and international relations: An essay in method.“ In *Gramsci, historical materialism and*

- international relations*, ed. Stephen Gill, 49–66. Cambridge: Cambridge University Press.
- Della Porta, Donatella. 2020. „Protests as critical junctures: Some reflections towards a momentous approach to social movements.“ *Social movement studies* 19 (5-6): 556-575.
- Filc, Dani. 2021. „Is resistance always counter-hegemonic?“ *Journal of Political Ideologies* 26 (1): 23-38.
- Fraser, Nancy. 1995. „From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a ‘Post-Socialist’ Age.“ *New Left Review* (212): 68-93.
- Freyberg-Inan, Annette and Christian Scholl. 2014. „Hegemony Reloaded–Warum die globalisierungskritische Bewegung nicht von der neoliberalen Krise profitiert.“ *Zeitschrift für Außen-und Sicherheitspolitik* 7 (4): 465-487.
- Gramsci, Antonio. 1979. *O državi*. Beograd: Radnička štampa.
- Gramsci, Antonio. 1980. *Filozofija istorije i politike*. Beograd: Slovo Ljubve.
- Im, Hyug Baeg. 1991. „Hegemony and counter-hegemony in Gramsci.“ *Asian Perspective* 15 (1): 123-156.
- Habermas, Jürgen. 1981. „New Social Movements.“ *Telos* (49): 33-37.
- Jessop, Bob. 1991. „Accumulation strategies, state forms and hegemonic projects.“ In *The state debate*, ed. Simon Clarke, 157-182. London: Palgrave Macmillan.
- Scholl, Christian and Annette Freyberg-Inan. 2013. „Hegemony’s dirty tricks: Explaining counter-globalization’s weakness in times of neoliberal crisis.“ *Globalizations* 10 (4): 619-634.
- Thomas, Peter. 2021. „After (post)hegemony.“ *Contemporary Political Theory* 20 (2): 318-340.
- Tilly, Charles and Lesley Wood. 2015. *Social Movements, 1768-2012*. New York: Routledge.
- Touraine, Alain. 1985. „An introduction to the study of social movements.“ *Social research* 52 (4): 749-787.
- Touraine, Alain. 1992. „Beyond social movements?“ *Theory, Culture & Society* 9 (1): 125-145.

Aleksandar Korolija*

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

STRUCTURAL LIMITATIONS OF THE NEW SOCIAL MOVEMENTS ACTIONS

Resume

The paper conducts conceptual research based on Gramsci's theory of hegemony. The structural limitations of New Social Movements and the lack of transformative strategies are analyzed analytically, in order to answer the research question why social movements failed to achieve changes in the economic and political system through transformative action. After a brief presentation of Gramsci's meaning of hegemony, we move on to the definition of the concept of counter-hegemony, which Gramsci left with an ambiguous meaning. Analysis then moves on to definitions of New Social Movements and their strategies, which are then linked to the concept of counter-hegemony. On this theoretical basis, it is examined whether the resistance practices used by the New Social Movements can bear the name of counter-hegemony. Next step of the analysis moves on to the question of Social Non-Movements and their strategies in order to examine the action of a new type of social movements that is more closely related to the countries of the Middle East. Analysing the concept and strategies of Social Non-Movements, it is noted that these are social movements that represent a specific Middle Eastern society, however, they are similar to social movements of Western society in that they do not try to bring about deeper transformations of the political and economic structure. Since the New Social Movements are characterized by a shift from the area of production to the area of consumption, it is concluded that the main structural limitations of resistance/counter-hegemonic strategies are based on this transition. By abandoning the question of the organization of the economic system of production, as well as rejecting political society in favour of civil society, these movements remain within the dominant policy paradigm. Fragmentation/atomization with emphasized problems of identity recognition and insistence on the politics of differences, along with the rejection of political organizations and leadership on a conceptual level, rejects the establishment of a new hegemony and thus defines the

* Email address: akorolija19@gmail.com; ORCID: 0009-0000-2006-3031.

action of social movements as anti-hegemonic. Therefore, at the very conceptual level, it can be observed that New Social Movements as well as Social Non-Movements do not have deeper intentions to make their strategies counter-hegemonic and to establish a new hegemonic project. On this basis, it is concluded that social movements failed to bring about deeper structural changes in politics and economy because they remained within the framework of the existing hegemonic project.

Keywords: Hegemony, Counter-hegemony, Hegemonic Project, New Social Movements, Social non-movements, Fragmentation, Strategies.

* Овај рад је примљен 11. јуна 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. маја 2024. године.

*Aleksandar Pavić**
University of Defense Belgrade, National Defense School

*Hatidža Beriša***
University of Defense Belgrade, Military Academy

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND NATIONAL SECURITY STRATEGY DEVELOPMENT – CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Abstract

As a rule, the directions of development of the national security strategy are always aligned with vital national interests and modern achievements of society, which are imbued with modern challenges, risks and threats and available instruments of power. Monitoring global trends and the use of an adequate methodological approach enables the strategy to reflect a clear definition of national interests, ways of achieving them and the state's ability to achieve those interests using instruments of national power. Artificial intelligence through various forms of manifestation will significantly influence the development of future society. The implementation methodology will depend primarily on the needs and capabilities of the state. The goal of this work is to bring artificial intelligence closer to the professional public and to somehow place it in the focus of future considerations in the field of security and defense. Technology, which every day is becoming more and more present in all spheres of life, must find its role and place in strategic and doctrinal documents related to the defense of the state. Artificial intelligence must be integrated and operationalized as one of the starting points for creating a modern national security strategy, which is also the thesis of this expert work. The thesis clearly implies that the future national security strategy cannot be conceived without the concept

* aleksandar.pavic@mod.gov.rs; ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6737-0094>.

** hatidza.berisa@mod.gov.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9432-5273>.

of using artificial intelligence. The theoretical foundation of artificial intelligence is imbued in various scientific fields that primarily deal with automation and autonomous use of systems. Practical application found its basis in the gradual but comprehensive digitization of all spheres of life and society as a whole. From the point of view of national security, it is especially important to consider the impact in the development of autonomous weapon systems, the perspective of their use and the way they will shape modern armed conflicts.

Keywords: artificial intelligence, national security strategy, autonomous armed systems.

INTRODUCTION

When we talk about the concept of intelligence, it is mostly related to the mental ability of a person. Attributing such an ability to an object or subject that is not the embodiment of a human brings us into the domain of artificial intelligence. The earliest known writings about non-human intelligence appear in the Greek myths of Hephaestus¹ and Daedalus² which included the idea of “intelligent robots” and artificial beings like Pandora³. These “automatic” beings such as Talos⁴ had the role of protecting Crete from invaders. The ancient Greeks also talked about the idea of “biotechnics”, and how biological phenomena such as ageing can be changed with human technology. However, the first real concept of AI was formulated by the German philosopher and mathematician Gottfried Wilhelm Leibniz⁵. According to his theory it was possible for a machine to automatically generate ideas. He said that, human thoughts, in any form, can be measured and can be reduced to a

¹ Hephaestus – god of fire and blacksmithing, one of the sons of Zeus and Hera in Greek mythology.

² Daedalus (Greek: Δαίδαλος, Latin: Daedalus) is the greatest Greek sculptor, painter, builder and inventor in Greek mythology.

³ Pandora (Greek: Πανδώρα, Latin: Pandora) in Greek mythology is the wife of the titan Epimetheus. Pandora is a woman who brought evil and suffering into the world.

⁴ Tal or Talos (Greek: Τάλως) was a bronze man in Greek mythology, the guardian of Crete.

⁵ Gottfried Wilhelm Freiherr (Baron) von Leibniz, (German: Gottfried Wilhelm Freiherr (Baron) von Leibniz; Leipzig, July 1, 1646 – Hanover, November 14, 1716) was a German polymath.

refined combination of fundamental concepts. Because of this, Leibniz assumed that this combination could be repeated to enable a machine to do the same thing as a human. Leibniz called this theoretical mechanism “a great instrument of reason”, which, in his opinion, could answer all the questions put to it. However, the idea of a thinking machine has come under fire. Many believed that human thought was an inimitable form of expression, not something reducible to scientific principles, a view still held by some today. That “great instrument of reason” was never successfully created, and we have yet to see a machine that could answer any question (Milosavljević 2015).

The paper is divided into six units, in which the possibilities and potentials of artificial intelligence as an element of national security are analyzed, with reference to the challenges and perspectives of the use of autonomous armed systems. In the first part, the concept and definition of artificial intelligence is pointed out. The second part analyzes the challenges of using autonomous weapons systems. In the third part, some commonly known facts related to the concept of AI and the perspectives of further application are discussed. The fourth unit presents the normative legal basis and readiness of the system for the application of artificial intelligence in the Republic of Serbia and the areas in which potential projects could be developed. The directions and experiences in the implementation of the Artificial Intelligence Strategy in defense are shown in the example of United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland in the fifth unit. Finally, in the last unit, some of the concepts of autonomous weapon systems are discussed through examples and planning for further development.

TERM AND DEFINITION

The term AI appeared for the first time in 1956. in the United States of America in the city of Dartmouth, at a gathering of researchers interested in the topics of intelligence, neural networks and automata theory (Solomonoff 1956). The meeting brought together the most eminent experts in the field of automation and computing, as well as the mathematical elite of that time, where the foundations of the concept were created and the path for further development of AI was laid out. Alan Turing⁶ had previously published an article in 1950 entitled “Computers

⁶ Alan Mathison Turing (London, June 23, 1912 – Cheshire, June 7, 1954) was an English mathematician, logician and cryptographer.

and Intelligence”, in which he talks about the concept of AI and lays the foundations of a type of test, through which it would be determined whether a certain computer system behaves in accordance with what is meant by AI, or not. Later, this type of test will be called the Turing test. The aforementioned facts tell us that thinking about giving non-human entities human intelligent features has existed since the beginning of the first developed human thoughts and continues to this day (Turing 1950).

The search for a definition of AI is a complex problem, so according to (Russell and Norvig 2010) there is no generally accepted definition. The constant expansion of possibilities and the sphere of use contribute to the fact that the definition is constantly refined and adapted to new and changed circumstances. What is acceptable from the point of view of the Republic of Serbia is the definition from the “Strategy for the Development of Artificial Intelligence in the Republic of Serbia for the period 2020 – 2025”. Within the mentioned strategy, the widely accepted definition of the European Commission is used, with the view that: “Artificial intelligence refers to systems that show reasonable, intelligent behavior based on the analysis of their environment and make decisions – with a certain degree of autonomy – to achieve specific goals. Systems based on artificial intelligence can be based exclusively on software and operate in the virtual world (for example, virtual assistants, photo analysis software, Internet browsers, speech and face recognition systems) or they can be embedded in devices – hardware (for example, advanced robots, autonomous vehicles, drones and the like).” (Government of the Republic of Serbia, 96/2019-5).

THE CHALLENGE OF AUTONOMOUS ARMAMENT

The issue of autonomous weapons is a classic example of the discrepancy between modern technological progress and the moral principles the modern world rests on. A large number of authors deal with attempts at legalization, moral acceptability and analysis of the place and role of AI in contemporary society. If we add to this fact the use within the operations of military structures, then it acquires a new dimension because it is directly related to national security. And when there is a threat to the security and survival of the nation, then all other aspects are minimized because survival has no price and it is a natural characteristic of every living being, including man, to fight for the same. Defining an autonomous weapon system (AWS) is as difficult as defining

an AI, especially due to ethical, political and strategic sensitivities. Taddeo and Blanchard gave one of the acceptable and declaratively neutral definitions. They defined AWS as an artificial agent that is able to change its own internal properties in order to achieve a goal or a set of goals, within the dynamics of its operational environment and without direct interventions of another agent (Taddeo and Blanchard 2022). It may be capable of changing its own transition rules without the intervention of another agent for exerting kinetic force against a physical entity (either an object or a human). In order to identify, select and attack a target without the intervention of another entity. When implemented, AWS can be used with or without human control, with a human in the loop or out of the decision loop. Autonomous weapon systems that are lethal deserve special attention. The debate on AWS is shaped by strategic, political and ethical considerations. Different interests and values contribute to the polarization of the debate, while politically charged definitions of AWS undermine efforts to identify legitimate uses and to define relevant regulations (Sheikh, Prins and Schrijvers 2023; Scharre 2019).

Regardless of the different views, the Ministry of Defense of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland defined in its AI Defense Strategy that the ultimate goal of the use is profiling in a “scientific and technological superpower” by 2030 (UK MoD). The importance and actuality of the topic in terms of security in itself dictates that it must be considered in the broadest view from the point of view of the challenges faced by human society. The risks and threats arising from the use of AI are more and more present every day, both in the form of new combat autonomous platforms and in cyberspace.

In order to answer the question of the challenge of using AI, it is first necessary to define who manages the system and to delimit the concepts of automated and autonomous systems in the defense and security system. Conceptually, management is often equated with control. However, the environment in which security and defense are considered certainly rests on governance. Cybernetics is a science that deals with the study of system management, and as such essentially defines that management is reflected in the translation from one state to another state of the system, so that in each subsequent phase, greater efficiency of the system’s functioning is ensured (Čubura 1977; Wiener 1965). The study of information connection theory, the development of communication models, the study of feedback loops and control mechanisms of information transmission, and the management of cybernetics as a scientific discipline gave rise to informatics and artificial intelligence.

Learning and decision making in artificially intelligent autonomous control systems is an essential question that needs to be answered. Neural networks and machine learning are part of the framework in which we can find the answer to how AI learns. The ability to learn and upgrade knowledge is the basis of intelligent systems. However, the answer to the question of how AI manages, thinks and makes decisions is much more complex. The feedback mechanism and the OODA loop could play a significant role in the way the autonomous system works. The feedback mechanism, within the defined parameters, performs the assigned action with constant correction in order to make the output result as high quality as possible. On the other hand, John Boyd⁷, which is the creator of the OODA loop⁸, perhaps best describes the management and decision-making process in such advanced systems. As (Osinga 2006) and (Hammond 2001) in their deliberations state that this is his greatest achievement, which has a wide application in the decision-making process and timely action in various fields, among other things in the security system. The OODA loop consists of a decision-making circle whose elements are observation, orientation, deciding and action. The cycle defined in this way is the basis of the functioning of autonomous armed systems based on artificial intelligence (Čolić 2022).

The interaction of cognitive, geopolitical and organizational factors dictates that the line between machines that analyze, generate information, predict future events and inform decision makers. To clearly define the continuum and separate the decision-making process between humans and machines will greatly contribute to the automation of the OODA loop.

By analyzing the challenges of using the AI, you should definitely clearly define the difference between a directed, automated and autonomous process. The relationship between the three different processes is, in practice, the boundary that defines a system that is declared intelligent versus one that is not. Autonomy is the highest level that can be related to the operation of a single system, machine-robot. Autonomy gives the intelligent system the distinction of making a decision on its own based on the available data and the situation it is located.

⁷ John Richard Boyd (January 23, 1927 – March 9, 1997) was a United States Air Force fighter pilot and Pentagon consultant during the second half of the 20th century. His theories were very influential in military, business and judicial strategies and planning.

⁸ OODA – Observe-Orient-Decide-Act.

The modern concept of living, which is constantly based on technological accessories, without which comfort would be significantly reduced and redacted, unequivocally states that it is necessary that further considerations be directed to the important aspects of the application of AI and they be seen, described and discussed. First of all, in order to get closer to the common man who expects modern technology to be a loyal service and enable the optimization of life and work. Certainly, it is necessary that any technology that can potentially equal the power of man in the process of making a distinction or in the distant future be in supremacy over the same be thoroughly considered and socially accepted within the framework that does not infringe on universal human rights. Wide acceptability of the AI is a necessary condition for its application and implementation in the national security strategy. It is also a big challenge for future decision-makers who will have to define a place in the role of AI in the normative legal security system of the state between ethics and necessity.

AI FACTS AND APPLICATION PERSPECTIVES

Ancient philosopher Parmenides⁹ emphasized in his speech “being is, non-being is not”. From a philosophical point of view, the interaction of man as a being and a machine that possesses all the elements of advanced artificial intelligence always places the human being as superior both by nature and by right. The views and facts related to AI cannot be considered only from the point of view of the scientific aspect, but also from the point of view of the common person who needs to accept and exploit the products of the new technological era.

The starting point is that AI is all around us even though we do not see robots or different machines materialized in our environment as much as we might want. It is necessary to start with the device that everyone owns, which is the smartphone. It is the point at which almost every person has a direct connection with AI, even though they may not think about it. Namely, the various virtual assistants that are used via mobile smart devices are actually representations of AI in its basic fundamental form. Voice assistants, i.e. applications, such as Google Assistant, Siri, Cortana or Alexa are some of the examples that can be

⁹ Parmenides of Elea (Greek: Παρμενίδης ὁ Ἐλεάτης, born around 515 AD, died around 450 AD) was a Greek philosopher, born in Elea, a Greek city on the southern coast of Italy.

found in public sources, which probably most people have used and seen the possibility of their practical application. Another accessible area is industry, or engineering, where one can directly see a robot materialized and functional within limited and strictly controlled conditions. Since 2011, there has been a terminological definition of “Industry 4.0”, which is the natural successor of the previous industrial revolutions. About “Industry 4.0” various authors said that it is the future of global production that unites existing ideas and new values in a chain that plays a key role in transforming the entire value of the life cycle of goods in one innovative form, resulting in greater productivity and flexibility of engineering integration (Tay et al. 2018).

Another interesting fact is that AI already talks a lot with us. In the basic human sense, it is perhaps the most important element of interaction between man as a conscious being, “homo sapiens¹⁰” and a machine that is intelligent. The level at which a conversation can be held with a machine is something that can bring a man and a machine closer together, because by nature man has to communicate, and it is certainly easiest when he does it directly. As one of the examples of what was written above, we can take the system “ChatGPT”, presented in November 2022 by the company “OpenAI”. The system is only one of several offered, but it actually communicates with humans and constantly improves its behavior and learns along with us and from us.

The third important fact is that people are afraid of AI. The fear of integrity being taken over by machines is certainly rational. Also this can be seen as fear of the unknown and uncertainty brought by some new intention, which can threaten some of the basic human rights. Although we talk a lot about AI, it is still a very inaccessible area for the ordinary, that is, the average person, which is what various authors talk about and talk about in their works (Russell and Norvig 2010; Scharre 2019; Taddeo and Blanchard 2022).

The last, but not the last, fact that should be taken into account is that AI is not perfect, that is, it is currently far from perfect. But if we take into account the evolution of man, it may not be appropriate to compare it with machine or virtual systems, but we can certainly draw a parallel between the development and evolution of man from the beginning to the present day. If we take into account that the term AI

¹⁰ Man or homo sapiens (lat. Homo sapiens – “wise man”, primarily a subspecies of Homo sapiens sapiens), a living being that has a highly developed brain capable of thinking, speaking, solving problems, self-observation, etc.

was defined in 1956, it can be concluded that it is very young, but also that it is developing faster than the thoughts of man himself. Imperfection can especially manifest negative aspects in autonomous weapon systems, where the human is on the other side of the machine as the target, but behind the machine as the governing body.

The areas in which AI is applied cannot be rounded off, because the dynamics of development and interaction with different areas is expanding every day. However, the areas of defense and security are certainly among the most innovative and, as a rule, are always the initiator of new technologies that are later used in various spheres of life. It is important to list the areas of security and defense where implementation will be significant, especially in times to come. Analyzing a large number of authors and publicly available literature, several areas and projects can be singled out that will shape the future of the use of AI in the security and defense segment, namely: autonomous armed systems, systems for strategic data processing, analysis and decision-making, battlefield simulations and training, recognition threats, drone swarms and cyber security.

Why it is important and necessary to consider the use of AI in the security and defense system can best be considered through the development of war as the basis of an armed conflict between two or more opposing parties. The national security strategy considers how national interests can be realized or preserved if they are threatened, as well as the means necessary to achieve this. AI and its rapid development are certainly one of the mechanisms that in the future will significantly influence instruments and mechanisms that will show the technological-technical component of the development of a country and certainly use it as an element of deterrence or an element of active action in the realization of national interests together with other factors.

LEGAL FOUNDATION AND POSSIBILITIES OF IMPLEMENTATION

Military neutrality, which was proclaimed in 2007 by the adoption of the Resolution of the National Assembly of the Republic of Serbia, expressed the determination that the state independently creates its defense policy (Government of the Republic of Serbia, 125/2007-3). A strategic concept based on the total defense model was accepted, as a comprehensive response of the defense system to registered challenges, risks and

security threats significant for the defense of the state (Government of the Republic of Serbia, 94/2019-4). The model should be realized relying on its own strengths and potentials, which further implies the necessity of active monitoring and adoption of the most modern technologies. Any prolongation of this activity significantly affects the operational capabilities of the defense system in all aspects. Delaying modern security concepts exponentially distances us from the possibility of defending the concept of military neutrality in the future.

The Government of the Republic of Serbia has recognized the importance of the development of AI and the legal regulatory definition of the framework for its use. The document in which the Government clearly defined the further development of AI is the Strategy for the Development of Artificial Intelligence in the Republic of Serbia for the period 2020-2025. In the previous decade, considerable funds were invested in digitalization and infrastructure development for the implementation of modern information technologies, and among other things, the preparation of conditions for the development and implementation of AI. Office for Information Technology and EGovernment is next to more of the ministries responsible for the implementation of the activities as mentioned earlier. The construction of the State Center in Kragujevac confirmed the Government's determination to invest in and develop the information technology sector. The key areas that are recognized as the bearer of AI development in the strategy are education and science, the economy and the public sector. The prerequisites considered as necessary relate to regulation, open data and infrastructure. However, in contrast to a large number of countries that adopted their strategies for the use of AI in the security system, the Republic of Serbia has not mentioned such a thing anywhere for now. It is best to look at the use of AI in the national security sector through examples and ways that have already been implemented by certain relevant countries and through an attempt to adapt it to the possibilities and needs of the Republic of Serbia (Government of the Republic of Serbia, 96/2019-5).

The use of AI in the national security system of the Republic of Serbia has enormous potential and as it has already found its application in various aspects of other countries. In particular, we point out the possible application of AI in the framework of national security, which would refer to challenges, risks and threats to security:

1. *Threat Alerting*: The AI will be used to analyze large amounts of information from various sources, including social media, the Internet, satellite imagery and communications, to identify potential threats to national security. It can also notify responsible organizations and individuals about security-related situations.
2. *Border control*: AI has capabilities to participate in monitoring and controlling borders and territorial areas using surveillance systems, unmanned aerial platforms and image processing systems, as well as detection of illegal activities, trafficking and migration.
3. *Cyber security*: Analysis of cyber-attacks, prevention and early detection of hacker attacks and responses to them in real-time, as well as identification of the source of cyber-attacks and prevention of future attacks.
4. *The fight against terrorism and organized crime*: Through the analysis of mass communications and the monitoring of activities in cyberspace of potential persons who are designated as members of terrorist and criminal groups.
5. *Public safety*: Multisensory platforms for monitoring and surveillance of public spaces based on algorithms that recognize faces and vehicle registration marks, monitor activities in certain perimeters and analyze the movements and emotions of people, can significantly prevent the emergence of security threats to people and infrastructure.
6. *Information analysis and decision-making*: Analyzing intelligence data and proposing strategies and decisions for responsible organizations in the decision-making system is one of the key purposes of AI.
7. *Training and simulation*: AI can be used for training security personnel and simulations in preparation for responding to crisis situations.
8. *Development of modern combat platforms*: The use of AI algorithms and concepts within combat systems can be implemented through both application platforms, as a hardware and as a software solution.

Challenges, risks and threats lead to the fact that AI can find its use in the national security system through various sectors of application. Potentially become the engine of development of a part of the system and equipment that is used above all in the dedicated industry and the modern concept of the use of institutions that are factors security, i.e. primarily the Serbian Armed Forces.

However, as in many other areas, the use of AI in the national security system raises privacy and ethical challenges. It is important to develop strict protocols and regulations for the use of this technology in order to limit misuse and protect the privacy of citizens. It is necessary to implement AI in systems both at the hardware level and at the software level that are used in the defense of national interests in case national security is threatened.

EXPERIENCES OF GREAT BRITAIN

Great Britain published Owen AI defense strategy on June 15, 2022. Analyzing the concept, methodology and intended end state, we can see through which stages the strategy has passed and how a serious country considers such an important resource. The strategy was created as a natural need to modernize the armed forces and improve the entire security and defense sector. Competitiveness on a global level, which is a constant in relation to the great powers. In the context of security challenges, risks and threats, defense must be a priority for research, development and experimentation, in order to maintain a strategic advantage by using innovative concepts and cutting-edge technologies, and this certainly includes AI. The advantage is considered not only in the sense of supremacy over others but also in the area of deterrence against threats resulting from the possession of AI by the enemy. One of the basic postulates of improving the national security strategy is the determination to strengthen it through science and technology (UK MoD).

Defining the term AI in the defense domain, this Strategy sees it as a family of general-purpose technologies, each of which can enable machines to perform tasks that typically require human or biological intelligence. When defining the term, it is necessary to take into account two terms that are indivisible factor AI, namely machine learning and data management. Machine learning is the instrument of AI, and data management is a necessary condition machine learning is based on. In this way, from complete control, through automated operation of the system, to a fully autonomous system that independently makes decisions.

The strategy is defined through four basic goals:

1. Transform the defense sector into an organization ready to accept AI: The goal will be realized through engaging and animating the professional public and the able-bodied part of the population, recruiting key talents; analyzing political challenges; continuing with the modernization of the digital agenda, and improving the knowledge and technologies that make it possible.
2. Adopt and leverage AI at a speed and scale that delivers advantage: The formulation of organizations that will enable the realization of the goal, in order to take advantage of the short-term and long-term opportunities of all subjects. First of all, through international cooperation and systematic experimentation.
3. Strengthen the defense and security AI ecosystem in the UK: Realization of the goal primarily through building trust and as well as clarifying requirements, and commercial barriers, encouraging joint engagement and supporting business growth.
4. Shape the global development of AI to promote security, stability and democratic values: Influence through various aspects to present the state as responsible for the global development of artificial intelligence, to promote security and stability, and finally to actively participate in the development of future security policy.

Realization of the set goals should provide the defense system with an advantage in decision-making, efficiency, new capabilities, and improvement of the entire system. Centralized management of this project was not accepted as a solution, but was made available to a wide range of state security factor. The Ministry of Defense is a factor that should define policy and strategy through goals, directing strategic programs and ensuring general coherence. Other functional units through the management of the assigned project segments should follow the instructions and elaborate on them. In the end, the command of the armed forces at the strategic level should ensure strategic and operational integration in the domain of armed struggle.

The ultimate goal of the Strategy is for Great Britain to become a “scientific and technological superpower” by 2030. The National Strategy AI should have a role to fully transform and improve the entire industry.

The integrated operational concept they are considering in the UK describes how quality information and rapid technological change are transforming the very nature of warfare. New technologies are generating large amounts of data, formulating new threats and vulnerabilities, and expanding the scale of potential attacks through advanced next-generation capabilities (such as drones, high-velocity weapons, and advanced cyber-attacks). All this will significantly affect the decision-making time in the sense that a person will not be able to analyze all the available data on his own, but will have to consult a machine. Future conflicts will be shifted to the domain of information operations that will be shaped by AI. A radical change in the concept of defense has been in transition for a long time and the strategic competition related to AI is intensifying, so the response to these challenges must be fast, ambitious and comprehensive (UK MoD).

A STEP TOWARDS AUTONOMOUS WEAPON SYSTEMS

Artificial intelligence has taken its developmental path from symbolic influence to connectionism¹¹. As stated in (Sheikh, Prins and Schrijvers 2023) the development of AI during the 50s of the 20th century was symbolic in the theoretical and conceptual sense, however, during the 80s there was a significant development of expert systems, so today the prevailing trend of machine learning. The potential of developing unconventional technologies according to (Scharre 2019) with primary use in the national security system was recognized by the United States of America and in response to Sputnik¹². President Dwight Eisenhower¹³ ordered the formation of two agencies of national importance. The first was NASA¹⁴ which had a mission to win the space race. However, the

¹¹ In recent years, revolutionary changes have taken place in the field of learning and memory, which express great enthusiasm but also controversy. They reflect the development of ideas based on the assumption of parallel processing of information distributed over many units, which is known as parallel distributed processing or connectionism.

¹² Sputnik 1 was the first artificial satellite launched into orbit on October 4, 1957, in honor of the anniversary of the October Revolution.

¹³ Dwight David "Ike" Eisenhower (Denison, October 14, 1890 – Washington, DC, March 28, 1969) was an American military leader and politician, best known for the successful command of the Allied forces in Western Europe during World War II war, as well as by serving as 34th president of the USA.

¹⁴ National Aeronautics and Space Administration (NASA).

other one is called DARPA¹⁵ or “The Department of Mad Scientists” as Michael Belfiore called it¹⁶ had the function of developing advanced defensive weapons. It was this department that developed the computer network called ARPANET, which is known today as the INTERNET. This publicly available resource will be one of the most important tools of AI both for collecting data and for directly manifesting activities.

Why is it important to distinguish between automated and autonomous control systems in developing a national security strategy? Previously, we made a conceptual distinction between these two terms. However, the use of such systems in security and defense systems, and especially in the military, can sometimes be misunderstood. Broad consideration of autonomy and misunderstanding of the essence leads to the interpretation that alone, automation of a process is identified with autonomy. The armed forces of the SFRY¹⁷ also dealt with this problem, during the 70s of the last century, the theoretical positions of cybernetics were accepted as a science that deals with the management of various systems and processes. So, for the first time, some self-correcting processes were mentioned. The principle of feedback was the basis of the system in order to make the end result as accurate as possible. On the principles of that JNA¹⁸ process in that period started planning the concept of the automation system in airspace control management. A series of proposals were developed, culminating in the final project that began work in 1984 under the name “Automated Systems Marconi” (Branković 2021). The system was able to independently manage the available defense systems based on the entered data and make a recommendation on the use of resources to neutralize the threat, but not to independently respond to the threat. In that period, one of the most complex systems not only in the country but also globally gave guidelines for further development and it is safe to say that he was a pioneer in the development of what is now called an autonomous system.

¹⁵ DARPA (Defense Advanced Research Projects Agency) is an agency of the US Department of Defense responsible for the development of new technologies for the military of the United States of America (USA).

¹⁶ Michael Belfiore is a writer and journalist. Some of his notable works include “Department of Mad Scientists: How DARPA is Remaking Our World,” published by Smithsonian Books.

¹⁷ SFRY – Socialistic Federal Republic of Yugoslavia

¹⁸ JNA – Yugoslav People’s Army.

USSR¹⁹ in the same period as the aforementioned SFRY, in accordance with its deterrence strategy, developed a system for automatic warning of intercontinental ballistic missiles, i.e. the “Eye” project. The system had the task of using satellite technology to detect the threat in a timely manner, to look at possible aspects of defense and to alert the headquarters, which should respond adequately (Podvig 2002). This system is important because it just shows that a machine cannot consider all the influencing factors, reason like a human and make an expedient decision based on a limited number of resources. Namely, on September 26, 1983, the system was a false danger that was reflected in the detection of the takeoff of two rockets from the USA towards the territory of the USSR. If there was no man in the command system at that time, the machine would have responded to the threat in accordance with procedures and reacted with available countermeasures. However, a man was in the chain of decision-making. Today it can be analyzed and studied what level of autonomy can be granted to you in the decision-making process (Scharre 2019).

Technological innovation is unstoppable and the defense industry has concentrated its efforts on solving the individual requirements of the defense system (Taddeo and Blanchard 2022). The military industry has always been a generator, implementer and distributor of cutting-edge technologies. The US Air Force in 2009 adopted the “Unmanned aerial vehicle system development plan for the period 2009-2047”, however, that plan did not explicitly state that the research would focus on the autonomy of unmanned aerial vehicles. A couple of years later, in 2014, USA introduced so-called “Third equalization strategy²⁰” in order to revive military-technological supremacy on a global level. The central part of this strategy is dedicated to robotics, autonomy and the association of man and machine (Hillner 2019; Dombrowski 2015). Both of the aforementioned plans focus on aircraft as a central part of development, however, it is notable that in 2014 they recognized the necessity of autonomy and artificial intelligence as an indivisible part of new weapon systems. In addition to the well-known unmanned aerial vehicles of strategic importance “MQ-9 Reaper” and “RQ-4 Global Hawk”, which justified and proved their importance and role in a large number of activities of the US armed forces around the world. Her primacy in terms of autonomy still belongs to the first fully autonomous aircraft

¹⁹ USSR – Union of Soviet Socialist Republics

²⁰ The Third U.S. Offset Strategy.

“X-47B²¹”. In 2013, this aircraft made a fully autonomous flight and landed on an aircraft carrier. The only command she gave the man was to land, everything else she did completely independently. Two years later, the same aircraft performed the first autonomous refueling of another aircraft completely independently. This set the limit points for the development of autonomous armed systems, i.e. that they can perform an activity from point A to B without human corrections without a special command (Nowak 2016). Similar projects are being developed by other superpowers such as the Russian Federation and the People’s Republic of China. Constant competition on a global level makes the development of these systems even more dynamic and advanced.

The autonomous armed system that has already been proven in use by several armies of the world is “IAI Harpy²²” is a fully automated hovering missile developed by the Israeli Aerospace Industry and has been in use for almost 25 years. Combining the capabilities of an unmanned aerial vehicle and a missile, the “Harpy” searches, identifies, acquires, engages and destroys enemy radar targets in a fully autonomous operation. It is interesting to note that if after selecting a target for any reason the target stops emitting radiation, “Harpy” stops the attack and starts searching for a new target.

The analysis of data from public sources on which this paper is based also supports the fact that there are certainly more modern and advanced autonomous armed systems that will certainly shape the future space of modern operations. The above-mentioned examples of specific projects and plans that plan the development of autonomous systems, as well as various other areas of application, speak in favor of the fact that the perspective is completely justified and certain.

²¹ The X-47B is a tailless, strike fighter-sized unmanned aircraft developed by Northrop Grumman as part of the U.S. Navy’s Unmanned Combat Air System (UCAS) Carrier Demonstration program.

²² HARPY is an all-weather day/night “Fire and Forget” autonomous weapon, launched from a ground vehicle behind the battle zone. Programmed before launch to perform autonomous flight to a pre-defined “Loitering Area”, in which they loiter and search for radiating targets.

CONCLUSION

Artificial intelligence is a postulate that is the reality of our present and an indivisible component of the future concept of living. From all that has been stated, it can be concluded that the reality in which we live cannot be imagined without the technological achievements that are found in our environment and which have become everyday use. Defense based on the concept of total defense requires us to actively follow modern trends, propose new projects and finally develop autonomous weapon systems. Through the pursuit of process automation and autonomy, we have contributed to the fact that currently we simply want the machine-device-robot to be independent in a certain sphere of work it performs. National security and the environment in which it is defined is always based, as a rule, on the most modern technological achievements and it forces us to develop new concepts and solutions in order to bring supremacy to the big powers at the global level, and to other small actors to preserve the ecosystem such as military neutrality. It is certain that the Republic of Serbia cannot independently develop technologies AI. The potential of the defense industry certainly has the basis for the initial stages of projects for the development of autonomous armed systems for tactical purposes, but it certainly can and should consider foreign solutions that have been offered and actively participate in international projects. Great Britain itself, as a power and a champion in many aspects, insists on international cooperation and the creation of common conceptual solutions that it will later independently adapt to its needs. It is also necessary for Serbia in the near future to define goals, and means and formulate tasks for all factors of security and defense in order to start implementing this probably less important technology of the 21st century. In addition to the above, it is necessary to actively promote the social acceptance of this modern technology, with adequate legitimate values and a legal basis. It is necessary for the state to think strategically about the realization of national interests and to use all available opportunities, actively monitor the development of its instruments of power and correlate the strategy in accordance with modern concepts and thinking. Concrete measures can be implemented through development plans, investments in scientific research and concrete projects.

REFERENCES

- Branković, Živojin. 2021. „[PARTNER 2021] VOJIN odnedavno sa najmodernijom opremom: Kako je domaćim snagama razvijen Sistem automatizacije centra Vazdušnog osmatranja, javljanja i navođenja – SA cVOJIN.“ *TangoSix*. <https://tangosix.rs/2021/24/11/partner-2021-vojin-od-nedavno-sa-najmodernijom-opremom-kako-je-domacim-snagama-razvijen-sistem-automatizacije-centra-vazdusnog-osmatranja-javljanja-i-navodjenja-sa-cvojin/>.
- Čolić, Miro. 2022. „Komparativna analiza koncepta situacione svjesnosti i OODA pretlje“. *Strategos*, vol. 6, br. 2: 145-175. doi: <https://hrcak.srce.hr/287952>.
- Čubura, Nikola. 1977. *Kibernetika u rukovođenju razvojem oružanih snaga*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Milosavljević, Milan. 2015. *Veštačka inteligencija*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
- Dombrowski, Peter. 2015. “America’s Third Offset Strategy: New Military Technologies and Implications for the Asia Pacific. *S. Rajaratnam School of International Studies*. <https://www.files.ethz.ch/isn/191706/PR150608Americas-Third-Offset-Strategy.pdf>.
- Government of the Republic of Serbia, Defense strategy of the Republic of Serbia 94/2019-4, December 27, 2019, https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/dokumenta/strategije/2021/Prilog4-StrategijaOdbraneRS-ENG.pdf, last accessed 14 October 2023.
- Government of the Republic of Serbia, Resolution of the National Assembly on the protection of sovereignty, territorial integrity and constitutional order of the Republic of Serbia 125/2007-3, December 26, 2007, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/rezolucija/2007/125/1/reg>, last accessed 14 October 2023.
- Government of the Republic of Serbia, Strategy for the Development of Artificial Intelligence in the Republic of Serbia for the period 2020-2025 96/2019-5, December 31, 2019, https://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/437310/strategy_artificial_intelligence-condensed261219_2.docx, last accessed 17 October 2023.
- Hammond, Grant T. 2001. *The Mind of War, John Boyd and American Security*. Washington DC: Smithsonian Books.

- Hillner, Eric P. 2019. "The Third Offset Strategy and the Army modernization priorities". *Center for Army Lessons Learned*. <https://usacac.army.mil/sites/default/files/publications/17855.pdf>.
- Nowak, Edvard J. 2017. „The Aircraft Carrier’s Relevancy in Future Conflicts.” Master’s Thesis. Marine Corps University Quantico: United States Marine Corps, Command and Staff College.
- Osinga, Frans P.B. 2006. *Science, Strategy and War: The Strategic Theory of John Boyd*. Amsterdam: Routledge.
- Podvig, Pavel. 2002. "History and the Current Status of the Russian Early-Warning System". *Science and Global Security*, 10(1): 21-60.
- Russell, Stuart, and Peter Norvig. 2010. *Artificial Intelligence: A Modern Approach, Third Edition*. London: Pearson Education.
- Scharre, Paul. 2019. *Army of None: Autonomous Weapons and the Future of War.*, New York: W. W. Norton & Company.
- Sheikh, Haroon, Corien Prins and Erik Schrijvers. 2023. "AI as a System Technology." In *Mission AI*. Cham: Research for Policy. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-21448-6_4.
- Solomonoff, Raymond J. 1956. "An Inductive Inference Machine". *IRE Convention Record, Section on Information Theory*. 56–62.
- Taddeo, Mariarosaria and Alexander Blanchard. 2022. "A Comparative Analysis of the Definitions of Autonomous Weapons". *Sci Eng Ethics* 28, 37. <https://doi.org/10.1007/s11948-022-00392-3>.
- Tay, Shu Ing, Lee Te Chuan, A. H. Nor Aziati and Ahmad Nur Aizat AhmadAhmad. 2018. "An Overview of Industry 4.0: Definition, Components, and Government Initiatives". *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, Vol. 10, 14-Special Issue, 10.
- Turing, Alan M. 1950. "Computing machinery and intelligence". *Mind* Vol. 59, No. 236: 433-460. doi: <http://www.jstor.org/stable/2251299>.
- United Kingdom Ministry of Defense [UK MoD], Defence artificial intelligence strategy, June 15, 2022, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/62a7543ee90e070396c9f7d2/Defence_Artificial_Intelligence_Strategy.pdf, last accessed 18 October 2023.
- Wiener, Norbert. 1965. *Cybernetics, Second Edition: or the Control and Communication in the Animal and the Machine*. Massachusetts: The MIT Press.

Александар Павић*

*Универзитет одбране у Београду,
Школа националне одбране*

Хатица Бериша**

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА И РАЗВОЈ СТРАТЕГИЈЕ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ – ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Резиме

Правци развоја стратегије националне безбедности увек су по правилу усклађени са виталним националним интересима и модерним тековинама друштва, који су прожети савременим изазовима, ризицима и претњама и расположивим инструментима моћи. Свеобухватно увођење вештачке интелигенције у систем функционисања државе кроз различите области примене имаће значајан утицај на будући развој друштва. Методологија и динамика имплементације зависиће свакако од потреба и могућности државе. Циљ овог истраживања је да анализира могућности вештачке интелигенције у домену одбране, актуелизује тему и приближи стручној јавности. Основна теза овог рада говори да је разматрање могућности примене вештачке интелигенције у будућем развоју система националне безбедности потребно дефинисати у стратешким документима државе. Основна чињеница која иде у прилог тези је све већи утицај вештачке интелигенције на развој аутономних оружаних система, као и измењена физиономија савремених оружаних сукоба.

Начин живота какав данас познајемо инхерентно се ослања на високу технологију, што недвосмислено наглашава потребу за разматрањем важних аспеката употребе вештачке интелигенције. Ово је посебно важно са аспекта приближавања ове револуционарне технологије обичном човеку који од ње очекује оптимизацију и унапређење окружења у којем живи и ствара. Свака технологија која има потенцијал да конкурише људској моћи у процесу одлучивања

* aleksandar.pavic@mod.gov.rs; ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6737-0094>.

** hatidza.berisa@mod.gov.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9432-5273>.

мора се детаљно разматрати и друштвено прихватати у оквирима који не угрожавају универзална људска права. Широка прихватљивост вештачке интелигенције представља неопходан услов за њену примену у стратегији националне безбедности. Претходно наведена чињеница поставља се велики изазов за будуће креаторе политике, који морају балансирати између етичких и функционалних аспеката улоге вештачке интелигенције у нормативно-правном и безбедносном домену.

Разматрање употребе вештачке интелигенције у систему националне безбедности и одбране је од кључног значаја за државу. Напредак вештачке интелигенције значајно ће утицати утиче на развој технолошко-техничких могућности државе. Имплементацијом нових способности у систем одбране вештачка интелигенција ће бити значајно средство обраћања од малициозних активности потенцијалних непријатеља, али исто тако и средство активног деловања у циљу остварења националних интереса. Међутим, употреба вештачке интелигенције у систему националне безбедности представља изазов пре свега у сфери приватности и етике, што захтева развој строгих протокола и норматива за њену употребу. Анализа великог борја извора потврђује постојање напреднијих аутономних оружаних система, што јасно имплицира перспективу њихове примене у будућим оружаним сукобима. Рад даје приказ где су на примеру две стратегије развоја и употребе вештачке интелигенције јасно виде вектори даљег развоја. Имплементација у систему одбране је од суштинског значаја за обезбеђење супериорности у домену одбране националних интереса.

Вештачка интелигенција представља неизоставан аспект модерног живота што даје још један аргумент за њену употребу у систему националне безбедности и одбране. Реалност у којем државе свој систем националне безбедности заснивају на концепту тоталне одбране имплицира да је нужно следити савремене трендове и развијати аутономне оружане системе. Национална безбедност захтева коришћење најновијих технологија, што нас стимулише да развијемо нове концепте и решења, доприносећи тако глобалној безбедности, а уједно и заштити националних интереса. Иако Република Србија нема могућности да самостално развија вештачку интелигенцију, може активно учествовати у међународним пројектима и имплементира инострана решења. Важно је да се дефинишу циљеви, средства и задаци за све чиниоце безбедности

и одбране, како би се имплементирала ова витална технологија. Промовисање друштвеног прихватања вештачке интелигенције, уз поштовање етичких принципа и правних норми, једнако је важно државно питање. Држава треба стратегијски да размишља о остваривању националних интереса и да користи све расположиве ресурсе, пратећи развој својих инструмента моћи и адаптирајући стратегију у складу са савременим концептима.

Кључне речи: вештачка интелигенција, стратегија националне безбедности, аутономни оружани системи, фактор, рат, војне снаге, војни систем, ресурси.

* Овај рад је примљен 25. марта 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. јуна 2024. године.

*Братислав Теиновић**
Музеј Републике Српске, Бања Лука

НАЦИОНАЛНО–ПОЛИТИЧКА МИСИЈА ФРА ГРГУРА–ГРГО ШКАРИЋА (1831–1876): ЗА ЈАВНО ДОБРО СРПСКЕ НАЦИЈЕ

Сажетак

Фра Гргур–Грго Шкарић (Жупањац, 1831–Загреб, 1876) једна је од најтајанственијих историјских личности 1860/70–их у политичком животу Босне и Херцеговине. Као професор на Широкобријешкој католичкој богословији (1866–1869) васпитавао је ђаке у српском националном духу, заклињући их „за јавно добро српске нације”. Услед притисака којима је био изложен због националне мисије коју је водио и сумњи да припрема устанак, пребегао је на јесен 1869. у Кнежевину Србију, где је од намесничке Владе добио држављанство и финансијску помоћ. Српски намесник Јован Ристић био је патрон за израду његовог плана у вези са покретањем „Друштва омладине римокатоличке у Херцеговини”. При српском Министарству иностраних дела, Шкарић је све до 1. јануара 1873. радио тајно, под псеудонимом „Јова Косановић”, првенствено као агент и заступник „католичког елемента Босне и Херцеговине”. Наредне две године припремао је устанак у родној Херцеговини, у коме је активно учествовао као вођа једне католичке добровољачке чете.

Кључне речи: Фра Грго Шкарић, католици, фрањевци, Срби, Босна и Херцеговина, Кнежевина Србија, Јован Ристић, Аустро–Угарска.

* b.teinovic@hotmail.com

„Јер сам за тужну
сјеротињу Србску страда, и на
вијеке свагда, осим у Србству, своју
будућност изгубио”.

(Фра Грго Шкарић, 18. априла 1873.)

УВОД

Питање српске национално–политичке оријентације босанских фрањеваца и њихових католичких верника у Босни и Херцеговини у прошлости, проблематизовано је у последњих више од стотину година. Босанско–херцеговачки фрањевци остали су у историји српског народа током XIV–XIX века упамћени као „народно римокатоличко свештенство, трудољубиво и родољубиво”, које је успевало да „отупи оштрице нетрпељивости и прозелитске загрижљивости”¹. Штавише, то што је код великог броја њих „народно било јаче наглашено од клерикалног”, утицало је да у последњем веку турске владавине буду „омиљени и код православних” (Слијерчевић 1981, 10). Фрањевац из Широког Бријега у западној Херцеговини фра Гргур–Грго Шкарић остао је незаборављен у нашој историјској науци највише захваљујући свом имењаку Гргуру Јакшићу, који је један његов политички план из 1869. објавио на његову седамдесетогодишњицу у београдској *Политици* (1939). Видело се још од Шкарићеве младости да је реч о национално свесној особи, која је иако фрањевац из западне Херцеговине, према речима Лазе М. Костића испољавао почетком друге половине претпрошлог века „отворено своје српско национално Вјерују” (Костић 1963, 19), за разлику од неких његових савременика и сународника (фра Петар Бакула, фра Маријан Шуњић и фра Грго Мартић), а које је некритична литература с почетка XX века сврстала у ред „Срба Босанаца и Херцеговаца” (Димић 1903, 394–395).

Иако су поједини хрватски историчари из Јакшићеве генерације имали идеју о томе, да се фра Шкарић наводно „читајући фра Гргине ‘Осветнике’² одметнуо био из фратарa и макнуо у Србију” (Ћиџић

¹ Посвећено чување „Грбовника југословенских покрајина, босанских и српских краљева и племства” израђеног 1800. у част „Стефана Немањића цара Србљана и Бошњака” (*Stipana Nemanjića cara Srbljana i Bošnjaka*) у фрањевачком самостану у Фојници (Грујић 1930, 160; Станић 1989, 65), предочиво сведочи о његовању међу њима, осим босанске, и српске средњовековне традиције.

² Циклус Мартићевих епских песама о српском устанку у Херцеговини (1857) и црногорско–турским ратовима (1858, 1862–1865).

1930, 42), он је својим каснијим делом показао да је реч о далеко сложенијој политичкој личности. Васо Војводић, фра Андрија Никић, Базилије Панџић и Роберт Јолић, који су у својим делима оставили вредне податке из Шкарићевог личног живота, допринели су изради његове биографије.

ЖИВОТОПИС ФРА ГРГУРА–ГРГЕ ШКАРИЋА И ЊЕГОВ НАЦИОНАЛНО–ПОЛИТИЧКИ РАД НА ШИРОКО БРИЈЕШКОЈ БОГОСЛОВИЈИ (1831–1869)

Фра Шкарић, чије је презиме негде наведено и у скраћеном облику као „Шкаро” рођен је 13. јула 1831. у Жупањцу (некад Дувно, данас Томиславград) у западној Херцеговини (Jolić 2011, 388) где „станују Срби–католици”, како је сам говорио (Војводић 1994а, 106). Крстио га је 17. истог месеца месни капелан, поменути фра Маријан Шуњић, а кризмао 19. августа 1838. године апостолски викар за Босну и Херцеговину фра Рафаел Баришић. Основну школу завршио је код фрањеваца³ на Черигају код Широког Бријега. У фрањевачки новицијат смештен у новоподигнутој цркви у Широком Бријегу, примио га је 27. априла 1847. године бискуп за Херцеговину поменути Баришић и заветовао годину касније (Pandžić 2001, 53; Jolić 2011, 388). Име Јуре које је добио по рођењу, тада је променио у Гргур–Грго (Nikić 1977, 321).

Фрањевачку теологију и филозофију дипломирао је на Широком Бријегу и у Венецији. Пошто је 13. јула 1856. заређен за свештеника, провео је две године (1856–1858) као жупник у Граднићима (жупа Бротњо) код Читлука, а затим четири године као жупни викар (1858–1862) у бискупијској курији самостана у Мостару (Nikić 1984, 144; Jolić 2011, 388). Током службовања у Мостару, радио је и као учитељ у „Славјанској народној учионици” (Nikić 1977, 321), када му се пробудила „јака одушевљена идеја слободе и независности Народне” (Јововић 2010, 107). Фра Шкарић је капелан у Широком

³ Осим „Буквара” (1848) и „Повијести Босне” (1851) аутора фрањевца и књижевника фра Ивана Фране Јукића писаних латиницом, католицима у Босни и Херцеговини као обавезан уџбеник у оновременим фрањевачким основним школама, служила је и ћирилична књига „Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона” (1849) српског филолога Вука Караџића (Marković 1923, 28), преко чијег садржаја су још од детињства били упознати са својим српским етно–језичким пореклом.

Бријегу (1862/63) и жупник (1863/64) у Вељацима код Љубушког, где је 1863. на рушевинама старе цркве св. Пророка Илије започео подизање нове (27X14 m) коју није завршио, будући да је већ идуће године премештен за гвардијана самостана (1864–1869) у Широки Бријег (Вакула 1867, 171; Војводић 1994а, 102; Јојић 2011, 388).

У време када је Шкарић као професор на Богословији у Широком Бријегу⁴ започео агитациони рад „за јавно добро српске нације” међу католицима у западној Херцеговини (Nikić 1977, 322), вера је као и у претходним вековима представљала једину начелну националну „вододелницу” међу становницима истог етно–језичког порекла. Вишевековни процес однарођавања католика који „не маре за политику” и код којих је сав смисао живота била „послушност према фрањевцима” (Horvat 1937, 110), допринео је вештачки наметнутој кроатизацији широм Босне и Херцеговине. У новоформираној сарајевској католичкој гимназији 1864/1865. под руководством поменутог жупника фра Мартића, у Босни и Херцеговини се по први пут учио хрватски језик (Milaković 1906, 358; Kruševac 1967, 132).⁵ Кроатизовање католика српског етно–језичког порекла у Босни и Херцеговини подржавано је из Троједне Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације, у првом реду од политичара из хрватске либералне Народне странке.⁶

⁴ Богословија у Широком Бријегу започела је са радом 1848. године.

⁵ Фра Мартић је у раној младости био Србин (Hadžijahić 1970, 58), те јавно писао како је његов матерњи језик само „најрјечје нашег српског језика” (Džaja 1995, 56). Само две године пре (1863) отварања Католичке гимназије у Сарајеву, он је оплакао прерану смрт (Drljić 1933, 206–207) фра Томе Ковачевића [(Буковица код Дервенте, 1820–Београд, 1863, бивши фрањевац, агент српске владе 1843–1863, псеудоними: Томо Радивојевић, Јосип Радивојевић, Радивоје Радивојевић)], најеминентнијег промотера српске националне идеје у првој половини XIX века међу католицима у Босни и Херцеговини (Теиновић 2022). У католичким народним школама пре 1865. у првом разреду учило се читати и писати латински и „српскиими писменима”, односно „сербски” (*särbski*) (Jelenić 1915, 370). Замах кроатизације католика у Босни и Херцеговини базиран на језичкој основи започео је почетком 1870–их када се у фрањевачким пучким школама, без обзира на обавезно учење „латинице и српског писма” (*la letter latine e serbe moderne*) (Богићевић 19756, 235), у настави за прва четири разреда уведе хрватске читанке (Drljić 1942, 175).

⁶ Политика хрватских народњака позивала се у то време на хрватско историјско право на део Босне и Херцеговине, стално подсећајући своју јавност да се Хрватска у XV веку простирала до Дрине. Хрватски народњаки полазили су од непоколебљивог уверења, да би се католици у Босни и Херцеговини пре определили за хрватску Троједну краљевину него за имагинарно српско

У конспиративни рад српске владе фра Шкарић се укључио средином 1860–их у време издања обавезне брошуре за све српске агенте, „Описа Босне и Херцеговине” (Београд 1865¹, 1879²)⁷ бившег фрањевца и такође агента српске владе Томе Ковачевића, по коме су становници ове турске провинције одувек били све „сами овејани Срби” (Gross 2001–2004, 79). Први значајнији национално–политички задатак у који је био укључен и фра Шкарић десио се 1866. године, када је према признању Михајла Љубибратића а према упутству председника српске владе Илије Гарашанина, заједно са одабраном групом српских родољуба (Богдан Зимоњић, Максим Баговић, Лука Петковић, Серафим Перовић, Јован Перовић и Леонтије Радуловић) припремао устанак у источној и северозападној Херцеговини (Чубриловић 1996², 29; Ljubibratić i Kruševac 1955, 188).⁸ Фра Шкарић

Душаново царство (Петровић 1977, 280–282). Кључни аргумент због чега је Босну и Херцеговину требало присајединити „Троједници” био је за хрватске народњаке сасвим бизаран, а то је што су католици у тој турској провинцији аустријског цара називали „својим краљем” (Teinović 2019, 824–825). Није непознаница, да су хрватски либерални народњаки средином 1860–их практично нахушкавали Аустрију на окупацију Босне и Херцеговине, а све на корист такозване „хрватске круне” (Novak 1960, 37).

⁷ Ковачевић је у овом делу отворено осудио „просвећене свештенике Србе римске цркве”, који су у прошлости „народне обичаје као неко празноверје искоренили”, чиме су „у живац српске народности дирнули” (Ковачевић 1879², 25).

⁸ Фра Шкарић се у овом послу нашао пред озбиљним изазовом. Српска влада добијала је током 1866. по њу зачуђујуће вести са терена да су само православни Срби у Босни и Херцеговини били за побуну против турске власти за разлику од католика, спремнијих да воде рат на страни Турака него „да постану Срби”. Неки анонимни српски агент сматрао је илузорним што се планира било каква сарадња са католицима који су, што је мање позната чињеница у Србији, били увек спремнији да „све што је могуће противставе и смету сваки покрет Србски”. Кривицу за неуспех око подизања устанка 1866/67. њени организатори приписивали су неком анонимном босанском фрањевцу, који је турској власти издао све њихове планове. Турску власт и њега лично највише је бринуо један српски летак из јануара 1867. који се делио по Босни и Херцеговини и у коме се „народ србски” као браћа „од све три вере” и „по крви и језику”, позивао да подигне „мач у руке против Османлије” (Teinović 2019, 818, 835). Сенка сумње, иако за то не постоје чврсти докази пала је на „политичког фратра”, како је сарајевског жупника фра Мартића због његове блискости са тадашњим босанским валијом Топал Шериф Осман–пашом (*Topal Şerif Osman Paşa*, 1861–1869) окарактерисао његов савременик, административни радник у аустријском конзулату Мартин Ђурђевић (Gjurgjević 1910, 30–31). Због више пута исказане оданости,

је од 1865. као учитељ на Хумцу код Љубушког, а од идуће на Широкобријешкој католичкој богословији као „учитељ ђака” (Marić 2011, 110–111) и зборовођа школског певачког хора (Nikić 1996, 44),

Мартића је турска власт три пута одликовала „петим и четвртим разредом и командерским нишаном Мецидије” (Milaković 1905, 300). Аустријски конзул у Сарајеву Фердинанд Хас (*Ferdinand Hass*, 1866–1868) инструисан је тада од бечке владе, да ни у ком смислу не подржава превратничке активности својих католичких штићеника (Zaplata 1936, 144–145). Драгоман пруског конзулата у Сарајеву, Хрват арбанашког порекла Миливој Клемент Божић (1864–1867) и доцнији агент хрватске Народне странке (1868–1869) оставио је на пролеће 1867. дискутабилна размишљања о етничкој и политичкој слици Босне и Херцеговине. За католике „под именом Хрвата војевати” у тој турској провинцији било је по њему једнако „извести борбу са фанатизмом србским”. Божић је тада тврдио да није било „припремљена земљишта” за хрватску националну политику према Босни и Херцеговини, „дочим су Срби од 15. год. [од 1852–Б. Т.] радикално тјерали, под видом истина вјере, српско име”. Последица тога била је да се у тој турској провинцији тренутно „сваки Ришћанин називље Србом”, док католички фратри нису „народ ни властитим именом упознали”. Они су по Божићу оваквим понашањем изневерили и сам „вјерозаконски интерес”, који је по њему неминовно требао да дође „у тјескобу” ако би се Источно питање решило „под првенство Србства” и дошло у домен ниског нивоа „србског изображења”. Признао је прваку Народне странке у Загребу, Матији Мразовићу, да је католичке фратре „сјећао на дужност спрам католичанства и Хрватах” у чему је имао само делимичног успеха. Добро плаћених агената, које је Божић назвао „викачима”, имала је српска влада у то време у Босни и Херцеговини у већем броју. Од хришћанске раје Србија није требала да очекује никакву помоћ, а „од Католика свакако никакове, толика је вјерозаконска мржња”, писао је Божић. По његовој процени, православних Срба било је највише, око 500.000, муслимана преко 444.000 и католика далеко најмање, нешто више од 182.000. Божић се за млађи „нараштај” међу босанским фрањевцима лично уверио да га је и даље „гвозденом руком” држало старије свештенство, које би несумњиво више „волили Аустрију него Србију”. Католичко свештенство у тој турској провинцији сматрало је „да би им Аустрија уздржала привилегије”, које нису биле нимало безначајне. Располажући по властитој вољи са својим верницима, били су ослобођени данка, пореза и царине. Веровали су, да од Србије „не би имали никаквих повластица, и да би парохије изгубили”. Али, Божића су готово сви фрањевци са којима се упознао током његових путовања по провинцији најискреније уверавали, „да не би никако проти[в] Србије што узрадили”. Међутим, пошто су од православних Срба доживљавали „презирање свога закона (вјере)”, они нису могли да „сциене да су им православни браћа”. Божић је за такво стање највише криво околност звану „србска агенда”. Наводно, у Босанској Крајини и Посавини „католици и православни” били су у добрим односима. Штавише, католици су Божића „увјеравали ако дође до часа да ће бити уз Србе” (Korunić 1984, 169–170, 179–182), што ће се у блиској будућности показати као неистина.

са веома запаженим успехом повео српску националну агитацију међу младим католичким клирицима. Васпитавајући их у српском националном духу,⁹ прописујући им 1868. полагање заклетве „за јавно добро српске нације” уз обавезу да ће заувек остати „верни српској нацији”¹⁰, фра Шкарић је пао у немилост старијих фрањеваца и врха католичке цркве (Јововић 2010, 107–108).

Догађало се то после пада конзервативне Гарашанинове владе новембра 1867. године (Јовановић 1923, 224) и промене спољне политике Кнежевине Србије током 1868. на штету конспиративног рада у неослобођеним српским земљама. Окрећући се консолидовању унутрашњих прилика, српска влада ставила је спољну политику у други план. Министар војни Миливоје Петровић Блазнавац одустао је почетком јануара 1868. од даље припреме устанка у Босни и Херцеговини, сматрајући то беспотребном авантуром у шта га је лично уверио емисар, извесни Јован Смуђа. Из искуства стеченог у ранијем времену, Блазнавац је био сумњичав на босанско–херцеговачке

⁹ Иако не у мери као у Широком Бријегу, српски националистички дух провејавао је у то време и у другим фрањевачким богословијама. У једном извештају бискупа фра Пашкала Вујичића упућеном 1867. године „Конгрегацији за пропаганду вере” (*Congregatio de Propaganda Fide*) у Риму са забринутошћу се наводи, како су млади босански фрањевци школовани у самостану у Ђакову махом слепо и прекомерно одани национализму (Gavranović 1935, 208). Ђаковачки бискуп Јосип Јурај Штросмајер, који је подржавао српског кнеза Михаила IV Обреновића (1860–1868) као будућег краља Срба и Хрвата, обавезао се самостанском колегију да ће свој несумњиво велики утицај међу босанским католицима искористити за прихватање те политичке идеје (Slovak 1977, 140).

¹⁰ Текст заклетве, коју је фра Шкарић лично саставио гласи:

У име Бога и Пресветог Тројства, Амен. Заклињемо се сви ми у име Бога живога, пресветог Тројства и свих светаца Божјих, да напуштамо све своје ствари, то јест нашу прошлост и садашњост, родитеље и сва досадашња начела, те сигурно и свјесно прихваћамо корисно стање за јавно добро српске нације [sic!], којој се—и управи која сретно влада—приносимо, приказујемо и жртвујемо истим [својим] животом и својом крвљу на корист, срећу и управу, исте власти и нације, приказујући се истој да с нама влада и управља служећи се с нама као с највјернијим својим поданицима. Заклињемо се на исти начин у име Бога живога и распетог Исуса [Криста], да никада ни на ком мјесту у будућности—тко зна каква ће она бити—не желимо издати ни одати не само ово дјело [да смо тражили помоћ] у људству које се заузима, окупља и мучи за наше и националне послове. Него пролијевањем властите крви, остајемо увијек вјерни власти, српској нацији [sic!], и политици исте власти. И да је све ово истинито нека нам помаже Бог, Пресвето Тројство, распети Исус и сви свеци Божји. Амен (Nikić 1977, 322).

Србе у погледу њихове спремности на оружану акцију, будући да су последњих година слали лажне извештаје Гарашанину само да би се новчано окористили. По његовом мишљењу, положај Босне и Херцеговине могла је једино решити добро организована војна акција Србије (Војводић 1994а, 14–15). И хрватски народњаци сазнали су почетком 1868. да је српска влада дигла руке од неких старих конспиратора у Босни и Херцеговини. Према њиховим сазнањима на промену спољно–политичког курса Србије утицала је и Русија, која није са благонаклоношћу гледала на „Хрвате и католицизам” и која је била крајње сумњичава према бискупу Штросмајеру и његовој југословенској идеји (Когунић 1981, 94).¹¹

Појачан утицај бечке владе међу босанским фрањевцима, осетио се одмах после убиства кнеза Михаила 10. јуна 1868. на Топчидеру. Тада је, према сведочењу српског агента за Босну и Херцеговину Стевана Богдановића та сарадња нагло прекинута и то највише због тога што је, како је навео, Аустро–Угарска „међу босанске католичке прваке силни новац просула” (Љушић 1997, 211–212). Насилним одласком кнеза Михаила са политичке сцене, национални рад ван Србије знатно је утихнуо. У српској државној политици на значају су све више добијали ставови, који су према речима Љубомира Јовановића: „српску народност везивали с православном вером”. Афирмација за такву националну политику пронађена је у чињеници, да католици у Босни и Херцеговини себе не сматрају Србима и што православни у тој турској провинцији који су се несумњиво осећали Србима, нису у националном смислу ове тако доживљавали

¹¹ Аустроугарски конзул у Београду Бењамин фон Калај (*Benjamin von Kállay*, 1868–1875) изнео је у својим мемоарима нека сазнања о Штросмајеровом незадовољству након његове посете на јесен 1868. године српском кнезу у Београду, те да је размимоилажење у националној политици између Срба и Хрвата највише долазило до изражаја у погледу будућности Босне и Херцеговине. Према његовим речима, обе стране, Србија и хрватска Народна странка, биле су у то време патерналистички настројене према Босни и Херцеговини, која је за њих била и остала вечна „јабука раздора” (Калај [1976] 2002, 114, 116). Бискуп Штросмајер сусрео се 20. октобра исте године и са руским конзулом у Београду Николајем П. Шишкином (*Николай П. Шишкин*, 1863–1875), чији је разговор требао остати у тајности једнако за Аустроугаре као и за српске намеснике. Вођа хрватских народњака исказао је Русима безрезервну лојалност, као „јединој и некористољубивој заштитници кршћанства и Словенста”, сумњичећи српско Намесништво за тајну сарадњу са бечком владом око уступања Босне и Херцеговине Србији (Frejdzon 1971, 172–173).

(Јовановић 1901, 37, 48). Наведене неповољне околности морале су утицати на даљи Шкарићев статус током његовог просветно–педагошког рада на Широкобријешкој богословији. Србија, којом је наредне четири године управљало Друго Намесништво (1868–1872)¹², ратну политику према Босни и Херцеговини заменила је просветном пропагандном акцијом (Урић 2008, 279), која је за фра Шкарића представљала прилику за конспиративни ангажман заснован на новим идејама.

На Богословији у Широком Бријегу, бастиону католичанства,¹³ Шкарићевој националној мисији „за јавно добро српске нације” оштро су се успротивили старији католички свештеници, који су на све могуће начине дезавуисали његову национално–политичку делатност у школи. Фрањевачко старешинство дифамирало га је, обавестивши херцеговачког бискупа фра Анђела Краљевића, да је фра Шкарић „опијен национализмом” (Нikić 1977, 322). Припређено му је да ће бити пријављен турској власти или патронској бечкој влади, ако не прекине са таквим радом. Полакомивши се под непрестаним притисцима, фра Шкарић је затражио премештај из Широког Бријега у неку другу жупу, али су његов захтев црквене старешине категорично одбиле (Војводић 1994а, 104). Велика вероватноћа је да је он ипак био потказан од некога из највиших црквених органа, али га је спасила чињеница што је био имењак доста познатијег турској власти сарајевског жупника фра Мартића.¹⁴ Добивши у априлу 1868. списак 81 српског тајног агента у Босни и Херцеговини¹⁵ у

¹² Друго Намесништво, које су осим поменутог генерала Блазнавца чинила два историчара, Јован Ристић и Јован Гавриловић, владало је Кнежевином Србијом (1868–1872) након убиства кнеза Михаила, а у име малолетног Милана Обреновића.

¹³ Православном богословијом у Бањој Луци, као некој врсти противтеже католичкој у Широком Бријегу (Слијепчевић 1980, 535) руководио је у то време Василије–Васо Пелагић, главни агент српске владе у Босни од 1868. године (Екмећић 1973², 41).

¹⁴ Савременик догађаја, руски историчар и славјанофил Нил А. Попов (*Нил А. Попов*, 1833–1892) означио је фра Мартића као особу која је учвршћивала аустроугарски политички утицај међу католицима у Босни и Херцеговини. Мартић се током рођенданских прослава аустроугарског цара нимало није либио, да са трона своје цркве маштовито проповеда: „Наш премилостиви император Франц Јозеф шаље нам и богове из Беча” (Попов 1873, 17).

¹⁵ Револуционарни комитети и поткомитети који су са развијеном мрежом агената радили за српску владу, постојали су током 1868. у бројним местима Босне и Херцеговине (Зворник, Бијељина, Кладањ, Вишеград, Фоча, Чајниче,

коме је са примљених 1.000–2.000 дуката под редним бројем два (2) писало име извесног „фра Грге”, босански валија Топал Шериф Осман–паша је, не удубљујући се превише у целу проблематику, затражио од фрањевачког старешинства да се фра Мартић опозове из главног града Босанског ејалета (Ћићić 1930, 41; Мијić 1958, 265; Marković 1970/71, 425). Тек након три месеца ће се сазнати да је реч била о фра Гргуру–Грги Шкарићу, који је већ извесно време радио као агент српске владе за месечну плату од 10 дуката (Milaković 1905, 299; Ћићić 1930, 42; Jolić 2011, 389). Турској власти било је тада апсолутно јасно, да је српска влада у протеклом времену значајно финансијски помагала босанским фрањевцима, само како њихови верници „не би били наклоњени Хрватској”¹⁶ (Мијić 1958, 267), која је међу њима већ увелико започела националну агитацију.

Пожртвован Шкарићев национално–политички посао „за јавно добро српске нације” међу младим католичким клерикима са посебном пажњом пратила је и бечка влада, која је у свом конзулату у Сарајеву 1868. имала ангажоване хрватске националне пропагаторе. Најпознатији од њих поменути драгоман Клемент Божић јављао је на пролеће исте године са забринутошћу Мразовићу, како многи млађи босанско–херцеговачки „фратри слабу наду гаје у звизду Аустрије”, односно да „нису посве наклони више Аустрији” (Kogunić 1984, 186, 191–192). Откривши да је фра Шкарић образовао једну групу од једанаест (11) српски оријентисаних фрањеваца¹⁷ родом из околине Љубушког (фра Петар Бартол–Бариша Божић, фра Шимун Иван Мусић, фра Мијо Ловро Чуљак, фра Томо Петар Хрстић, фра Марко Мате Грбешић, фра Блаж Иван Барбарић, фра Грго Лука Драгићевић, фра Анте Чутура, фра Иван Микулић,

Сарајево, Високо, Маглај, Бањалука, Бихаћ, Трговиште, Босанска Костајница, Јајце, Ливно, Мостар, Љубушки) (Дурковић–Јакшић 1979, 144–145). Из неких тајних канала почетком априла 1868. процурела је новинска вест, како је у Босни и Херцеговини образован некакав одбор, „кому је сврха ослободити кршћане у Босној од турског јарма, и сдружити ову земљу са Србијом” (Teinović 2019, 887).

¹⁶ То да су старији „фратри уопште за Аустрију због сједињења са Хрватском” као и да је један од агитатора те политике био фра Мартић, знали су 1860–их Гарашанин и српска влада (Teinović 2019, 842).

¹⁷ Треба имати у виду чињеницу, да је у то време не тако мали број католика у Босни и Херцеговини са наклоношћу гледао на ослободилачку и независну Србију. Аустроугарски конзул у Сарајеву, Хрват Фрањо Зоретић (1868–1872) био је лета 1869. зачуђен због нескривених симпатија многих босанских католика према Кнежевини Србији (Gavranović 1956, 338).

фра Стипеша Буцоњић и фра Мартин Приморац)¹⁸, спремну за устанак против турске власти и борбу за присаједињење Босне и Херцеговине Кнежевини Србији¹⁹, бечка влада је о целом том случају обавестила турску власт. Ова група национално српски усмерених католика, којој је руски вицеконзул у Мостару Николај А. Иларионов (*Николай А. Иларионов*, 1867–1871)²⁰ набавио пасоше и дао свакоме по 50 форинти за пут, покушала је ноћу 12. септембра 1868. преко Сарајева, Романије и Дрине прећи у Србију (Martić 1906, 54–55; Gujić 1937, 190; Nikić 1977, 322; Pandžić 2001, 85) како би са њеном владом договорила даље активности и добила финансијску помоћ за подизање устанка у западној Херцеговини. Ова слабо осмишљена акција је пропала, јер је турска власт преко доушника сазнала за њихов план. Већина њених актера ухапшена је и осуђена, осим фра Мусића кога је спасао његов ујак, херцеговачки бискуп фра Краљевић и то тако што га је послао на наставак школовања у

¹⁸ Дуго времена хрватска историографија оповргавала је било какву повезаност ове групе национално српски опредељених фрањеваца са Србима у Херцеговини и српском владом, чијој аргументацији је скоро седамдесет година доцније послужила исповест неког анонимног актера, накнадно названог „младим хрватским родољубом” (Gujić 1937, 190) [*sic!*].

¹⁹ Калај је из разговора са српским намесником Ристићем сазнао, како је он почетком септембра 1868. озбиљно размишљао о изради једног политичког плана предаје Босне и Херцеговине Кнежевини Србији. Према Ристићевом мишљењу Порта би чак на такво решење и пристала, само када би на то била присиљена једним општим устанком хришћана. Ристић је тада веровао, присећа се Калај, да Србија још увек има највећи утицај међу свим верама у Босни и Херцеговини, на шта га је аустријски конзул озбиљно упозорио како би се могао разочарати када би знао праву истину (Калај [1976] 2002, 83). „Пројекат устанка” српског агента Николе–Нике Јовановића Окана од 29. септембра 1868. предвиђао је две фазе. У првој је требало побунити народ, а у другој да у Босни и Херцеговини интервенише српска војска. Окан је писао Ристићу, како је главни проблем овог плана представљала „конфесионална поцепаност Босанаца” и њихова неслога „због неразвијене националне свести”. По њему, устанак је требало започети упадом из средње Далмације у ливањску нахију (Војводић 1994а, 20–22).

²⁰ Иако је већину херцеговачких католика и фрањеваца сматрао „фанатичним и оданим присталицама Аустрије”, вицеконзул Иларионов задобио је након овог догађаја поверење католика у западној Херцеговини. Њему је 28. фебруара идуће године група херцеговачких католичких кнезова поднела једну „петицију” од осам (8) тачака о незаконитој наплати пореза коју је он требао адресирати султану Абдул–Азизу (*Abdül–Aziz*, 1861–1876) (Писарев, Экмечич 1988, 162–163, 168).

богословију у Острогон у Мађарској²¹. Једини који је успео побећи у Србију фра Божић, убрзо се уписао на Велику школу у Београду (Gujić 1937, 191; Јакшић 1939, 14; Marković 1970/71, 425).

Залагањем француског вицеконзула у Мостару Леополда Мороа (*Leopold Moreau*, 1865–1873) и сарајевског жупника фра Мартића, нешто касније помиловани су и остали чланови Шкарићеве групе. Због овог догађаја и српских национално–либералних идеја које је и даље јавно испољавао, фра Шкарић је трпео жестоку осуду старијих херцеговачких фрањеваца прохрватске оријентације.²² Из Широког Бријега послан је на јесен 1868. по казни за жупника у Градниће, у западно–херцеговачку жупу Читлук, где није дуго мировао. Ту је за нови устанак под паролом „За опћу срићу и корист Вире и отачбине Народа и народности” придобио у Доњем и Горњем Бротњу неколико одважних фрањеваца и католичких сеоских кнезова: жупника у Љутом Доцу фра Мату Прскала–Булића, Илију Ђору и Николу Ласту из Слипчића, Мартина Ђорића из Тепчића, Стипана Селака из Доброг Села, Фабијана Јуричића, Јуру и Гаргу Приморца из Читлука и Видака Иванковића из Хамзића. Једино кога се осим турске власти прибојавао били су старији фрањевци и бискуп („Неслушајте Фратровах и бискупа”). Шкарићева кореспонденција са овим људима допала је у руке бискупа фра Краљевића. Највише због намере да оснује „банку” (сандук, каса, фонд) која би сакупљала новац неопходан за куповину оружја и подизање устанка у западној Херцеговини, генерал фрањевачког реда наредио је 27. априла 1869. године фра Шкарићу пресељење у мађарску провинцију св. Ивана Капистранског. Шкарић је одбијајући да то прихвати молио 4. јуна исте године пресељење у Далмацију, али је за бискупа фра Краљевића та близина била „политички опасна” па је одлуку о коначном његовом статусу затражио од „Конгрегације” у Ватикану. За херцеговачког бискупа најповољније решење било би, када би се фра Шкарићу одредио неки самостан у римској провинцији.

²¹ Богословија у Острогону важила је у то време за место преваспитавања младих босанских фрањеваца, којима је нарочито замерано њихово симпатисање старих мађарских непријатеља Руса и „шизматика” Срба (Drljić 1940, 34–35).

²² Хрватске националне тенденције које су долазиле споља увелико су провејавале међу фрањевцима (Надџијаћ 1970, 69), али само у западној Херцеговини, док је хрватска национална свест међу католицима у централној Босни заживела тек у време аустроугарске окупације, на прелазу из XIX у XX век (Periša 2011, 317).

Након избацивања 17. октобра 1869. из Херцеговачке фрањевачке провинције, фра Шкарић је пре коначног одласка у Београд једно краће време прибежиште пронашао у Загребу (Martić 1906, 55; Nikić 1977, 322–324; Pandžić 2001, 86; Jolić 2011, 388–389).

ШКАРИЋЕВА НАЦИОНАЛНО–ПОЛИТИЧКА ДЕЛАТНОСТ У БЕОГРАДУ (1869–1875)

Услед великих притисака којима је перманентно био изложен од стране старијих аустро–хрватски оријентисаних фрањеваца²³, не мирећи се са одлукама највиших органа католичке цркве, фра Шкарић је на јесен 1869. био приморан пребећи у Београд. Преселивши се дефинитивно у новембру те године у српску престоницу, ступио је у везу са својим земљаком, босанским Србином, бившим сарајевским трговцем, поменутиим агентом српске владе Ником Оканом. Овај је намесника Јована Ристића²⁴ обавестио да је због „слободног развијања народне свести и ватрених тежња за ослобођењем и слогом народа обојег верозаконна” и након прошлогодишњег покушаја да одабрану групу ђака пребаци у Србију, фра Шкарић био прогнан од старијих фрањеваца. Херцеговачким фрањевцима конзервативних схватања, према Окановим речима, нарочито је засметало његово недавно заузимање „да народ католички заведе фондацијони сандук за народње школе”. Пошто је фра Шкарић изразио жељу да остане у државној служби у Србији, Окан је стао на његову страну иако ни он није био нимало склон како је тврдио Ристићу, „да се икаквом римокатолику све верује и икад повере послови који у живац наше будућности засецају”. Како би Ристића и српску власт уверио у

²³ Међу католицима у Босни и Херцеговини свој утицај настојао је у то време наметнути тадашњи идеолог аустро–хрватства, далматински католички свештеник дон Миховил Михо Павлиновић, заговорник разграничења Хрватске према осталим јужнословенским земљама. У програму „Хрватска миса” из 1869. године, дон Павлиновић је источном границом којом се протезало хрватско историјско право навео Врбас, а годину касније Дрину. Павлиновић је „с правом” био уверен, да ће бечки двор у ближој перспективи пристати на уједињење хрватских земаља у једну целину са, како је рекао „натегнутом земљом у Босни” (Stančić 1972–73, 168, 175).

²⁴ Ристић је на Босну и Херцеговину гледао са позиција „историзма”, односно историјског права Србије на ту турску провинцију (Стојанчевић 1981, 79). Босна и Херцеговина присаједињена Кнежевини Србији била је за Ристића и српске либерале „заветна мисао српска”, на коју су се они обавезали након смрти кнеза Михаила (Терзић 1987, 271).

Шкарићев патриотизам, Окан се позвао на сведочење агента српске владе 1860–их у Сарајеву Богољуба (Теофила) Петрановића²⁵, који је у том граду чуо да је овај херцеговачки фрањевац „доиста народњи човек”. Окан је Шкарића одвео и код херцеговачког архимандрита Нићифора Дучића²⁶, како би га као главног Ристићевог саветника и агента за питање Босне и Херцеговине упознао са тренутном политичком ситуацијом. Шкарић је преко Дучића упутио молбу српском Намесништву да га оно узме „под могућу заштиту и обрану” и материјално помогне, стављајући се на располагање за даљи конспиративни рад са католицима у западној Херцеговини. Да би се доказао као неко ко би могао бити користан српском народу, фра Шкарић је одмах по доласку у Београд новембра 1869. предао Ристићу један доста раније састављен „Меморандум (састав са предлозима)” од 8 (осам) тачака, где је јасно изнео виђење политичке будућности српског народа православне, католичке и муслиманске вере. Главни узрок верског фанатизма, по њему, лежао је у „културној заосталости” народа. Рачунајући само на млађе свештенике обе вероисповести, Шкарић је предложио Ристићу формирање „Комитета од 16 чланова” (осам православних и осам католичких свештеника), који би радио на ишчезавању верске заслепљености и нетрпељивости (Јакшић 1939, 14; Екмећић 1973², 46; Војводић 1994а, 104–106; Јововић 2010, 104–107).

Након „Меморандума”, Шкарић је 22. децембра 1869. посредством Дучића предао Намесништву „План и савјет” од 12 (дванаест) тачака за деловање замишљеног „Дружтва Омладине Римо–католичке у [Х]ерцеговини”. У ово „Дружтво” запослио би „четири најспособнија младића”, којима би основни задатак био промовисање „народне иде[ј]е слободе и независности за опћенито уједињење свих Србах, и придружење к’осталој браћи Славне Књажевине Србске”, као и „избављење и растргнутје ланаца робства свих покра[ј]инах и Србскога Народа”. Паралелно са тим, „Дружтво” је требало да ради на искорењивању мржње католика

²⁵ Петрановића је драгоман аустроугарског конзулата у Сарајеву Тома Херкаловић оптуживао 1860–тих година за ширење српског имена међу православнима у Босни и Херцеговини (Herkalović 1906, 17–18). Фра Мартић га се сећа, као једног од „главних агитатора српства у Босни” (Martić 1906, 44).

²⁶ Дучић је према Ристићевим речима радио послове „за будућност Српства” (Ристић 1887, 376). Писао му је крајем маја 1869. из Мостара, како православни у Херцеговини нису имали нимало поверења у католике (Војводић 1994б, 255).

према православнима, буђењу међу њима духа српске националности и идеје ослобођења, уверавајући их да су њихови преци све до XIV века били православне вере, те да реч „Србин” не означава веру, већ народност. Из обраћања Намесништву дан после јасно се видело да му је стицање поверења у новој средини, без којег не може „користан бити нашем Нароу Србскоме” у западној Херцеговини, било од егзистенцијалне важности (Јакшић 1939, 14; Костић 1963, 20–21; Војводић 1994а, 102–103; Јововић 2010, 100, 107–108).

Шкарића је хронична беспарица пратила од првог дана живота и рада у српској престоници. По доласку у Београд на јесен 1869. дуже време био је без сталног смештаја. Није бежао од јавности, али је због природе посла којим се бавио живео анонимно по гостионицама представљајући се као трговац и под псеудонимом „Јова Косановић”, а у неким ситуацијама за „све осим оно право што сам”. Нико Окан помагао је Шкарићу тако што му је пронашао „приватан и скроман квартир”,²⁷ јер се у свакој гостионици много арчи²⁸. Обезбедио му је српско држављанство, а за предвиђене државне послове од српске владе му је одређена стална месечна плата од 8 дуката. Дучићу се нимало није свидела Шкарићева разузданост о чему је одмах обавестио Ристића. Писао је о њему као лакомисленом човеку, који „доста развратан живот води” и да је виђан на непримереним местима. Предлагао је, да му се због таквог животног стила требају све дотадашње грешке „очитати”, уз строгу опомену да му се слично понашање неће више толеристи. Запавши у материјалне дугове Шкарић се убрзо задужио. Када је Дучића замолио за повећање плате за два дуката више, био је одбијен. То је био један од разлога да се 1. априла 1870. за помоћ лично обрати Ристићу²⁹, који је за њега био „дика и понос свему народу нашем, и све наше поуздање³⁰”. Писао му је, да је због осиромашења узрокованог разним разлозима („скупоћа квартира”, „кост”³¹, „пребивање по гостионицама до сада кријућ[и] се љубопитљивости публике”, „дуга од двадесет и осам дуката”, „скупоће свега овди”) готово „клонуо духом”, као и да је

²⁷ Стан.

²⁸ Расипати се парама.

²⁹ Шкарић никада није скривао своју верност Ристићу, пишући о њему врло често у панегиричком тону. У једном доцнијем писму из априла 1873. године, назвао га је „*Паиџер[ом] иаириџе* нашега цијелога Србства” (Јововић 2010, 116) [*sic!*].

³⁰ Поверење.

³¹ Храна.

за наставак свог родољубивог посла „убијен морално и физично” (Јакшић 1939, 14; Екмеџић 1973², 46; Војводић 1994а, 104–106; 1994б, 242; Јововић 2010, 109–110).

Иако је очекивао ангажман на пољу конспирације међу католичким земљацима, Шкарић једно дуже време није добијао тајне задатке. Молио је половином маја 1870. допуштење од српске владе да одпутује у Трст на састанак са пријатељем, секретаром католичког бискупа у западној Херцеговини фра Илијом Лекићем.³² Са фра Лекићем, кога је сматрао „својим добрим другом и народњим пријатељом”, требао је према личној замисли да договори национално–политички рад међу католицима у Херцеговини „за јавно добро српске нације” темељен на „Меморандуму” и „Плану и савјету” поднесеним Ристићу. Дучић је био скептичан у погледу овог састанка, јер није имао „никаква поверења баш ни у једнога фратра” са којима, како је објаснио Ристићу, „треба бити на опрезу и радити само оно што се вазда може предати јавности”. Шкарићев једини задатак добијен од Дучића био је да разоткрије политички став херцеговачких фрањеваца о политичкој будућности Босне и Херцеговине. Након десетак дана Шкарић се из Трста вратио у Београд и о састанку са фра Лекићем детаљно обавестио Намесништво (Екмеџић 1973², 46; Војводић 1994а, 106).

У извештају Ристићу, Шкарић је навео да се током боравка у Трсту сусрео са члановима и посланицима „циелога елемента западнога Вјероизповидања све Босне и [Х]ерцеговине” на челу са поменутиим фра Лекићем, секретаром херцеговачког бискупа и фра Антом Владићем, генералним дефинитором фрањевачког реда мале браће за цели свет са седиштем у Ватикану. Фра Лекић и фра Владић су пре коначног озакоњења сарадње са српским Намесништвом, заједно са Шкарићем у име фрањеваца и католика западне Херцеговине израдили предлог споразума од седам (7) тачака. Шкарић је по повратку у Београд писмено саставио предлог споразума 7. јуна 1870. и предао га Намесништву. Тражено је, да се католици изједначе са православнима у свим областима

³² Фра Лекић је највероватније био међу оним фрањевцима које је лета 1869. у Мостару посетио аустро–хрватски агитатор дон Павлиновић и који су му на његово изненађење саопштили да не пристају на лицемерну политику бечког кабинета (Когунџић 1987, 251).

културно–просветног, привредног и политичког живота. Обавезали су се да ће припремити народ за устанак и рат против турске власти.³³

Српска влада³⁴ у подизање католика није требала да сумња, једнако као ни у православне, будући да су готово сви на њу гледали са симпатијама. Шкарић у једном делу документа износи неке ставове из личног живота. По њему, помоћ би у народу имала знатно више одјека само ако се пружи онима који су „пропали и све изгубили због народа”, а у Србији „нису ништа нашли” (мислећи у првом реду на себе–Б. Т). Предложено је, да након покрета преко Дрине српска војска понесе са собом наоружање намењено устаницима и подели га свештенству и народу. Када је реч о положају католичке цркве у Кнежевини Србији, фра Лекић и фра Владић су га уверавали,

³³ Агент српске владе Окан предао је 14. августа 1870. године Ристићу нови „Пројекат” устанка у Босни и Херцеговини. Према новом плану требало је са неколико добровољачких чета извршити војну инвазију на Босну и Херцеговину из Србије правцима: Романија–Високо–Зеница–Травник–Јајце–Бањалука–Приједор–Бихаћ–Ливно (Војводић 1994а, 50–51). Поборници подизања устанка против турске власти у местима свог рођења били су у то време фрањевци млађе генерације (фра Маријан Топић из Фојнице, фра Стипо Крешић из Ливна, фра Мартин Недић из Толисе код Орашја, фра Боно Шарић из Дрежнице код Ливна и фра Кулишевић из Травника (Ковачић 1978/79, 384). Штавише, фра Крешић и фра Топић по свршетку Богословије 1871. отишли су у Београд да замоле српску владу да их прими у Војну академију, али их је Ристић условио уписом на Православну богословију (Marković 1970/71, 413).

³⁴ Калај је 27. децембра 1870. добио од српске владе и Ристића обећање, да ће Србија у случају рата Аустро–Угарске и Русије задржати неутралност. Заузврат, Аустро–Угарска би по завршетку рата требала Србији обезбедити поседовање Босне и Херцеговине под идентичним условима под којима је та држава била тренутно везана за Порту. Ристић је коначно прихватио, да се по присаједињењу Босне и Херцеговине њен западни део од Врбаса и Неретве прикључи Аустро–Угарској. Договорено је да би Аустро–Угарска и Србија биле обавезане одмах интервенисати у Босни и Херцеговини, при чему би се свака придржавала линије Врбас–Неретва (Калај [1976] 2002, 348–349). Бискуп Штросмајер обавештен је почетком следеће године, да су Мађари нудили Србији целу Босну и Херцеговину изузев тзв. „хрватске Босне” [Босанска Крајина–Б. Т.] (Новак 1949, 197). Са друге стране, намесник Блазнавац имао је у исто време нека сазнања, да је хрватска Народна странка годину раније склопила споразум са аустроугарским гувернером Далмације фелдмаршал–лајтнантом Јоханом Ритером фон Вагнером (*Johann Ritter von Wagner*, 1868–1869) о војном запоседању целе Босне и Херцеговине. Блазнавац је наводно разљутило, што је у смислу једне тачке „Вагнер–хрватског уговора” Србију требало преварити (Калај [1976] 2002, 355).

како се преко ђаковачког бискупа Штросмајера³⁵ није могло ништа значајније постићи. Проблем је био у томе, што би се он за тај посао морао додатно ангажовати у Ватикану и Бечу, где би без сваке сумње пао у још веће подозрење и компромитацију. Њихова идеја била је да се читава ствар око тог вишедеценијског питања оконча без непожељног посредства, односно директним споразумом српске владе са босанско–херцеговачким фрањевцима. Предлагали су да се „српском” католичком бискупу у Београду одреди пристojна плата, сагради црквица и кућа за становање. Штросмајер, кога је требало о свему обавестити, помогао би да се „њи[x]ов” [аустроугарски–Б. Т.] свештеник „политично” протера, чим фрањевачки ступи у службу. Шкарић у даљем делу парафразираниог извештаја, очито импровизујући, наводи како су га фрањевци признали за агента и заступника целокупног католичког елемента Босне и Херцеговине пред српском владом. Фрањевци су, пише Шкарић, наводно били много увређени поступком према њему након његовог доласка у Београд, када му је српска „влада одредила бедну и ништавну плату тек да од глади не умре”. Они су из тог разлога постали сумњичави у искреност српске власти према њима и њиховом раду. Сматрали су за сходно, да се Шкарићу из политичких разлога и поштовања према свештенству коме је припадао треба указати нарочита пажња. Шкарић се Намесништву похвалио, да је фрањевце успео убедити у позитивно расположење српске владе према католицима у Босни и Херцеговини и да у Србији нема „оне занешености за

³⁵ Католици у Босни и Херцеговини плашени су од неких представника своје цркве, да их је бискуп Штросмајер желео превести у православље. Та политичка кампања против њега отпочела је на Ватиканском концилу (1869–1870), када је Штросмајер иступио против инфалибилитета римског папе (*Teinović 2019, 972*). По Штросмајеровом налогу, фрањевац фра Анто Кнежевић из Јајца посетио је 1870. године митрополита Михаила и Намесника Ристића у Београду. Том приликом, Ристић га је саветовао да са православним Србима „развија љубав и братску слогу” и ради на побуни против турске власти. Фра Кнежевић је открио Ристићу, како је његов главни задатак био да сазна да ли би српска власт помогла један хришћански устанак у Босни и Херцеговини. Ристић му је предложио да се у тој турској провинцији уради што више, пре свега, на зближавању са муслиманима у циљу заједничког рушења турске власти. Око овог питања Намесништво није имало јединствен политички став. Када се фра Кнежевић сусрео са Блазнавцем, овај му је уз коментар да су „Турци пасја вера”, предложио за муслимане да се сви „који се не прекрсте” одмах истерају из Босне и Херцеговине (Ковачић 1978/79, 368–369, 378–383).

вјероисповидањима и мрзости на западњаке³⁶ (Војводић 1994а, 107–108; Јововић 2010, 111–115).

Шкарић је током читаве 1872. бедно животарио у Београду, а од 1. јануара наредне године Министарство иностраних дела укинуло му је право на социјалну помоћ у износу од 12 дуката месечно, што му је додатно отежало свакодневни живот у српској престоници (Војводић 1994а, 109). До пролећа 1873. толико је осиромашео, да је практично умирао „од глади” запавши при томе у такву неимаштину, да последња четири месеца није могао платити „кост” и „кирију за квартир”. Преклињао је Ристића у чију је немилост очито пао, да га запосли „гди год видите, све ћу и сва чинити на што ме год одредјелите”. Молио га је да га врати на посао, највише „ради Бога и ради Србства”. Сумњао је, да су му код Ристића и Намесништва о глави радили неки странци којима се никако није допадало то што је последњих неколико година радио „у интересу оточества и сјеротиње Србске” (Јововић 2010, 116).

Уочи почетка устанка у Херцеговини лета 1875. одселио се у Загреб, чиме је на себе скренуо пажњу српских државних органа за које је тајно радио. Агент српске владе, босански Србин Гавро Вучковић–Крајишник³⁷ писао је 3. августа 1875. о томе српском министру иностраних дела Милану Богићевићу: „Радићу да повратим из Загреба фра Гргу Шкарића овде познатог и знаног Јову Косановића” (Војводић 1994б, 242), који се у том кратком периоду живота у главном граду Хрватске бавио лекарством и апотекарством (Nikić 2010, 267–274).

Грго Шкарић се активно укључио у устанак на јесен 1875. године, ратујући у околини католичког Љубушког, устаничкој оперативној зони својих некадашњих ученика, војвода дон Ивана Мусића и Баје Божића. Властиту чету састављену углавном од добровољаца, Шкарић се намеравао прикључити српском устаничком покрету старог сарадника, поменутог војводе Миће Љубибратића.

³⁶ Пре доласка у Београд, поменути фра Кнежевић учио је о Србији као о држави у којој је забрањено исповедање било које друге вере осим православне (Ковачић 1978/79, 372).

³⁷ Осим са босанско–херцеговаким муслиманима, Вучковић је имао контакте и са католицима, односно њиховим представницима у Цариграду, бискупом фра Шуњићем и фра Филипом Пашалићем, кога је посебно ценио јер је сарађивао са СУД–ом. Вучковић је из заточеништва у Бејруту замолио помоћ од фра Мартића и члана Државног савета у Цариграду Травничанина Дервиш–бега Тескерџића (Вучковић Крајишник 1910, 147–148).

Устанак је напустио из непознатог разлога³⁸, а живот окончао у 45. години, такође на тајновит начин, 19. децембра 1876. у Загребу у коме је, без обзира на чињеницу што више није био фрањевац, сахрањен на фрањевачком гробљу (Екмећић 1973², 103; Pandžić 2001, 86; Jolić 2011, 389).

ЗАКЉУЧАК

Фра Гргур–Грго Шкарић остаће упамћен у политичкој историји Босне и Херцеговине током последњег века турске владавине као један од последњих католика, бораца за српски национални интерес. Заветовани присталица српске националне идеје био је још од младости. Иако је током школовања за фрањеваца у отаџбини и у Венецији васпитаван у строгом католичком духу, његов поглед на националну припадност српском народу био је ослобођен верског фанатизма. Бескомпромисно је веровао у јединство и слогу српског народа три вере, православне, муслиманске и католичке. Фра Шкарић, што је реткост, био је веома добро упознат са историјом свог поднебља и српским етно–језичким пореклом својих сународника у западној Херцеговини.

Као професору на Богословији у Широком Бријегу (1866–1869), центру католичанства у том делу најзападније провинције Турског царства, смисао његовог педагошко–просветног рада био је да католичке клерике васпитава у српском националном и етатистичком духу. Фра Шкарић би у свом послу имао већег успеха, да се његовој национално–либералној мисији није енергично супротставила аустро–хрватска идеологија конзервативних фрањеваца и високог католичког клера. Наиме, као плаћени агент српске владе користио је сваку прилику да католичком народу западне Херцеговине чији је „мисник” и вероучитељ био, објасни и приближи значај и смисао идеје припадности јединственој српској нацији. Таке, аутохтоне католике, који су прихватили његово национално послање и које је лично заклинао на верност српској нацији, повео је лета 1868. у

³⁸ Велика вероватноћа је да се то десило након неуспелог Љубибратићевог покушаја, да се марта 1876. након продора са малом четом устаника преко Неретве до Вргорца повеже са католичким устаницима у Љубушком. Аустроугарска власт ухапсила је тада Љубибратића код Имотског и преко Сплита га интернирала у Линц (Vego 1953, 40–41).

једну устаничку авантуру због чега је на јесен идуће године, након несносних притисака старијих колега, морао пребећи у Београд.

У наредних шест година радио је за српско Намесништво као национално–политички агитатор, показујући у том послу несумњиво прегалаштво. У српској престоници (1869–1875) скривао се на јавним местима иза лажног имена „Јова Косановић”, таворећи најдужи део времена у беди и на маргини друштва. Његови меморандуми, планови и савети за националну конспирацију међу његовим сународницима, католицима у Босни и Херцеговини, разматрани су од представника српске националне елите без веће озбиљности. Осим тога, многи из Шкарићевог најближег окружења нису благонаклоно гледали на његов рад, поготово не на покушај сарадње са просрпски оријентисаним фрањевцима из Мостарске бискупије. Промена курса српске спољне политике према Босни и Херцеговини временом је утицала на пад Шкарићевог морала, чему је додатно допринело и његово материјално осиромашење. Убоги живот водио је у Београду све до лета 1875. и почетка српског устанка у Босни и Херцеговини коме је на јесен исте године својевољно приступио да би га из непознатог разлога, о чему се може само нагађати, врло брзо напустио.

Иако је српска национално–либерална и етатистичка мисија фра Грге Шкарића међу његовим сународницима изгубила политичку битку од надмоћније и перфидније конзервативне аустро–хрватско–католичке идеологије, може се закључити да је његово име и родољубиво дело у српској политичкој историји неоправдано занемарено.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Богићевић, Војислав. 1975б. *Писменост у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Војводић, Васо. 1994а. „Тајни рад Србије на ослобођењу Босне и Херцеговине (1868–1872)”. 9–115. *У духу Гарашанинових идеја. Србија и неослобођено српство 1868–1876*. Београд: Просвета.
- Војводић, Васо. 1994б. „Три Гарашанинова повереника за политички рад у Херцеговини”. 231–261. *У духу Гарашанинових идеја. Србија и неослобођено српство 1868–1876*. Београд: Просвета.
- Димић, Р. Душан. 1903. „Учешће Срба Босанаца и Херцеговаца у нашој књижевности од почетка XIX. вијека, па до 1878. год”. *Босанска вила 23–24/XVIII*: 394–396.

- Дурковић–Јакшић, Љубомир. 1979. „Анонимна и загонетна брошура из 1868. године о организацији за устанак хришћана на Балкану против Турака”. *Историјски гласник* 1–2: 141–152.
- Јакшић, Гргур. 1939. „План фра Грге Шкарића. Припрема једне духовне и политичке револуције у Херцеговини (1869)”. *Политика*, 8, 9, 10, 11. април: 14.
- Јовановић, Љубомир. 1901. „Преглед национално–политичког живота српскога у XIX веку.” *Српски књижевни гласник* 11/ (III, 1): 35–50.
- Јовановић, Слободан. 1923. *Друга влада Милоша и Михаила (1858–1868)*. Београд: Издавачка књижара Геце Кона.
- Јововић, Божидар. 2010. „Херцеговачки братри и српска ослободилачка мисао”. *Изворник* 6: 85–116.
- Калај, Бењамин. [1976] 2002. *Дневник (1868–1875)*. Приредио Андрија Раденић. Репринт. Београд: Ј. П. „Службени гласник”.
- Ковачевић, Томо. 1879. *Опис Босне и Херцеговине*. Београд: Штампариа Н. Стефановића и Друга.
- Ковачић, Славко. 1978/79. „Од Ђакова до Београда (рукопис фра Антуна Кнежевића)”. *Гласник Архива и Друштва архивских радника БиХ XVIII–XIX*: 365–384.
- Костић, М. Лазо. 1963. *Католички Срби. Политичко–историска расправа*. Торонто: Српски Културни Клуб „Свети Сава”–Канада.
- Крајишник Вучковић, Гавро. 1910. „Долазак и пребивање у Бејруту”. *Развитак* 1/Г: 142–151.
- Љушић, Радош. 1997. „Споменица и прошеније Стеве Богдановића”. *Зборник за историју БиХ* 2: 207–233.
- Новак, Виктор. 1949. „Једно спорно питање из српскохрватских односа шездесетих година прошлога века”. *Историски часопис* 1–2/Г (1948): 181–198.
- Петровић, Раде. 1977. „Идеја о продаји Босне и Херцеговине шездесетих година 19. столећа.” *Балканика VIII* (у част осамдесетогодишњице академика Васе Чубриловић. 279–299.
- Писарев, А. Юорий, и Экмечич, Милорад. 1988. *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1865–1875. Документы*. Москва: Наука.

- Попов, Нил. 1873. *Православје въ Босни и его борьба съ католическою пропагандой и протестантскими миссионерами*. Москва: Въ Университетской типографіи.
- Ристић, Јован. 1887. *Спољашњи одношаји Србије новијега времена. Друга књига 1860–1868*. Београд: Штампарија Краљевине Србије.
- Слијепчевић, Ђоко. 1980. *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*. Минхен: Искра.
- Стојанчевић, Владимир. 1981. „Политички погледи Јована Ристића на проблем ослобођења српског народа у Турској 1868–1878”. *Историјски часопис XXVIII*: 77–88.
- Теиновић, Братислав. 2022. „Томо Ковачевић (1820–1863): Борац за српски национални интерес у Босанском ејалету”. *Национални интерес* 1/XVIII/41: 253–285. <https://doi.org/10.22182/ni.4112022.12>
- Терзић, Славенко. 1987. „Јован Ристић и ’заветна мисао српска’ (1868–1876)”. *Историјски часопис XXXIV*: 271–290.
- Урић, Ненад. 2008. „Српска школа у Вишеграду”. *Историјски часопис LVII*: 253–282.
- Чубриловић, Васа. 1996. *Босански устанак 1875–1878*. Београд: Службени лист СРЈ, Балканолошки институт САНУ.
- Vakula, Petro. 1867. *Schematismus topographico–historicus custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina sub regimine spirituali Fratrum min: observ: Sancti Francisci pro anno domini 1867*. Spalati: Typis Antonii Zannoni.
- Čičić, Augustin. 1930. *Monografija o fra Grgi Martiću 24. I. 1822.–30. VIII. 1905*. Zagreb: Tisak narodne prosvjete.
- Drljić, Rastislav. 1933. „Korespondencija Andrije Torkvata Brlića i fra Grge Martića”. *Franjevački Vijesnik* 10/XL: 206–208.
- Drljić, Rastislav. 1940. *Prvi Ilir Bosne Fra Martin Nedić 1810–1895*. Sarajevo: Rastislav Drljić.
- Drljić, Rastislav. 1942. „Kratok pregled razvoja katoličkog pučkog školstva u Bosni kroz XIX. vijek”. *Kalendar Sv. Ante XVII*: 168–177.
- Džaja, M. Srećko. 1995. „Politički profil fra Grge Martića”. *Bosna Franciscana* 4/III: 54–67.
- Ekmečić, Milorad. 1973. *Ustanak u Bosni 1875–78*. Sarajevo: Veselin Masleša.

- Frejdzon, I. V[ladimir]. 1971. „Hrvatsko–ruski dodiri 1868–1870.” *Historijski zbornik XXI–XXII* (1968–69): 171–178.
- Gavranović, Berislav. 1935. *Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881 godine (Prilog političkoj historiji Austro–Ugarske Monarhije na Balkanu)*. Beograd: Seminar za opću historiju novoga vijeka Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Gavranović, Berislav. 1956. *Bosna i Hercegovina od 1853.–1870. godine*. Sarajevo: Naučno društvo BiH.
- Gjurgjević, Martin. 1910. *Memoari sa Balkana (1858–1878)*. Sarajevo: Naklada samoga pisca.
- Gross, Mirjana. 2001–2004. „Franjo Rački–ključne godine profesionalnoga povjesničara”. *Radovi* 34–35–36: 63–88.
- Grujić, Tvrtko. 1930. „Biblioteka i zbirka starina franjevačkog samostana u Fojnici”. *Napredak* 1931: 159–161.
- Gujić, Kasim. 1937. „Uloga Hrvata u Hercegovačkom ustanku”. *Hrvatsko kolo XVIII*: 179–197.
- Hadžijahić, Muhamed. 1970. „Formiranje nacionalnih ideologija u Bosni i Hercegovini u XIX vijeku”. *Jugoslavenski istorijski časopis* 1–2: 55–69.
- Herkalović, Tomo. 1906. *Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Herzegovina*. Zagreb: Druck von M. Majcen.
- Horvat, Rudolf. 1937. „Iz nedavne prošlosti Bosne, obrt u Bosni god. 1865”. *Napredak* 1938/XXVIII: 108–110.
- Jelenić, Julijan. 1915. *Kultura i bosanski franjevci. II svezak (1780–1878)*. Sarajevo: „Prva hrvatska tiskara” Kramarić i M. Raguz.
- Jolić, Robert. 2011. *Leksikon hercegovačkih franjevaca*. Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, Franjevačka knjižnica.
- Korunić, Petar. 1981. „Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici 1866–1868”. *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU*: 1–107.
- Korunić, Petar. 1984. „Pisma Klementa Božića Matiji Mrazoviću o prilikama u Bosni 1867–1869”. *Historijski zbornik XXXVII* (1): 165–205.

- Korunić, Petar. 1987. „Prilog poznavanju političkog programa Narodne stranke u Dalmaciji 1869–1870. godine”. *Historijski zbornik* XL (1): 247–295.
- Kruševac, Todor. 1967. „Periodika bosanska za turskog vremena 1850–1878”. *Glasnik Arhiva i Društva arhivista BiH* VII–VII: 103–161.
- Ljubibratić, Savo i Kruševac, Todor. 1955. „Prilozi za proučavanje hercegovačkih ustanaka 1857–1878 godine. Iz arhiva vojvode Mića Ljubibratića”. *Godišnjak Istoriskog društva BiH* VII: 185–204.
- Marić, Ante. 2011. *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu od 1844. do šk. god. 1917./18*. Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, Franjevačka knjižnica.
- Marković, Stipo. 1923. *Hrvatske katoličke škole i učitelji u Livnu za turske uprave*. Mostar: Tisak hrvatske tiskare.
- Marković, Stipo. 1970/71. „Uspomene don Stjepana Krešića iz Bosanskog ustanka 1875–1878. god.” *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* X–XI: 411–464.
- Martić, Grgo. 1906. *Zapamćenja (1829.–1878.). Po kazivanju autorovom zabilježio Janko Koharić*. Zagreb: Nakladom Gjure Trpinca.
- Milaković, Josip. 1905. „Fra Grgo Martić”. *Serafinski perivoj* 10/XIX: 290–301.
- Milaković, Josip. 1906. „Školstvo u Bosni i Hercegovini”. *Hrvatsko kolo* III/1907: 356–380.
- Mujić, A. Muhamed. 1958. „Tri turska izvještaja o djelovanju Josipa Jurja Strossmayera”. *Prilozi za orijentalnu filologiju* VI–VII: 259–274.
- Nikić, Andrija. 1977. „Hercegovački ustanak u svjetlu novih izvora.” U *Povodom 100–godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*. tom II, ur. Rade Petrović, 315–332. Sarajevo: ANU BiH.
- Nikić, Andrija. 1984. *Regesta Franjevačkog arhiva u Mostaru 1446–1862*. Mostar: Franjevačka knjižnica; Zagreb: Kućna tiskara Nacionalne i sveučilišne knjižnice.
- Nikić, Andrija. 1996. *Hercegovački i bosanski franjevci između 1844. i 1944. godine*. Mostar: Franjevačka knjižnica i arhiv.
- Nikić, Andrija. 2010. „Fra Dujo Ostojić (1863.–1938.) i njegov ’Domaći liečnik–medicus domesticus’”. *Acta medico–historica Adriatica* 8 (2): 267–274.

- Novak, Grga. 1960. „Političke prilike u Dalmaciji g. 1866.–1876”. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* VI–VII: 35–63.
- Pandžić, S. Bazilije. 2001. *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*. Mostar–Zagreb: ZIRAL.
- Periša, Darko. 2011. „Geopolitički položaj, administrativna i crkvena pripadnost i regionalni identitet Hrvata u Livnu, Duvnu, Glamoču i Kupresu”. *Status* 15: 298–333.
- Slijepčević, Đoko. 1981. *Pitanje Bosne i Hercegovine u XIX veku*. Keln: Iskra.
- Slovak, J. Charles. 1977. “J. J. Strossmayer as a Balkan bishop”. *Balkan Studies* 1/18: 121–144.
- Stančić, Nikša. 1972–73. „Odnos nacionalno–političkih shvaćanja Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića”. *Historijski zbornik* XXV–XXVI: 163–187.
- Stanić, Ljilja. 1989. „Istorijat franjevačkog samostana i knjižnice u Fojnici”. *Informatica museologica* 3–4: 64–66.
- Teinović, Bratislav. 2019. „Nacionalno–politički razvoj Bosne i Hercegovine u posljednjem vijeku turske vladavine (1800–1878).” Doktorska disertacija. Univerzitet u Banjoj Luci: Filozofski fakultet. <http://eteze.unibl.org/application/showtheses?thesesId=121> Preuzeto 15. 1. 2024.
- Vego, Marko. 1953. *Don Ivan Musić i Hrvati u Hercegovačkom ustanku 1875–1878 godine*. Sarajevo: Državna štamparija.
- Zaplata, Rudolf. 1936. „Strani konzuli u Bosni i Hercegovini za turske vlade”. *Gajret* 1937: 116–147.

Bratislav Teinović**Museum of the Republic of Srpska, Banja Luka***THE NATIONAL AND POLITICAL MISSION OF
FRA GRGUR–GRGO ŠKARIĆ (1831–1876):
FOR THE PUBLIC GOOD OF THE SERBIAN NATION****Resume**

Fra Grgur–Grgo Škarić is one of the most secretive historical figures of the political life in Bosnia and Herzegovina during the 1860/70s. Škarić was born on July 13, 1831 in Županjac (formerly Duvno, now Tomislavgrad) in west Herzegovina where, according to Škarić himself, “the Serbs–Catholics reside”. He completed the elementary education at the Franciscan school in Čerigaj near Široki Brijeg. At that time he changed the name Jure that he was given at birth to Grgur–Grgo. He graduated the Franciscan theology and philosophy in Venice. As a professor at the Catholic seminary in Široki Brijeg (1866–1869), he taught his students the Serbian national spirit, swearing them “for the public good of the Serbian nation”. The pressure he was exposed to due to the national mission he was leading and suspicions that he was preparing an uprising, forced him to defect in the autumn of 1869 to the Principality of Serbia, where he received citizenship and financial aid from its government. The Serbian regent Jovan Ristić was the patron of Škarić’s plan to launch the “Society of Roman Catholic Youth in Herzegovina”, which had the main tasks of eradicating the hatred of the Catholics towards the Orthodox, awakening among the Catholics the spirit of Serbian nationality and the idea of liberation, assuring Catholics that they were of the Orthodox faith until the 14th century and that the word Serb does not mean religion, but nationality. While in Belgrade, he worked closely with Serbian government’s top three people in charge of conspiratorial activities in Bosnia and Herzegovina: Nićifor Dučić, Niko Jovanović Okan and Gavro Vučković–Krajišnik. Under the name of “Jova Kosanović”, he worked for the Serbian ministry of foreign affairs until the January 1, 1873, as an agent and representative of the “Catholic element of Bosnia and Herzegovina”. For the next two years he was preparing the uprising in his homeland of western Herzegovina. Škarić left the uprising in which he was actively involved from the first

* b.teinovic@hotmail.com

day in the vicinity of Ljubuški, for an unknown reason. He also ended his life in a mysterious way at the end of 1876 in Zagreb, where he was buried the same year.

Keywords: Fra Grgo Škarić, Catholics, Franciscans, Serbs, Bosnia and Herzegovina, Principality of Serbia, Jovan Ristić, Austria–Hungary.

* Овај рад је примљен 14. фебруара 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. јуна 2024. године.

*Александар Љубомировић**

Центар за међународне односе и одрживи развој (ЦИРСД)

СТВАРАЊЕ „СРПСКОГ СВЕТА”: КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА САДРЖАЈА ЈАВНИХ ИСКАЗА О КОНЦЕПТУ И ДЕФИНИСАЊЕ ЊЕГОВИХ ДИМЕНЗИЈА

Сажетак

Циљ овог научног рада је да се представе одабрани резултати ауторовог истраживања о димензијама новонасталог концепта ‘Српски свет’. Иако је постао веома присутан у јавном дискурсу, концепт Српског света до сада није био део академских расправа, те је једна од главних сврха овог рада да се садржај наведеног појма детаљно анализира и уведе у научни оквир. Методологија на којој се заснива истраживање обухвата квалитативну анализу садржаја исказа о концепту ‘Српски свет’, доступних и објављених, пре свега, у домаћим медијима. Притом, анализа концепта ограничава се на опсервирање његових димензија, користећи се исказима српских званичника као примерима дискурзивног обликовања и конструисања сваке од издвојених димензија. На основу обављеног истраживања, аутор је дошао до закључка да се концепт заснива на идеји стварања наднационалног српског цивилизацијског простора по античком моделу. Према тој идеји, српски народ би се ујединио у једну заједницу, укључујући и Србе у региону и расејању, али и све оне људе других националности, који су привржени српској култури, уче српски језик или се идентификују са вредностима српског народа. Поред своје територијалне димензије, која за сада задобија највећу пажњу, поготово међу њеним противницима, концепт ‘Српског света’ заснива се и на националним, психосоцијалним и културолошким компонентама, док је свакако главни етнос у њему српски народ око

* И-мејл адреса: aleksljubomirovic@hotmail.com; ORCID: 0009-0003-5932-7438.

којег би требало да се окупљају други народи. Верска компонента је један од главних стубова и важан ко-конституент наведеног концепта. Коначно, у раду су представљене и перспективе за даља истраживања и анализу концепта.

Кључне речи: Српски свет, Република Србија, Република Српска, Срби у региону и расејању, концепт, јавни искази, Српска православна црква, српски народ, медији.

НАСТАНАК ПОЈМА „СРПСКИ СВЕТ”

Појам *Српски свет*, као и његово садашње значење, нису измислили нити његови модерни пропагатори, нити његови противници. Изворна верзија појма није развијена пре неколико година, као што се то претпоставља, већ има своје историјско утемељење у 19. веку. У то време је *Српски свет* био позив свим Србима да после вишевековне превласти Османског и Аустријског царства почну да раде на међусобном повезивању, ослобађању и стварању својеврсног ‘света’ у ком ће се окупљати, неговати своју традицију и ширити свест о својој историји и култури. Појам ‘света’ треба разумети у његовом изворном, античком значењу које подразумева свеобухватан цивилизацијски простор једног народа. Антички извори говорили су о хеленском и римском, док су нешто каснији сведочили о византијском свету, као и начину дефинисања широких територија под утицајем једног центра. Не само да су те области делиле културолошке вредности тог центра, већ су му показивале политичку лојалност и биле интегрисане у његову економску орбиту (Laguette 2015, 3). *Српски свет* је многа ажурирана верзија старије перцепције значајног историјског појма ‘свет’. Београд, као престоница Србије, у том контексту заузима позицију политичког, економског, културног, па и верског центра свих Срба, док Србија, као тренутно једина независна српска држава преузима улогу италијанске регије Пијемонт и служи као језгро свесрпског ослобађања, јединства и интеграције. Појам *Српски свет* је био доста распрострањен у 19. веку, о чему сведочи и говор краља Николе I Петровића, поводом обележавања стогодишњице од рођења чувеног владара и песника Петра II Петровића Његоша: „[...] излетео је мој стриц Раде да српски свијет поткријени у његовим идеалима

и дужности за извршење великог народног задатка.” (Тркља 2008). Иако је појам био дубоко укореван у националној свести 19. века, он је потпуно нестао из употребе стварањем Југославије 1918. године, а постаје поново актуелан у широј српској и регионалној јавности тек 2020. године.

Модернизована верзија појма *Српски свет*, дошла је првобитно у центар пажње српске и регионалне јавности 4. септембра 2020. године. Тада је први пут употребљен појам од стране једног високог званичника Владе Републике Србије, наиме тадашњег министра одбране, Александра Вулина. Он је, на предизборном скупу Социјалистичке партије Српске у Бањалуци, изјавио следеће: „*Овде сам да кажем да ће Срби [...] створити Српски свет, окупити се где год да живе, о кључним политичким идејама и питањима исто мислити, исто радити, или нас неће бити*” (Srpski svet 2022). Од тог тренутка, термин постаје неизоставан део јавног дискурса, а користе га првенствено истакнути припадници политичке и академске елите. Иако је постао део медијског мејнстрима, право значење појма и даље остаје неразјашњено, имајући у виду да не постоји ниједан званичан или јавно доступан документ који га дефинише. Концепт, дакле, остаје ментална конструкција друштвених актера, као и начин на који га они схватају, прихватају и користе у својим јавним обраћањима. Због недостатка званичних извора који га дефинишу, концепт *Српског света* постаје тиме резултат образаца исказа водећих политичких и друштвених актера у српском народу, који имају одређени утицај на формирање јавног мњења. Стога се ово истраживање фокусира на реконструкцију когнитивних структура из исказа различитих званичника и важних друштвених актера о концепту *Српског света* у савременим домаћим медијима, ослањајући се притом на методологију квалитативне анализе садржаја. Наведена методологија има за циљ да систематски анализира садржај како би се из података извукли смислени увиди и обрасци, који у овом раду резултирају у дефинисању различитих димензија концепта *Српског света* на основу исказа важних друштвених актера из српског народа. Циљ научног рада је, дакле, да се представе одабрани резултати истраживања концепта, истражујући преваходно наменски одабране исказе доступне у онлајн медијима, као што су саопштења и изјаве за јавност, али и јавни говори или наступи, а ослањајући се притом на наведену методологију квалитативне анализе садржаја. На самом крају ће бити представљен синопсис одабраних резултата

истраживања, као и могуће перспективе за даљу анализу концепта *Српског света*.

МЕТОДОЛОШКА ОСНОВА РАДА

Методологија, која је употребљена за истраживање прикупљених података, ослања се на квалитативну анализу садржаја исказа о концепту познатом по називу *Српски свет* и ограничава се на опсервирање његових различитих димензија, користећи се одабраним исказима српских званичника као примерима дискурзивног обликовања и конструисања сваке од издвојених димензија наведеног појма. Уопштено гледано, анализа садржаја традиционално се сматра одређивањем које су речи или концепти присутни у тексту или скупу текстова (Carley 1990, 2), али и откривањем смисла садржаја порука или исказа у тим текстовима. За наведени научни приступ може такође да се каже да покушава да одреди текстуално значење („*textual meaning*”) (Gheyle and Jacobs 2017, 2). Анализа садржаја је само једна од неколицине истраживачких метода која се тиме бави, јер постоје бројни други приступи који такође анализирају текст, поруке и њихове садржаје и значења, као што је на пример анализа дискурса. Међутим, анализа садржаја је различита на неколико начина на шта указује једна често цитирана дефиниција наведеног научног приступа: „*то је техника истраживања за доношење понављајућих и валидних закључака из текстова (или других значајних материјала) до контекста њихове употребе*” (Krippendorf 2004, 18). Ово наглашава инференцијалну природу анализе садржаја и чињеницу да се кроз индуктивни, дедуктивни или абдуктивни процес закључци извлаче из одређених премиса и узорака.

Надовезујући се на наведено, уобичајена дистинкција која се прави када је реч о анализи садржаја, а односи се на њене облике, је управо између квантитативне и, овде употребљене, квалитативне анализе садржаја (Gheyle and Jacobs 2017, 2). Квантитативна анализа садржаја се широко користи у масовној комуникацији као начин за пребројавање манифестних текстуалних елемената, аспект ове методе који се често критикује због недостајућих синтаксичких и семантичких информација уграђених у текст (Weber, 1990). Насупрот томе, квалитативна анализа садржаја развијена је првенствено у антропологији, квалитативној социологији и психологији, како би

се истражила значења у основи изговорених или написаних порука. Друго, квалитативна анализа садржаја је углавном индуктивна и заснива се на испитивању одређених тема, као и закључака који се извлаче из прикупљених података. Треће, узорци за квалитативну анализу садржаја обично се састоје од наменски одабраних текстова који могу дати информације о питањима која се истражују (Zhang and Wildemuth 2009, 2). На крају, али не и најмање важно, квалитативни приступ обично производи описе или типологије, заједно са изразима субјеката који одражавају како они виде друштвени свет и реалност. На тај начин истраживачи, као и читаоци резултата студије, могу боље разумети перспективе аутора текста (Berg 2001, 186). Квалитативна анализа садржаја, дакле, обраћа пажњу на теме које илуструју опсег значења једног феномена, пре него на статистички значај појављивања одређених текстова или концепта (Zhang and Wildemuth 2009, 2).

Квалитативна анализа садржаја иде, значи, даље од пуког бројања речи или издвајања објективног садржаја из текстова да би се испитала значења, теме и обрасци који могу бити манифестни или латентни у одређеном тексту (Berg 2001, 187). Омогућава истраживачима да разумеју друштвену стварност на субјективан, али научни начин (Carley 1990, 1). Притом, квалитативна анализа садржаја има за циљ да систематски анализира садржај како би се из података извукли смислени увиди и обрасци, што је и те како важно зарад реконструкције различитих димензија концепта *Српског света*. Једноставно речено, анализа садржаја је алат за трансформацију необрађених података у корисне увиде. То подразумева и укључује више од пуког читања или посматрања, а ради се о пречишћавању кључних тачака, категоризацији разлика и идентификовању понављајућих образаца који би иначе могли да прођу кроз празнине (Kirppendorf 2004, 17). Треба нагласити да је ово посебно значајан приступ за разумевање концепта *Српског света*, због чињенице да је термин ментални конструкт, те да ће бити реконструисан на начин на који га разумеју и користе друштвени актери у својим јавним обраћањима, а углавном преносе српски медији путем својих информативних канала. Фокус је, дакле, у овом истраживању стављен на процесе менталног уобличавања света око себе од стране водећих српских политичких и друштвених актера, као и на процесе категоризације и концептуализације стварности. Важно је подвући да учеснике дискурса о концепту

Српског света треба разумети као елите од симболичке моћи, који су способни да стварају конструисане заједнице, да контролишу средства комуникације и поседују адекватан капитал. Штавише, наведене елите су способне да владају над другима и утичу на њихова размишљања углавном формирањем јавног мњења путем, првенствено, медија (Kozdra 2018, 62).

Притом, праћењем садржаја покушавају се успоставити одговарајуће везе и односи између појава у прикупљеним подацима, које ће омогућити да теоријски успоставимо димензије концепта *Српског света*. Као што то налаже квалитативна анализа садржаја, истраживање концепта *Српског света* састоји се од наменски одабраних текстова, који ће дати информације о истраживачким питањима која се истражују у овом раду, а обухватају исказе водећих српских друштвених и политичких актера у периоду од 2020. до 2024. године, објављених у тачно педесет онлајн чланака у најрелевантнијим домаћим медијима, међу којима су *Политика*, *РТС*, *Н1*, *Бета*, *Печат*, *Тајуг*, *Данас* и *Новости*. Анализа такође обухвата и садржај одабраних исказа из српских медија у региону и дијаспори, који су главно средство информисања српском народу изван граница Србије, као што су *Расејање*, *Јадовно* и *ИН4С*. Квалитативна анализа садржаја исказа о концепту *Српског света* ће бити фокусирана, дакле, на период од 2020. до 2024. године, иако је временски интервал од 2016. до 2020. године такође од огромног значаја за дубљу и детаљнију анализу настанка и генезе концепта. У том временском интервалу осмишљена је и разрађивана модернизована верзија појма од стране његових идеолога међу које спадају Миљан Глишић, оснивач интернет радија *Снага народа*, Гојко Раичевић, оснивач интернет портала и телевизије *ИН4С*, као и српски историчар др Александар Раковић. Ипак, у старијем од наведених периода, појам *Српски свет* није био део шире медијске културе у Србији и региону, и није стекао већу видљивост. Из тог разлога ће примарни фокус у раду бити стављен на анализу периода од 2020. године када по први пут један високи званичник Владе Републике Србије у јавности спомиње *Српски свет*. Од тог тренутка је појам промовисан на највиши државни и политички ниво, те постаје званично део медијског мејнстрима у Србији, али и широм региона и Европе. У тренутку када тадашњи министар одбране, Александар Вулин, изговара термин *Српски свет* у свом јавном обраћању, он покреће лавину коментара о природи и значењу самог појма

(Srpski svet 2022). У јавну дебату и расправу о суштини концепта били су укључени скоро сви важнији политички, као и друштвени актери. Тиме *Српски свет* постаје незаобилазни део политичког и јавног дискурса широм Балканског полуострва и Европе, али не и академске заједнице, која до данашњег дана наведени појам није увела у научни оквир. Сходно томе, један од кључних циљева овог рада је и да појам уведе у научни оквир и детаљније га дефинише.

ДИМЕНЗИЈЕ СРПСКОГ СВЕТА

Руски геополитичар, Александар Дугин, примећује да концепт граница одређује будућност државе и представља суштину политичког деловања: „Границе су суштина политике. [...] Границе одређују успех или неуспех [...]. Проблематика величине државе и читав понор пада државе само је део питања националних граница. То је сама метафизика граница” (Kozdra 2018, 62). Границе су притом уско повезане и са механизмима социјалне укључености и искључености, које раздвајају и вуку линије између култура и цивилизација. Међутим, оне нису само стварни географски објекти, већ и ментални конструкти. На менталне конструкте се у јавном дискурсу често позивају политичке елите, које располажу институционалном или симболичком моћи. Ипак, менталне конструкције граница, које елите репродукују у јавном дискурсу, не остају на нивоу производа маште, већ постају извор за креирање савремених идентитета, предузимање конкретних акција и стварање политика. Други важан елемент у погледу граница су концепти, који се схватају као когнитивне структуре у виду менталних представа, асоцијација, знања и емоција, и који стварају оквир за објашњавање физичког и симболичког простора у ком живи један народ (Laguette 2015, 8-10). Руски академик, Јуриј Степанов, тврди да су концепти „културни скупови” (*cultural clusters*), који се разликују у зависности од културе, те су стога елемент колективног знања или свести о свету које дели једна говорна заједница (Suslov 2018, 341). То знање је, пак, мрежа повезаних идеја које произлазе из националне традиције, религије и фолклора. Жил Делузе и Фелиз Гуатари, француски филозофи, наглашавају природу концепата, који морају да буду створени у ‚реалном’ времену: „Концепти нас не чекају готови, као небеска тела. [...] Они морају бити измишљени, фабриковани или боље речено створени, док сваки концепт носи потпис свог творца” (Deleuze and Guattari 1994, 56).

Од тренутка када је појам *Српски свет* постао релевантан у савременом политичком и етноцентричном дискурсу, одмах се претворио у важан мотив у наративу о границама, менталним конструктима, али и концептима у њиховим различитим димензијама. На тај начин је *Српски свет* оценио и један од његових идеолога, историчар др Александар Раковић, који је рекао да у националној политици Србије постоје различити модели схватања тог појма (Новости 2021). Анализом прикупљених података из педесет онлајн чланака објављених од 2020. до 2024. године, може се закључити да се савремени појам *Српског света* састоји од најмање пет димензија: националне, културолошке, верске, психосоцијалне и територијалне. Предстојеће поглавље служи за представљање резултата анализе наведених димензија, као и механизма за њихову имплементацију.

Национална димензија

Концепт *Српског света* је несумњиво по својој природи национално оријентисан, док српски народ у њему чини главни етнос. Основни циљ концепта је да створи подлогу за културолошко, психолошко, економско, верско, па и политичко повезивање свих Срба у један заједнички цивилизацијски и етнокултурни простор. То се посебно провлачи кроз изјаве Александра Вулина: „[П]итам вас да ли Британија може да има свој Комонвелт? [...] А ми Срби, [...] не можемо да имамо свој Српски свет? И не смемо да сарађујемо, не смемо да будемо повезани. [...] зашто ми Срби не би почели да градимо наш Комонвелт, наш Српски свет” (Печат 2020). Ипак, ова димензија се не односи само на Србе у Републици Србији и региону, већ на све оне који живе широм света и пропорционално чине једну од највећих светских дијаспора. Српски лексикограф, Бранко Вукићевић, наводи да је српски народ заправо ‘свет’ у појму *Српски свет* и да га чине Срби који живе у САД, Аустрији, Немачкој, али и БиХ, Црној Гори и Македонији (Вукићевић 2022). То потврђују многи примери, међу којима се налази и Милош Растовић, координатор за културу Српског народног савеза у САД. Он је, почетком 2022. године, бившем министру спољних послова Републике Србије, Николи Селаковићу, и Арноу Гујону, директору Управе за сарадњу с дијаспором и Србима у региону, уручио нацрт пројекта „*Српски свет – Причај српски да те цео свет разуме*”. Српски народни савез је најстарије српско добротворно друштво у

САД, основано давне 1901. године, што говори о распрострањености идеје повезивања унутар *Српског света*, као и неговања културе, језика, писма, историје и традиције (Јовановић 2022). Притом, Гојко Раичевић, један од идеолога концепта, наводи да *Српски свет* нема административне границе и да обухвата све Србе, пријатеље српског народа, као и сваког добронамерног човека, који се идентификује са њиховим вредностима. То би у преводу такође значило да *Српски свет* не би постојао и био потпун без величина попут Павла Јуришића Штурма или Арчибалда Рајса, као и бројних других странаца, који су задужили српски народ (Одбрана 2021).

Национална димензија концепта посебно долази до изражаја код Александра Вулина, што се најбоље види на основу његовог саопштења за јавност објављеном на сајту Министарства одбране Републике Србије: „[Александар] Вучић треба да ствара *Српски свет*. *Београд мора да у себи и око себе окупи све Србе, а председник Србије је председник свих Срба*” (МОРС 2020). Из Вулинових изјава може се закључити да основна идеја *Српског света* није само повезивање свих Срба, већ и њихова заштита од екстерних претњи: „*Путали смо о Козари и Јасеновцу, а онда су дошле олује. Да не би било олуја и да се не би понављале бескрајне слике прогнанника, морамо створити Српски свет*” (Marković 2022). Најзад, национална димензија сагледава се и кроз идеју председника Републике Српске, Милорада Додика, који је предложио израду *идентификационе националне карте* за становнике српске националности из Републике Српске и Србије, који живе и раде у дијаспори. Срби из дијаспоре би тиме добили право на школовање, здравствену заштиту, као и право на покретање бизниса и у Републици Српској и Србији, исто као и локално српско становништво. На тај начин, Додик жели да изгради чврсте везе између Срба на Балкану и дијаспоре, поготово због чињенице да српска дијаспора може уложити значајна финансијска средства у развој два ентитета. Ту идеју подржала је и Жељка Цвијановић, српски члан Председништва БиХ, која је изјавила да је „*креирање националних идентификационих картица пројекат од националног значаја. Ово је надоградња једног пројекта који је почео прије неколико година, а подразумевао је мапирање дијаспоре*” (Алјовић 2022). Дакле, идеја *Српског света* прихваћена је и међу Србима изван граница Србије, што се првенствено види на примерима Милорада Додика и Жељке Цвијановић, али и Срба из Црне Горе, о чему сведочи интервју за *NI* у ком је лидер Демократског

фронта, Андрија Мандић, изјавио: „*Идеја Српског света се допада Србима преко границе и већ радимо на њеном остварењу*” (Vukićević i Gjeračina 2021).

Културолошка димензија

Културолошка димензија *Српског света* или Српски културни простор, како га дефинише бивши министар културе и информисања Републике Србије (2016-2020), Владан Вукосављевић, протеже се знатно шире од државних граница Србије, те обухвата и земље попут Северне Македоније, које су у културолошком и духовном смислу највише усмерене на Србију (Вошњакović 2022). Ради се о простору, који покрива готово цело Балканско полуострво, на којем је српски народ оставио своје неизбрисиве трагове кроз историју. Најбољу дефиницију пружио је управо Владан Вукосављевић, који га описује на следећи начин: „*Под Српским културним простором подразумевам онај простор на којем је српски народ у дугом историјском трајању живео или још увек живи, остављајући несумњиве трагове свог материјалног и нематеријалног културног наслеђа, било да се они налазе у оквиру или изван граница његових садашњих државних творевина,*” а потом додаје: „*Српски културни простор зато у трансисторијском смислу можемо посматрати као метапростор чије спољне ивице иду од Хиландара и Солуна преко Темишвара, Арада, Сент Андреје, Трста, Задра и Дубровника, све до Боке Которске и Скадра.*” (Јовановић 2021).

Термин Српски културни простор је, за разлику од појма *Српски свет*, ушао у званичан дискурс Владе Републике Србије 2019. године, када је потписана Повеља о српском културном простору између Министарства културе и информисања Републике Србије и Министарства просвете и културе Републике Српске у Сремским Карловцима. Реч је о документу којим су дефинисане смернице за јединствену културно-просветну политику српског народа и која би требало да повеже све Србе у њиховом културолошком деловању. За време свог мандата, Вукосављевић је допринео реализацији концепта *Српског света* и кроз усвајање Стратегије развоја културе Републике Србије од 2020 до 2029 (СРКРС 2020). Тај документ наглашава да се значајан део вредног српског културног наслеђа налази изван граница Републике Србије. Из тог разлога се истиче потреба за систематском помоћи институцијама и организацијама

које окупљају Србе у региону и расејању, попут Матице српске, Вукове задужбине или Просвјете (Digital Forensic Center [DFC] 2021, 7). Влада Србије издвојила је 3,4 милиона евра за изградњу Српске куће у Подгорици, која обухвата све српске организације у Црној Гори, али и институције наведене у националној стратегији из 2019. године као што су: Матица српска, Српско народно веће или Српски културни центар. Србија, на тај начин, преко културних центара и организација, школа језика и других институција покушава да пренесе поруку *Српског света*, поготово у државама у којима живи значајан број Срба. Различите српске организације у региону и расејању одговорне су, дакле, за ширење идеје *Српског света* и посебности српског народа, његове традиције, културе и историје. Треба истаћи да постоји и ТВ емисија која промовише мисију и идеју концепта, а покренута је од стране једног од њених идеолога, Гојка Раичевића. Емисија, под називом *Српски св(и)ет*, званично је почела да се емитује 28. јуна 2020. године, на Видовдан, и представља значајно средство за промоцију концепта (ИН4С 2020).

Културолошка димензија концепта може се такође сматрати и ‚светом вредности‘, које су специфичне за српски народ, што се види у изјави Милорада Додика за *Танјуг*: „*То су вредности у свим српским заједницама где год се оне налазиле и те вредности могу да се сажму у синтагму Српски свет.*” (Политика 2022). Породична крсна слава је, на пример, скуп духовних вредности које сведоче о посебности српског народа, јер се слави скоро па искључиво међу Србима. Прослава је толико јединствена на свету да је 2014. године чак уврштена на УНЕСКО листу нематеријалног културног наслеђа (UNESCO 2014). Миљан Глишић се такође осврнуо на *Српски свет* као на појам који се не односи на демографију или простор, већ на духовне и културолошке специфичности једног народа и њихов значај у глобалној цивилизацији: „[*Српски свет*] односи се на свет вредности једног народа, са свим својим посебностима и специфичностима” (Јадовно 2021). Његова изјава се поклапа са теоријом Мила Ломпара, историчара књижевности, о српској култури као *контактної култури*, која се састоји од контакта између народа различитих култура, што обично доводи до промена у оба система. Према Ломпару, чињеница да је Србија заправо *контактна култура* инкорпорира идеју српске посебности и специфичности, јер је њена култура створена на Балканском полуострву, додирној тачки православља, римокатолицизма и ислама, чинећи јединствен

цивилизацијски простор који је допринео развоју осећаја о српској изузетности (Ломпар 2019, 362). Захваљујући својој јединственој култури, Србији је лакше да комуницира са другим световима и цивилизацијама, као и да шири своју поруку. Концепт *Српског света*, дакле, за већину српских друштвених актера представља искључиво културолошки феномен и ограничава се на промоцију културне изузетности и посебности српског народа широм региона и света.

Верска димензија

Верска димензија се односи на преовладавајућу православну веру у српском народу, као и на Српску православну цркву (СПЦ) као стуба и ко-конституента *Српског света*. У том контексту, важну улогу игра чињеница да СПЦ није само црква Републике Србије, већ да њен канонски простор обухвата друге државе и ентитете, као што су Црна Гора и Република Српска, у којима је већинско становништво православне вероисповести. Поред тога, у многим суседним државама Србије постоје старе цркве и манастири, који припадају или су некада припадали СПЦ и датирају из времена када су те територије биле насељене Србима или над којима је владала српска средњовековна држава. То је важно, јер се Срби у региону и расејању углавном окупљају у црквама које су у поседу СПЦ, тако да та институција игра значајну улогу у очувању националног идентитета српског народа у иностранству. СПЦ је једна од ретких прекограничних институција и представља неизоставан елемент при креирању унутрашње, регионалне и спољне политике Србије. Значај СПЦ се најбоље показује у члану 11. Закона о црквама и верским заједницама Републике Србије, који наводи да „*Српска православна црква има изузетну историјску, државотворну и цивилизацијску улогу у обликовању, очувању и развоју идентитета српског народа*” (ЗОЦИВЗ 2006, чл. 11, стр. 3).

Утицај СПЦ се најбоље види у литијама одржаним у Црној Гори крајем 2019. године, када је покренут талас мирних демонстрација против контроверзног Закона о слободи вероисповести и уверења и правном положају верских заједница (Ђурић and Marković 2021, 10). То је био окидач за српско становништво да организује поворке којима је координисала СПЦ, да изрази своје незадовољство донетим Законом и жељом председника Црне Горе, Мила Ђукановића, да створи независну Црногорску православну цркву (ЦПЦ).

Нагомилано незадовољство српског народа у Црној Гори резултирало је поразом Демократске партије социјалиста (ДПС) на челу са Милом Ђукановићем на парламентарним изборима 2020. године. Од тог тренутка је Ђукановић један од главних противника *Српског света* описујући га као део тактике Србије за дестабилизацију Црне Горе. Ђукановић је, у једној изјави, *Српски свет* представио као „еуфемизам за идеју Велике Србије,” а СПЦ као „реметилачки фактор” (Beta 2021). Ипак, СПЦ је највећи победник избора 2020. године, а потписивањем *Темељног уговора 2022.* године, коначно је стављена тачка на спорни закон. Због своје посебности су литије у Црној Гори, као и „устоличење митрополита црногорско-приморског Јоаникија на Цетињу”, сврстани у највеће досадашње победе *Српског света* (Раковић 2022, 10). Чак је и црногорски новинар, Дарко Шуковић, изјавио да би било контрапродуктивно одбијати да се призна његов успех: „[*Српски свијет*] је убедљиво најбољи маркетиншки пројекат више од два вијека на простору Балкана, а можда и шире. Начин на који је из ничега створена једна прича која је толико [...] магнетски привлачна, за широке народне масе је импресиван” (Gradska RTV 2022).

Иако је СПЦ ко-конституент *Српског света*, није било много чланова цркве, који су износили своје ставове о природи концепта. Не постоје ни значајнији синоними или аналогне речи за *Српски свет*, које користе водећа лица СПЦ, као што је то на пример случај у Руској православној цркви (РПЦ). Тамо свештенство, као и поглавар цркве, патријарх Кирил, користе термин *Свети Рус*, уместо општепознатог појма *Руски мир* или *Руски свет* (Петро 2015, 5). Најдетаљније објашњење дао је једино протојереј-ставрофор др Милош Весин за ког *Српски свет* подразумева следеће: „Премошћавање океана не зависи ни од бродова ни од авиона, већ од духовне енергије, динамике и лепоте Студенице, Жиче, Пећке патријаршије, Дечана, Раванице, Крушедола, Крке, Гомира и осталих српских светионика излитих по бескрајним булеварима и предграђима Чикага, Њујорка, Лос Анђелеса, Торонта и Ванкувера” (Ивошевић 2021). Са друге стране, патријарх Порфирије, као поглавар СПЦ, никада у својим јавним наступима није користио термин *Српски свет*, али је у више наврата слао поруке које су у складу са његовом мисијом. У свом говору у Паризу, подстиче српску дијаспору на очување свог националног идентитета: „[А]ко хоћете да сачувате своју децу у предању из којег сте потекли, ако хоћете да их научите да буду Срби и да

остану Срби – научите их да држе Јеванђеље Христово, научите их да држе православну веру, научите их духовном идентитету. Ако их научите да буду православни хришћани онда ће и све остало што јесу, сваку другу врсту идентитета, и у том смислу и своје национално порекло, не само сачувати него бити поносни њим и сведочити да јесмо народ Божији” (Расејање 2022). Штавише, једном приликом је чак говорио о границама: *„Сви знамо да су се током историје границе држава [...] мењале, и нисмо сигурни да се у историји, у којој је све релативно, неће поново променити у будућности”* (ДАН портал 2022). Патријарх је, дакле, у својим излагањима спомињао очување православне вере (верска димензија), националног идентитета, историје и културе (културолошка), флуидност граница (територијална), као и јединство и посебност Срба као народа Божијег (психосоцијална). Из тог разлога су СПЦ и Патријарх српски Порфирије ко-конституенти, као и ефикасно средство у успешној реализацији идеје *Српског света* (Ljubičić 2023).

Психосоцијална димензија

„Јединство Срба је нужност без које нас неће бити. Срби су постали јединствен политички народ и боље да се на ту чињеницу навикну сви који [нас] нападају,” (Васић 2020), речи су бившег министра, Александра Вулина. У концепту *Српског света* осећај заједништва је важна, ако не и пресудна компонента, тим пре што многи Срби живе изван граница Републике Србије. Од укупно пет милиона Срба који живе преко граница Србије, према Миодрагу Линти, бившем председнику Одбора за дијаспору и Србе у региону, њих око два милиона насељава Балканско полуострво (Пешић 2018). Са друге стране, не постоје званични подаци о броју Срба у иностранству, али су процене да их има око три милиона и да насељавају углавном САД, Аустрију, Немачку и Швајцарску (Лопушина 2021). Један од најважнијих корака при спровођењу концепта *Српског света* било је успостављање симболичног државног празника под називом Дан српског јединства, слободне и националне заставе 2020. године, који се обележава на дан пробоја Солунског фронта у Првом светском рату. Тог дана су сви Срби позвани да окаче државну заставу на своје домове и покажу свету своју слогу. Идеју о заједничком празнику у Српској и Србији изнели су челници два ентитета, а успостављање празника има за циљ промовисање јединства српског

народа, као и поштовање српске тробојке. Интересантно је да се Дан српског јединства од 2023. године по први пут обележава и у српској дијаспори, а организован је у немачком граду Франкфурту на Мајни у оквиру манифестације *Дани културе Србије у Франкфурту*. Да се ради о озбиљно осмишљеној прослави, говори и чињеница да ју је отворио министар без портфеља задужен за дијаспору у Влади Републике Србије, Ђорђе Милићевић (Расејање 2023). Са друге стране, званичној прослави Дана српског јединства у Нишу присуствовали су највиши представници Србије и Српске, као и поглавар СПЦ, Порфирије, који је том приликом изјавио да „[j] единство о коме се говори, јесте јединство Срба Републике Српске и Србије, али се не ограничава само на те географске међе и просторне границе” (Beta 2023). Иако је, одговарајући на критике које су дошле из региона, Александар Вучић навео да празник није „Српски свет за који нас оптужују” (Radio Slobodna Evropa [RSE] 2021), јасно је да Дан српског јединства представља један од стубова концепта међу које, према речима др Александра Раковића спадају још (1) Дан Републике Српске, (2) Литије у Црној Гори и пад режима Мила Ђукановића, (3) Устоличење митрополита црногорско-приморског Јоаникија на Цетињу и (4) Обележавање дана сећања на страдале и прогнане Србе у Хрватској за време „Олује” (Раковић 2022, 10). Милорад Додик је, коментаришући Дан српског јединства, изјавио да он није усмерен против осталих народа, већ да се односи на неговање српског идентитета: „*Не волимо кад нас овде зовете Босанцима. [...] Ми смо Срби. Ја сам Србин, православац, говорим српски, пишем ћирилицу, моја крсна слава је Ђурђевдан и ништа ме не идентификује по ничему са том ријечју Босанац, ни у завичајном ни у карактерном смислу*” (RSE 2021).

Још један конкретан корак направљен је на иницијативу Александра Вучића, када је, заједно са Арноом Гујоном, организовао састанак са представницима Срба из региона. Том приликом је Гујон (Гујон 2022) на свом *Instagram* налогу написао: „*Ово је још један значајан корак у јачању међусобних веза и унапређивању сарадње институција из Србије и Срба у региону с циљем да очувамо српски језик и ћирилично писмо као темељ српског идентитета.*” Вучић је у разговору са Србима из Словеније, БиХ, Северне Македоније, Мађарске, Хрватске, Румуније и Црне Горе, истакао да је виталан интерес Србије да брине о свом народу где год да се налази, као и о очувању српског језика и ћириличног писма, уз захвалност

присутнима за очување националног и културног идентитета српског народа у региону (ПРС 2022). Национални и културни идентитет се често провлачи кроз исказе високих званичника, јер их треба схватити као осећање појединца да се разликује у неком погледу од других, обликован факторима као што су свест о свом пореклу, историји, култури и језику. У обликовању идентитета нације и формирању географских и менталних граница, језик игра важну улогу, поготово у одвајању једног света од другог (Kozdra 2018, 64). Он је посебно значајан у стварању националног идентитета, јер се идентитет развија у језичком понашању и изражавању. У том контексту је, на иницијативу бившег министра културе Владана Вукосављевића, усвојен Закон о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличног писма (ЗУСЈ 2021). Закон има за циљ неговање и очување српског језика и ћириличног писма, као и културних и традиционалних вредности, промовисање његове употребе у јавном животу, с обзиром на његов историјски и културолошки значај при очувању националног идентитета српског народа у земљи, региону и расејању. Овај закон је у идентичном облику усвојен и у Републици Српској (Јовановић 2021). С обзиром да језик игра кључну улогу у обликовању идентитета, Управа за сарадњу са дијаспором посветила је посебну пажњу отварању нових школа српског језика широм света, са посебним фокусом на Хрватску и Северну Македонију, како би се заштитио и промовисао српски идентитет у расејању (Политика 2020).

Територијална димензија

Најкасније од 2020. године, *Српски свет* добија и територијалну димензију. Док су културолошке и духовне димензије знатно шире и простиру се изван граница Републике Србије, територијална димензија се односи на простор претежно насељен Србима (Србија, Српска, Црна Гора), а његови пропагатори се залажу за свесрпско уједињење. У јавним наступима Александра Вулина се најчешће провлачи питање административних граница, као што је то био случај на годишњем скупу Покрета социјалиста (ПС), када је у својству Председника странке нагласио да „*Српски свет треба да буде један политички простор, једна држава*” (Stanković 2021). Наведени Покрет социјалиста, који је део владајуће коалиције у Републици Србији заједно са Српском напредном странком, је и

званично прихватио идеју *Српског света* као свој примарни циљ (Покрет социјалиста 2023). Њихов председник, Александар Вулин је такође изјавио да актуелне геополитичке околности не иду у прилог свесрпском уједињењу, али да верује да ће та идеја преовладати у будућности. Он је том приликом рекао: „[Д]а смо имали храбрости да у две бивше Југославије нацртамо и кажемо где живимо, не бисмо данас о овоме причали. Али нисмо имали храбрости, а и велике силе никада нису дозволиле Србима да се уједине” (Martinović 2021). Поред њега, и др Александар Раковић је оценио да Србија треба постепено да ради на свом уједињењу са Републиком Српском, јер су та два ентитета као што су некада биле Западна и Источна Немачка, те је њихово спајање само питање времена. На крају би се Србији и Српској придружила и Црна Гора, а можда и Северна Македонија. У том контексту Раковић наводи: „Остајем при томе да је најбољи оквир савезна држава коју би чиниле Србија, Црна Гора и Српска. Дакле, уједињење,” што не би представљало ништа друго до тога да „повратимо редовно стање које је нарушено 1991/92. и 2006. године” (Зечевић 2020). Управо је Раковић један од ретких српских научника који *Српски свет* спомиње у својим научним радовима, о чему сведочи књига *Српство и Православље: „Од друге половине 2020. до данас (2022) загребачки, подгорички, сарајевски и западни медији пишу о мени као „идеологу српског света”. [...] сви они су тиме популаризовали српско уједињење и рекламирали нови појам – Српски свет”* (Раковић 2022, 12).

Даље, Александар Вулин је дефинисао три основна геополитичка стуба *Српског света*: „Верујем да стварање *Српског света* решава национално питање Срба, да зауставља ширење *‘Велике Албаније’*, гарантује Србима да се геноцид над њиме никада више неће поновити, а изнад свега осигурава се дуготрајан мир на Балкану. [...] Захваљујући Вучићу, Срби су постали јединствен политички народ и процес уједињења је почео, а то се више неће моћи зауставити” (Beta, Večernje novosti 2021). Вулин је, дакле, том приликом јавно похвалио председника Србије за уједињавање Срба у један политички простор, као и успешно спровођење идеје *Српског света* (Stojšavljević 2020), иако се Александар Вучић лично није никада јавно залагао за реализацију наведеног концепта. Штавише, Вучић је само у пар наврата био упитан да коментарише значење концепта, одговоривши да не види ништа спорно у томе и оценио да су негативне реакције према Вулину и *Српском свету*

део оркестриране регионалне кампање против Србије. На питање да прокоментарише Вулинове изјаве о *Српском свету*, Вучић је рекао да је званична државна политика да су границе Србије неповредиве, али и да се Србија не меша у преобликовање туђих граница. С тим у вези, он је за телевизију *Пинк* изјавио да „*сваки пут кажу да су то Вучић и Србија јер за све морају да нађу кривца у Србији. Зато је важно да људи знају шта је званична политика Србије, она која каже да су границе Србије неповредиве, а да нас туђе не занимају*” (RSE 2021).

Концепт *Српског света*, као што је анализа показала, има, дакле, вишеслојну структуру јер је ментална конструкција у виду скупа одређених представа реалности, асоцијација, знања, искустава и емоција, које учесници дискурса везују за њега. Анализа је показала да концепт, за сада, обухвата пет димензија: територијалну, националну, верску, културолошку и психосоцијалну. Ове димензије су реконструкције квалитативне анализе садржаја наменски одабраних исказа и скупа података преузетих из најрелевантнијих и најчитанијих новинских и медијских чланака. Димензије *Српског света* сумиране су у табели 1, где су у левој колони набројани називи различитих модела. Свака од ових димензија је генерализована номинација која се формира квалитативном анализом садржаја исказа различитих политичких и друштвених актера из српског народа. Десна колона табеле 1 показује сажете прегледе садржаја прикупљених текстова и чланака о *Српском свету*, с циљем да се реконструишу значења димензија концепта који се проучава.

Табела 1: Димензије концепта *Српског света*:

Димензије концепта <i>Српског света</i>	Преглед садржаја димензија
Национална	<ul style="list-style-type: none"> • Укључује етничке Србе и неколицину других народа са Балканског полуострва • Главни етнос је српски народ
Културолошка	<ul style="list-style-type: none"> • Знање српског језика и познавање српске литературе, али и културе су важни детерминанти припадности • Закони Владе Републике Србије, који позивају на заштиту културног наслеђа • Емитовање ТВ емисије <i>Српски св(и)ет</i> на ИН4С • ‘Свет вредности’ српског народа

Верска	<ul style="list-style-type: none"> • Обухвата Србе православне вероисповести, али и друге православце који се идентификују са <i>Српским светом</i> • СПЦ је важан чинилац и ко-конституент, као наднационална и прекогранична српска институција • Односи се на православне вредности и веровања • Један од симбола је <i>Слава</i> као празник под заштитом УНЕСКО-а као нематеријално културно наслеђе човечанства
Психосоцијална	<ul style="list-style-type: none"> • Њени чланови су дужни да буду лојални својој матици, да покажу интересовање за српско питање, јачањем веза са Србијом • Осећај јединства је важна компонента • Оснивање Дана српског јединства, слободе и националне заставе • Заснован на посебности српског народа
Територијална/ Геополитичка	<ul style="list-style-type: none"> • Обухвата наднационално подручје, укључујући земље попут БиХ, Црне Горе и Северне Македоније • Уједињење територија већински насељених етничким Србима

ЗАКЉУЧАК

Квалитативна анализа садржаја исказа водећих српских званичника и друштвених актера о концепту *Српског света*, као и опсервирање његових димензија, доводи до закључка да термин представља елемент колективног сећања и схватања ‘света’ око себе, који удружује и који је заједнички за цео српски народ, као и његове елите. Заснован је на идеји изградње једног заједничког етнокултурног простора као наднационалне геополитичке творевине и српске цивилизације са снажном православном и политичком компонентом. Та заједница би повезала цео српски народ, укључујући и Србе у региону и расејању, као и све оне странце који уче српски језик и осећају приврженост српској култури. Идеја *Српског света* се појавила у тренутку када око пет од укупно једанаест милиона Срба живи раштркано по свету, са обновљеном жељом за међусобним повезивањем и очувањем националне свести, идентитета, писма, језика и историје.

Анализа прикупљених података о *Српском свету* такође доводи до закључка да постоји пет димензија, међу којима је територијална изазвала највише интересовања у јавности. У најширем смислу, она подразумева идеју јачања кохезије српског народа, неговања осећања националног и политичког јединства, али и потенцијалну интеграцију подручја са српском етничком већином у једну савезну државну заједницу. Иако је то покренуло лавине негативних коментара, српски дипломата Дарко Танасковић сматра да је та димензија *Српског света* актуелизована систематским оспоравањем Србима да у њиховим срединама целовито и неоптерећено буду Срби, и то у свему ономе што српство културно и идентитетски подразумева (IN4S 2021). У сваком случају, психосоцијална компонента несумњиво игра најзначајнију улогу у дискурсу о *Српском свету*, о чему сведочи и нови национални празник Дан српског јединства, који се прославља у Србији, али истовремено и у Републици Српској, као и у српској дијаспори. Поред наведених димензија, национална и културолошка су такође важни аспекти *Српског света*, док је верска компонента његов ко-конституент. Остаје да се види да ли ће *Српски свет* развити у будућности и економску димензију, која је важан фактор других националних концепата. Постоје индиције да је иницијатива *Отворени Балкан* недостајућа економска компонента, али за сада не постоји довољан број доказа за ту тврдњу. Критичари *Отвореног Балкана* су се највише обрушили на министра спољних послова БиХ, Елмедина Конаковића, због његове жеље да се БиХ придружи тој иницијативи, називајући га Рамзаном Кадировим *Српског света* (Дрнишлић 2023).

Међутим, како год да се концепт тумачи, *Српски свет* није намењен да буде ригидна доктрина. Недефинисаност концепта је кључни елемент његове функционалности, што ствара простор за константно ребрендирање. Анализа је показала да за сада постоји пет димензија *Српског света*, али да би у будућности врло лако могао да развије додатне димензије, што доводи до закључка да појам нема универзално значење. *Српски свет* је стога 'флуидан' концепт, који су развили различити друштвени актери користећи га од 2020. године. Замагљеност и еластичност су структурални део концепта и то омогућава његову реинтерпретацију у више контекста, у зависности од тога ко га користи. Штавише, концепт постаје још сложенији ако се узму у обзир и изјаве несрпских или регионалних актера. Њихов поглед на *Српски свет* је супротан

оном српске политичке и академске елите. Док код српских актера постоји најмање пет димензија, код регионалних учесника дискурса, првенствено из Црне Горе, БиХ, тзв. „Косова” и Хрватске, постоји само једна и то великодржавна димензија, која концепт *Српског света* представља у негативном светлу, поређујући је са неким историјским појмовима попут *Хомогене* или *Велике Србије*. Иако такви концепти и ‘пројекти’ попут *Хомогене* или *Велике Србије*, као између осталог и *Српски свет*, никада нису били део званичне српске државне политике (Попов 2008, 136), регионални актери их ипак представљају као део хегемонистичких претензија Републике Србије према својим суседима, међу којима се посебно истиче Мило Ђукановић: „*Термин Српски свет је еуфемизам за идеју Велике Србије, која угрожава друге државе и идентитет других народа, почев од Црногораца*” (Marković 2020). Регионални актери су такође први, који су упоредили концепт *Српског света* са *Руским миром* и претпоставили да се ради о „*изворно позајмљеном концепту*” (DFC 2021, 10). Стога би будућа истраживања у вези *Српског света* требало да детаљније анализирају политички наратив регионалних актера и њихово схватање новог појма, али и да се фокусирају на поређење *Српског света* са *Руским миром*.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вукићевић, Бранко. 2022. „Српски свет.” *Политика Онлајн*. <https://www.politika.rs/scc/clanak/515947/Srpski-svet>.
- Гујон, Арно. 2022. „Ово је још један значајан корак у јачању међусобних веза и унапређивању сарадње институција из Србије и Срба у региону са циљем да очувамо српски језик и ћирилично писмо као темељ српског идентитета.” *Instagram*. 11. новембар 2022. <https://www.instagram.com/p/CkGh-QPs67O/>.
- ДАН Портал*. 2022. „Патријарх Порфирије: Државне границе промјењива категорија.” 15. септембар 2022. <https://www.dan.co.me/globus/balkan/patrijarh-porfirije-drzavne-granice-promjenjiva-kategorija-5136574>.
- Закон о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличног писма [ЗУСЈ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 89/2021. <https://www.srbija.gov.rs/vest/en/177790/>

bill-on-use-of-serbian-language-protection-of-cyrillic-alphabet-adopted.php.

- Закон о црквама и верским заједницама [ЗОЦИВЗ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 36/2006, 27/2006. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2006/36/1/reg>.
- Зечевић, Ненад. 2020. „Раковић: Направити савезну државу од Црне Горе, Србије и РС.” *Побједа*. <https://www.pobjeda.me/clanak/rakovic-napraviti-saveznu-drzavu-od-crne-gore-srbije-i-rs>.
- Ивошевић, Зоран. 2021. „Српски свет и српски род.” *Политика Онлајн*. <https://www.politika.rs/sr/clanak/485653/Srpski-svet-i-srpski-rod>.
- ИН4С Портал*. 2021. „Уједињење и ти-шрт урбана култура.” 29. октобар 2021. <https://www.in4s.net/ujedinjenje-i-ti-srt-urbana-kultura/>.
- Јадовно*. 2021. „Миљан Глишић: Српски свет и снага једног народа, сведочење како је настала актуелна употреба синтагме ‚Српски свет’.” 12. мај 2021. <https://jadovno.com/miljan-glisic-srpski-svet-i-snaga-jednog-naroda/#.Yz2jjHZBy5c>.
- Јовановић, Радомир. 2021. „Н. Јовић: Идеја и „баук” српског света.” *Нови Стандард*. <https://standard.rs/2021/09/21/n-jovic-ideja-i-bauk-srpskog-sveta/>.
- Јовановић, Радомир. 2022. „‘Српски свет’ – пројекат за промоцију српске културе.” *Нови Стандард*. <https://standard.rs/2022/03/08/srpski-svet-projekat-za-promociju-srpske-kulture/>.
- Ломпар, Мило. 2019. *Дух самопорицања*. Београд: Catena Mundi.
- Лопушина, Марко. 2021. „Не постоји тачан број Срба у расејању?” *РТС*. <https://www.rts.rs/lat/rts/dijaspora/vesti/4626521/ne-postoji-tacan-broj-srba-u-rasejanju.html>.
- Министарство одбране Републике Србије [МОРС]. 2020. *Министар Вулин: Срби морају да постану јединствен политички народ*. Београд: Министарство одбране Републике Србије. <https://www.mod.gov.rs/eng/16537/ministar-vulin-srbi-moraju-da-postanu-jedinstven-politicki-narod-16537>.
- Новости*. 2018. „Митрополит Порфирије: Не бојте се да будете оно што јесте.” 7. јануар 2018. <https://www.portalnovosti.com/mitropolit-porfirije-ne-bojte-se-da-budete-ono-sto-jeste>.

- Новости*. 2021. „Српско уједињење – Супериорна идеја: Историчар Александар Раковић на ХРТ-у о концепту око ког се дигла велика прашина.” 25. септембар 2021. <https://www.novosti.rs/c/vesti/politika/1039443/srpsko-ujedinjenje-superiorna-ideja-istoricar-aleksandar-rakovic-hrt-konceptu-oko-kog-digla-velika-prasina>.
- Печат*. 2020. „Александар Вулин, Министар одбране Србије – Тестамент министра.” 18. новембар 2020. <https://www.pecat.co.rs/2020/09/aleksandar-vulin-ministar-odbrane-srbije-testament-ministra/>.
- Пешић, Миленко. 2018. „Срби у региону – између асимилације и опстанка.” *Политика Онлајн*. https://www.politika.rs/scc/clanak/408661/Srbi-u-regionu-između-asimilacije-i-opstanaka#google_vignette.
- Покрет социјалиста. 2023. *Српски свет. Званичан сајт Покрета социјалиста*. <https://www.pokretsocijalista.rs/srpski-svet/>.
- Политика Онлајн*. 2020. „Гујон: Ускоро још 15 школа српског језика у Европи.” 25. октобар 2021. <https://www.politika.rs/sr/clanak/490519/Gujon-Uskoro-jos-15-skola-sccpskog-jezika-u-Evropi>.
- Политика Онлајн*. 2022. „Додик: Српски свет је идентитет, писмо, језик, крсна слава.” 14. септембар 2021. <https://www.politika.rs/scc/clanak/487721/Dodik-Srpski-svet-je-identitet-pismo-jezik-krsna-slava>.
- Попов, Чедомир. 2008. *Велика Србија: Стварност или мит*. Нови Сад: Издавачка књижара Зорана Стојановића.
- Раковић, Александар. 2022. *Српство и православље: Историја, вера, политика II*. Београд: Институт за европске студије.
- Стратегија развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. [СРКРС], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 72/09, 13/16 и 30/16 – исправка. <https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/3993/strategija-razvoja-kulture-od-2020--do-2029-godine.pdf>.
- Устав Републике Србије [Устав], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/2006 и 115/2021, чл. 13. https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html.
- Aljović, Armin. 2022. „Dodikova nacionalna karta: Dio „srpskog sveta“ ili politički trik pred izbore.” *Al Jazeera*. <https://balkans.aljazeera.net teme/2022/9/8/dodikove-nacionalne-kartice-dio-srpskog-sveta-ili-politicki-trik-pred-izbore>.

- Baćić, Bojana. 2020. „Vulin: Vučić treba da stvara Srpski svet, on je predsednik svih Srba.” *Dnevni list Danas*. <https://www.danas.rs/vesti/politika/vulin-vucic-treba-da-stvara-srpski-svet-on-je-predsednik-svih-srba/>.
- Berg, Bruce L. 2001. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Boston: Allyn and Bacon.
- Beta, *TV Pink*. 2021. „Vulin: Nacionalno pitanje rešiti ujedinjenjem Srba u jednoj državi.” 18. april 2021. <https://n1info.rs/vesti/vulin-nacionalno-pitanje-resiti-ujedinjenjem-srba-u-jednoj-drzavi/>.
- Beta, *Večernje Novosti*. 2021. „Vulin: Stvaranje srpskog sveta rešava nacionalno pitanje, ujedinjenje već počelo.” 1. maj 2021. <https://n1info.rs/vesti/vulin-stvaranje-srpskog-sveta-resava-nacionalno-pitanje-ujedinjenje-vec-pocelo/>.
- Beta. 2022. „Đukanović: „Ruski svet” na Balkanu je „srpski svet”, SPC je remetilački faktor.” *NI*. 21. mart 2022. <https://rs.n1info.com/region/djukanovic-ruski-svet-na-balkanu-je-srpski-svet-spc-je-remetilacki-faktor/>.
- Bošnjaković, Željko. 2022. „Građani Severne Makedonije smatraju Srbiju najvećim prijateljem.” *Dnevni list Danas*. <https://www.danas.rs/svet/region/gradjani-severne-makedonije-smatraju-srbiju-najvecim-prijateljem/>.
- Carley, Kathleen. 1990. „Content Analysis.” In: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, ed. R. E. Asher, 725-730. Edinburgh: Pergamon Vpres.
- Deleuze, Gilles, and Felix Guattari. 1994. *What is philosophy*. New York: Columbia University Press.
- Digital Forensic Center [DFC]. 2021. „The Serbian World – Originally Borrowed Concept: DFC analysis of the attempt to merge Montenegro into the Serbian world.” April 15, 2021.
- Drnišlić, Mustafa. 2023. “Elmedin Konaković, Ramzan Kadirov Srpskog sveta.” *Sandžacke*. <https://sandzacke.rs/stav/elmedin-konakovic-ramzan-kadirov-srpskog-sveta/>.
- Đurić, Vladimir, and Vasilije Marković. 2020. „Pre-secular character of Montenegrin Law on Freedom of Religion in Context of Fuller’s Demands for Internal Morality of Law.” *Strani pravni život* 64 (4): 7-26. doi: 10.5937/spz64-29651.
- Gheyle, Niels and Thomas Jacobs. 2017. *Content Analysis: a short overview*. Internal research note.

- Gradska RTV Podgorica. 2022. „Emisija „Knjiški ljudi” autor: Đorđe Šćepanović, gost: Darko Šuković.” *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=fLX8D9Rx9wQ>.
- Kozdra, Michal. 2018. „The Boundaries of Russian Identity: Analysis of the Concept of Russkiy Mir in Contemporary Russian Online Media.” *Lingua Cultura* 12 (1): 61-66. doi: <https://doi.org/10.21512/lc.v12i1.2004>.
- Krippendorff, Klaus. 2004. *Content analysis: An introduction to its methodology*. University of Pennsylvania: The Annenberg School for Communication.
- Laruelle, Marlene. 2015. “The “Russian World”: Russia’s Soft Power and Geopolitical Imagination.” Washington DC: Center on Global Interests.
- Maksimović, Sandra. 2020. „Montenegrin Law on Religious Freedom: Polarization that benefits the government(s)?” *European Western Balkans*. <https://europeanwesternbalkans.com/2020/01/13/montenegrin-law-on-religious-freedom-polarization-that-benefits-the-governments/>.
- Marković, Radmila. 2020. „Đukanović: Srpski svet je eufemizam za ideju velike Srbije.” *Dnevni list Danas*. <https://www.danas.rs/svet/djukanovic-srpski-svet-je-eufemizam-za-ideju-velike-srbije/>.
- Marković, Radmila. 2022. „Srpski svet – Ivan Džidić.” *Dnevni list Danas*. <https://www.danas.rs/kolumna/ivan-dzidic/srpski-svet-2/>.
- Marković, Radmila. 2022. „Vulin: Moramo stvoriti srpski svet da se ne bi ponovila „Kozara” i “Oluja.” *Dnevni list Danas*. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vulin-moramo-stvoriti-srpski-svet-da-se-ne-bi-ponovila-kozara-i-oluja/>.
- Martinović, Iva. 2021. „Svi ‘srpski svetovi’ Aleksandra Vulina” *Radio Slobodna Evropa*. <https://www.slobodnaevropa.org/a/svi-vulinovi-srpski-svetovi-/31247926.html>.
- Novosti Online*. 2016. „Srba na planeti ima oko 11 miliona: Evo kako smo raspoređeni po zemljama.” 1. februar 2016. <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.301.html:588860-Srba-na-planeti-ima-oko-11-miliona-Evo-kako-smo-rasporedjeni-po-zemljama>.
- Obrana*. 2021. „Gojko Raičević: Srpski svijet hrabrih i časnih, onih koji znaju ko su i zašto su.” 28. oktobar 2021. <https://odbrana.info/gojko-raicevic-srpski-svijet-hrabrih-i-casnih-onih-koji-znaju-ko-su-i-zasto-su/>.

- Petro, Nicolai. 2015. „Russia’s Orthodox Soft Power.” *Carnegie Council for Ethics in International Affairs*. 10. March 2015. <https://www.carnegiecouncil.org/media/article/russias-orthodox-soft-power>.
- Predsednik Republike Srbije [PRS]. 2022. „Sastanak sa predstavnicima Srba iz regiona.” 24. oktobar 2022. <https://www.predsednik.rs/lat/pres-centar/saopstenja/sastanak-sa-predstavnicima-srba-iz-regiona-31484>.
- Radio Slobodna Evropa*. 2021. „Vučić o ‘srpskom svetu’: Zvanična politika je da su granice Srbije nepovredive, tuđe nas ne zanimaju.” 19. jul 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-srpski-svet-granice-/31367043.html>.
- Radio Slobodna Evropa*. 2023. „Vučić: Za srpsku trobojku nikada više nećemo nikome da se izvinjavamo.” 15. septembar 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-dan-srpskog-jedinstva-dodik-porfirije/31462016.html>.
- Rasejanje.info*. 2022. „Patrijarh srpski Porfirije svečano dočekan u Parizu.” 9. oktobar 2022. <https://www.rasejanje.info/2022/10/09/patrijarh-srpski-porfirije-svecano-je-docekan-u-parizu/>.
- Rasejanje.info*. 2023. „Dani kulture Srbija u Frankfurtu se održavaju od 15-17. septembra.” 15. septembar 2023. <https://www.rasejanje.info/2023/09/15/dani-kulture-srbija-u-frankfurtu-se-odrzavaju-od-15-17-septembra/>.
- Srpski svet. 2022. „Narodni ministar: Ili ćemo stvoriti srpski svet ili nas neće biti.” *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=q9rFitVJk9w>.
- Stanković, Jovana. 2021. „Vulin: Srpski svet bi trebalo da bude jedan politički prostor, jedna država.” *Dnevni list Danas*. <https://www.danas.rs/vesti/politika/vulin-srpski-svet-bi-trebalo-da-bude-jedan-politicki-prostor-jedna-drzava/>.
- Stojavljević, Vojislav. 2020. „Vulin: Zadatak moje generacije je nastavak borbe za ujedinjenje Srba, koje se sprovodi mirnim putem.” *Dnevni list Danas*. <https://www.danas.rs/vesti/politika/vulin-zadatak-moje-generacije-je-nastavak-borbe-za-ujedinjenje-srba-koje-se-sprovodi-mirnim-putem/>.
- Strategy of Preserving and Strengthening the Relations of Mother Country and the Diaspora and Mother Country and Serbs in the Region [Strategy], „Official Herald of the Republic of Serbia,” no. 4/2011 and 14/2011.

- Suslov, Mikhail. 2018. „‘Russian World’ Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of ‘Spheres of Influence.’” *Geopolitics* 23 (2): 330-353. doi: <https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1407921>.
- UNESCO. 2014. „Slava, celebration of family saint patron’s day.” 24-28 November 2014. <https://ich.unesco.org/en/RL/slava-celebration-of-family-saint-patrons-day-01010>.
- Vukićević, Jasna i Gjeraqina Tuhina. 2021. „‘Srpski svet’ – koncept koji region čini nervoznim.” *Radio Slobodna Evropa*. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srpski-svet-srbija-balkan-/31521168.html>.
- Weber, Robert P. 1990. *Basic Content Analysis*. Newbury Park: Sage Publications.
- Zhang, Yan and Barbara M. Wildemuth. 2009. „Qualitative Analysis of Content.” In: *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library Science*, Ed. Barbara M. Wildemuth, 1-12. Santa Barbara: Libraries Unlimited,

*Aleksandar Ljubomirović**

*Center for International Relations
and Sustainable Development (CIRSD)*

**CREATING THE “SERBIAN WORLD”:
QUALITATIVE CONTENT ANALYSIS OF PUBLIC
STATEMENTS REGARDING THE CONCEPT AND
DEFINING ITS DIMENSIONS**

Resume

This article sets out to present selected outcomes of the author’s research on the dimensions of the “Serbian world” concept. Although the term has indeed become quite popular in the public discourse, the concept per se has not been part of academic discussions. Therefore, this paper sets out to analyse the content of the afore-mentioned concept and introduce it into the scientific framework. The methodology used in this paper includes a qualitative content analysis of the public statements regarding the Serbian world concept, which are available and published, first and foremost, in domestic media outlets. At the same time, the analysis of the concept is limited to observing its various dimensions, using the statements of Serbian officials as examples of discursive shaping and construction of each of the separate dimensions. Based on the carried-out research, the concept is founded on the idea of creating a supranational Serbian civilization based on ancient models. This community would unite all Serbs, the Serbian diaspora, but also all those people simply learning Serbian or identifying with its values, and declaring an attachment to Serbian culture. Besides its territorial dimension, which has so far prevailed in public discourse especially among its opponents, the Serbian world also resides on national, psychosocial and cultural components, while the main ethnos in the concept is certainly the Serbian nation, around which other ethnic groups should gather. Moreover, nationality-related, psychosocial and cultural dimensions are also supposed to be important aspects according to the discourse participants. The last component would be the Orthodox religion which is supposed to be one of the main pillars and an important co-constituent of the Serbian world

* E-mail address: aleksljubomirovic@hotmail.com; ORCID: 0009-0003-5932-7438.

concept. Finally, perspectives for further analysis of the concept were also presented in this paper.

Keywords: Serbian world, concept, public statements, Serbian diaspora, Serbian Orthodox Church, Republic of Srpska, Montenegro, Republic of Serbia, Serbian nation, media.

* Овај рад је примљен 11. јуна 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 31. маја 2024. године.

*Никола Динић**

Адвокатска канцеларија Динић, Врњачка Бања

ГРБ, ЗАСТАВА И ХИМНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ: ЗАШТИТА КРОЗ ПРЕКРШАЈНУ ОДГОВОРНОСТ

Сажетак

Грб, застава и химна су носиоци националног идентитета, те би њихово законско уређивање и заштита били од посебног интереса за сваку државу. Српско идентитетско лутање у двадесетом веку огледа се и у материји уређења државних симбола и недовољно уређеним начином њихове употребе. Усвајањем Закона о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије 2009. године, направљен је изванредан помак унапред у смислу да је тим законом уређено који су то симболи којима се Република Србија представља, основна правила о истицању грба и заставе, ограничења приликом њихове употребе, њихов изглед, химна и случајеви када се химна изводи, као и казнене одредбе за непоштовање одредби прописаних овим законом. Међутим, и поред тога материја која се тиче државних симбола и даље није адекватно регулисана у смислу прекршајне одговорности одређене категорије лица – могућих учинилаца прекршаја, остављајући на тај начин могућност за злоупотребе, односно за некажњено кршење законских одредаба које се тичу заштите државних симбола. Ту се пре свега мисли на категорију правних лица као субјеката прекршаја и то Републику Србију, територијалне аутономије и јединице локалне самоуправе и њихове органе. Када постоји законска обавеза употребе државних симбола

* advokatdnicvb@gmail.com; ORCID:<https://orcid.org/0009-0002-9916-9203>

од стране државних органа и организација, онда би свакако било оправдано прекршајну одговорност проширити и на ова лица.

Кључне речи: Грб, застава и химна, Закон о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије, заштита грба, заставе и химне, прекршај и прекршајна одговорност.

УВОД

У садашњем државном праву и у историји права значајно место припада земаљском грбу и националној застави као симболима државе, као видљивим и јасним знацима државног јединства и суверенитета. (Соловјев 2021, 7). У том смислу, грбом, заставом и химном Републике Србије представља се Република Србија и изражава припадност Републици Србији (ЗИУГЗХ 2009, чл. 2, ст. 1). Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе, док сувереност потиче од грађана (Устав Републике Србије 2006, чл. 1 и чл. 2, ст. 1). Следствено томе, грбом, заставом и химном првенствено се представља Република Србија и српски народ и изражава се припадност Републици Србији и српском народу. Отуда ови симболи представљају елементе идентитета српског народа.

Српски народ имао је срећу што, када је почетком XIX века успостављао своју државу, није имао потребу да измишља свој грб (као многе нове државе тог доба), него је обновио своја славна знамења везана за стару његову величину (Соловјев 2021, 5). Међутим, током двадесетог века Србија је доживела више промена државног уређења, више промена назива држава чији је била саставни члан или самостална и следствено томе, више промена државних симбола. Под притиском свих тих промена неминовно је дошло до колизије идентитета и збуњености у погледу припадања, што је за последицу имало немогућност идентитетског, али и сваког другог значајнијег повезивања и идентификације појединца са државним симболима. Дисконтинуитет симбола оличен у њиховој честој промени неизбежно је довео до односа који данас имамо према њима.

Са друге стране, очувати сопствени идентитет значи очувати и поштовати све његове елементе, како унутрашње тако и спољашње. Заштита и очување народног идентитета у ери глобализацијске

неблагословене уравниловке није одраз кукавичлука и сакривања иза овешталих форми и преживелих обичаја, већ напротив – израз врхунске храбрости да се буде својим и да се очува лик Божији у себи (Јовановић 2010, 3).

Сагледавање сопственог идентитета није могуће уколико се тој перцепцији самоспознаје не дода и њен аудио-визуелни елемент. Устав прописује да Република Србија има свој грб, заставу и химну, не одређујући изглед и употребу ових државних симбола, изузев што прописује да је химна „Боже правде”. За грб, Устав у члану 7. прописује да се грб користи као Велики и Мали грб, док се застава користи као Народна и Државна застава. За уређење изгледа и употребе државних симбола Устав прописује доношење посебног закона. Збуњеност у погледу припадања када су државни симболи у питању коначно је разрешења усвајањем Закона о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије (у даљем тексту Закон) којим су озакоњени државни симболи чије постојање је утврђено Уставом из новембра 2006. године. Поменути уставним и законским одредбама је у српској државној симболици, напokon, и после врло дугог нередовног стања, поново све доведено у потпуни ред (Јовановић 2010, 140), бар када се говори о самом одређењу изгледа државних симбола. Тачније, изглед државних симбола је коначно уређен нешто касније, 2010. године, доношењем Уредбе о утврђивању изворника Великог и Малог грба, изворника заставе и нотног записа химне Републике Србије којим се утврђује изворник Великог и Малог грба, изворник заставе и нотни запис химне Републике Србије.

Употреба државних симбола и њихова заштита, са друге стране, нису у довољној мери регулисани па се у пракси јављају нова питања која треба решити. У том смислу је Влада републике Србије донела посебан Закључак о усвајању става Владе о примени одредаба Закона о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије. Овим закључком наглашава се право и могућност свих грађана и правних лица да потпуно слободно користе, употребљавају и истичу како Државну заставу, тако и Народну заставу Републике Србије у свим приликама за које сматрају да су пригодне. Наведеним закључком се прецизира да се, сходно Закону о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије, морају поштовати правила која штите достојанство Републике Србије, а односе се на истицање заставе Републике Србије са другим заставама; затим, да на застави не сме

ништа да се испише, односно упише нити она може да се мења; да застава не може да се користи као робни или услужни жиг, нити као било који други знак за обележавање робе или услуге. Такође, застава не сме да буде истакнута уколико је оштећена или је изгледом неподобна за употребу и не може да се излаже на начине који су забрањени – не може се истицати тако да додирује тле, нити као подлога, подметач, простирка, завеса или драперија. Заставом не могу да се покривају возила или други предмети, нити могу да се украшавају конференцијски столови или говорнице, осим у форми стоне заставице. Уколико се законска правила која штите достојанство Републике Србије поштују, истицање Државне заставе и Народне заставе у свим пригодним приликама је слободно.

ПРЕКРШАЈНЕ ОДРЕДБЕ ЗАКОНА О ИЗГЛЕДУ И УПОТРЕБИ ГРБА, ЗАСТАВЕ И ХИМНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Закон прописује који су то симболи којима се Република Србија представља, основна правила о истицању грба и заставе, ограничења приликом њихове употребе, њихов изглед, химна и случајеви када се химна изводи, као и казнене одредбе за непоштовање одредби прописаних овим законом.

Основно правило приликом употребе грба и заставе је да се они истичу на почасном месту, а основно ограничење је да се на заставу и у грб Републике Србије не може ништа исписати, односно уписати, нити се они могу мењати, не могу се употребити као робни или услужни жиг, узорак или модел, нити као било који други знак за обележавање робе или услуге, те се не смеју употребљавати ако су оштећени или су својим изгледом неподобни за употребу, већ се повлаче из употребе.

Закон у члану 41. прописује да ће се новчаном казном од 50.000 до 500.000 динара казнити за прекршај правно лице:

1) ако употреби заставу, химну или грб Републике Србије у облику или са садржином или мелодијом који нису утврђени Уставом Републике Србије или законом;

2) ако заставу или грб Републике Србије употреби као робни или услужни жиг, узорак, модел или било који други знак за обележавање робе или услуга;

3) ако истакне грб или заставу стране државе у Републици Србији без истицања грба, односно заставе Републике Србије, осим ако потврђеним међународним уговором није друкчије одређено.

За исту радњу Закон прописује да ће се казнити за прекршај и одговорно лице у правном лицу новчаном казном од 5.000 до 25.000 динара.

Члан 42. Закона прописује да ће се новчаном казном од 40.000 до 400.000 динара казнити за прекршај правно лице ако истакне заставу или грб Републике Србије који су оштећени или неподобни за употребу. За исту радњу Закон прописује да ће се казнити за прекршај и одговорно лице у правном лицу новчаном казном од 5.000 до 25.000 динара, док ће се истом казном казнити за прекршај физичко лице ако истакне заставу или грб Републике Србије који су оштећени или неподобни за употребу.

СУБЈЕКТ ПРЕКРШАЈА

Прекршајна одговорност прописана је за правна и физичка лица. Под правним лицем, као извршиоцем радњи прописаних цитираним члановима 41. и 42. Закон широко одређује круг лица која могу бити учиниоци ових прекршаја. Закон о прекршајима чланом 27 (ЗОП 2019, чл. 27) прописује да је правно лице одговорно за прекршај учињен радњом или пропуштањем дужног надзора органа управљања или одговорног лица или радњом другог лица које је у време извршења прекршаја било овлашћено да поступа у име правног лица. Из цитиране одредбе ст. 1. може се закључити да се одговорност правног лица заснива на претпостављеној кривици овог лица које одговара за поступке особа из круга управљача (са којима се цело правно лице може поистоветити) и поступке лица овлашћених да заступају правно лице, чија се недозвољена понашања „приписују” правном лицу, док се њихова свест и воља (применом правне фикције) сматрају изразом свести и „вољом” правног лица (Мрвић-Петровић, 2013, 15).

Правно лице је одговорно за прекршај и када орган управљања донесе противправну одлуку или налог којим је омогућено извршење прекршаја или одговорно лице нареди лицу да изврши прекршај, те када физичко лице изврши прекршај услед пропуштања одговорног лица да над њим врши надзор или контролу. Под наведеним условима правно лице може да одговара за прекршај и када: 1) је против

одговорног лица прекршајни поступак обустављен или је то лице ослобођено од одговорности (јер дело за које се терети по пропису није прекршај, ако има околности које искључују прекршајну одговорност окривљеног или није доказано да је окривљени учинио прекршај); 2) постоје правне или стварне сметње за утврђивање одговорности одговорног лица у правном лицу или се не може одредити ко је одговорно лице. С обзиром да је законодавац повезао одговорност правног лица са његовом организационом структуром и пословном политиком, он је одредбом ст. 2. практично одговорност правног лица допунио елементима модела аутономне (самосталне) субјективне одговорности (што није учињено када је у питању одговорност правних лица за кривична дела?!). Према моделу самосталне, аутономне одговорности, правно лице се својом одговорношћу одваја од кривице одговорног лица у њему или свог заступника (Jović 2015, 162)

Члан 17. став 2. Закона о прекршајима, међутим, прописује да Република Србија, територијалне аутономије и јединице локалне самоуправе и њихови органи не могу бити одговорни за прекршај, али да законом може бити прописано да за прекршај под одређеним условима одговара одговорно лице у државном органу, органу територијалне аутономије или органу јединице локалне самоуправе. Дакле, Законом о прекршајима од прекршајне одговорности изузети су Република Србија, територијалне аутономије и јединице локалне самоуправе и њихови органи, док је остављена могућност да посебним законима буде прописана прекршајна одговорност за одговорна лица у тим органима.

Код тако прописаног круга лица која подлежу односно не подлежу прекршајној одговорности, поставља се питање ко би био одговоран за прекршај из члана 41. став 1. тачка 3. Закона тј. за истицање грба или заставе стране државе у Републици Србији без истицања грба, односно заставе Републике Србије, када се у трима општинама на југу Србије, Бујановцу, Прешеву и Медвеђи на дан 28. новембра, када се у Албанији прославља национални празник Дан заставе, истакну албанске заставе, без истицања заставе Републике Србије. Овакви и слични догађаји неретко су пропраћени медијски па тако сазнајемо да Председник Националног савета Албанаца (НСА) Рагми Мустафа већ има неколико оваквих пријава, јер на згради ове институције, поред албанског, није ставио и српски барјак, док је за разлику од Мустафе, први човек Бујановца Нагип

Арифи поставио заставу Албаније на балкон зграде општине, али уз обележја Србије и Европске уније, која се стално вијоре на том месту (Lazić 2021).

У наведеној ситуацији председник општине Бујановац није прекршајно одговоран, за разлику од Председник Националног савета Албанаца, не због тог што је поред албанске заставе истакао и српску заставу, а у складу са законском одредбом, већ због тога што председник општине не одговара за прекршај у складу са цитираним чланом 17. став 2. Закона о прекршајима. Председник општине био би одговоран за прекршај из члана 41. став 1 тачка 3. Закона односно истицање грба или заставе стране државе у Републици Србији без истицања грба, односно заставе Републике Србије, само у случају да је прекршајна одговорност председника општине, односно одговорног лица у државном органу, органу територијалне аутономије или органу јединице локалне самоуправе, као таква прописана посебним законом, у конкретном случају Законом о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије. Као смо видели, тим законом није посебно прописана одговорност одговорног лица у државном органу, органу територијалне аутономије или органу јединице локалне самоуправе, па самим тим ни председника општине, док је Законом о прекршајима већ искључена одговорност и саме јединице локалне самоуправе.

Дакле, Република Србија, територијалне аутономије и јединице локалне самоуправе и њихови органи не могу бити одговорни за прекршај, али законом може бити прописано да за прекршај под истим условима као и физичко лице одговара одговорно лице у државном органу, органу територијалне аутономије или органу јединице локалне самоуправе. Како прекршајна одговорност, у смислу Закона о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије није прописана за одговорно лице у државном органу, органу територијалне аутономије или органу јединице локалне самоуправе, следи да за повреду Закона у смислу цитираних чланова 41. и 42. не би били одговорни ни државни органи нити одговорна лица у њима. Отуда се, у тако насталом правном вакуму, изналази могућност за злоупотребе.

Прекршајна одговорност појединца, у смислу Закона, изостаје, осим у случају истицања заставе или грба који су оштећени или неподобни за употребу, а у складу са чланом 6. Закона који прописује да се грб или застава не смеју употребљавати ако су оштећени или

су својим изгледом неподобни за употребу, у ком случају се повлаче из употребе. Дакле, законска претпоставка је да појединац не може употребити или истакнути грб, заставу и химну у облику, садржини односно мелодији који су супротни Уставу или Закону.

Као разлог за изостављање може бити чињеница да се овакво понашање може подвести под кривично дело Повреда угледа Републике Србије. Наиме, Кривични законик чланом 173. прописује да ко јавно изложи порузи Србију, њену заставу, грб или химну казниће се новчаном казном или затвором до три месеца (КЗ 2019, чл. 173). Истом казном казниће се и ко јавно изложи порузи страну државу, заставу, грб или химну (КЗ 2019, чл. 175). Излагање порузи мора бити учињено јавно. То значи да оно може бити сазнато од неодређеног броја лица која нису индивидуално одређена, односно када круг тих лица није на неки начин ограничен. Јавност не постоји када је нешто упућено одређеном кругу лица, што у неким случајевима може бити спорно, тј. поставља се питање који степен одређености мора постојати да би елемент јавности био искључен (Стојановић 2008, 243). Смисао овог кривичног дела је да се Република Србија излаже порузи посредно преко својих симбола који је представљају. Пасивни субјекти овог кривичног дела су дакле Република Србија и њени симболи: грб, застава и химна. Кривични законик, међутим, поставља и одређена ограничења у смислу одређивања случаја када наведена радње излагања порузи неће бити кажњива. Наиме, неће се казнити за ово дело учинилац који је ово излагање дао у оквиру озбиљне критике у научном, књижевном или уметничком делу, у извршавању службене дужности, новинарског позива, политичке делатности, у одбрани неког права или заштите оправданих интереса, ако се из начина изражавања или из других околности види да то није учинио у намери омаловажавања или ако докаже истинитост свог тврђења или да је имао основаног разлога да поверује у истинитост онога што је износио или проносио (КЗ 2019, 176).

Са тим у вези треба поменути случај који је својевремено доспео у жижу јавности када је током представе „Пад”, на позоришном фестивалу у Лесковцу, глумац Бранислав Трифуновић поцепео српску заставу. На први поглед, будући да је сама радња цепања српске заставе извршена током извођења позоришне представе, могло би се закључити да је то дело учињено као плод уметничке експресије и слободе, па као такво не би било кажњиво у смислу цитираног члана кривичног закона којим се одређују случајеви

некажњавања, између осталих, и за дело Повреда угледа Републике Србије. Међутим, обзиром да се наведено кривично дело може учинити само са умишљајем, тј. да је учинилац био свестан да цепање заставе представља предметно кривично дело те да је хтео његово извршење или је пак олако држао да до последица неће доћи (дакле, директни и евентуални умишљај) остаје као отворено питање какав би епилог овакво поступање имало на суду. Са једне стране, одбрана би се позивала на члан 176. Кривичног законика указујући на основ искључења кривичне одговорности, док би тужилаштво (будући да се ово дело гони по службеној дужности) указивало да је у конкретном случају реч: “ о ангажману у коме је политички активиста увелико надвладао уметника” (Obrenović 2019).

Кривица учиниоца прекршаја је дефинисана чланом 18. Закона о прекршајима, који прописује да физичко лице одговара за прекршај који му се може приписати у кривицу, односно да је крив онај учинилац који је у време када је учинио прекршај поступао са умишљајем или из нехата. За прекршајну кривицу довољан је нехат учиниоца ако прописом о прекршају није одређено да ће се казнити само ако је прекршај учињен са умишљајем. Одредба којом се прописује кривица физичког лица примењује се и на предузетника, одговорна лица у правном лицу, државном органу, органу територијалне аутономије и јединице локалне самоуправе или код предузетника.

РАДЊА ИЗВРШЕЊА

Закон о прекршајима у члану 2. дефинише прекршај као противправно дело које је законом или другим прописом надлежног органа одређено као прекршај и за које је прописана прекршајна санкција. Прекршај може бити извршен чињењем или нечињењем, а прекршај је извршен нечињењем кад је пропуштање да се предузме одређено чињење прописом предвиђено као прекршај, а како прописује члан 10. Закона о прекршајима.

Прекршај чини онај ко на законом супротан или недозвољен начин употреби или истакне грб, заставу и химну. Дакле, као радње извршења прописане су употреба или истицање симбола који се Законом штите. Државни симболи могу се употребити у облику или са садржином или мелодијом која није утврђена Уставом или законом; могу се употребити као робни или услужни жиг, узорак,

модел или било који други знак за обележавање робе или услуга; односно може се догодити ситуација, као у напред изнетом примеру, да се грб или застава стране државе истакну без истицања грба, односно заставе Републике Србије.

КАЗНА

Казна прописана Законом је новчана. За правно лице, казна се изриче у распону од 50.000,00 до 500.000,00 динара за прекршај употребе односно истицања заставе, грба и химне супротно одредбама Закона, за прекршај из члана 41., односно у распону од 40.000,00 до 400.000,00 динара за прекршај употребе државних симбола који су оштећени или неподобни за употребу, у складу са чланом 42. За одговорно лице у правном лицу, односно за физичко лице прописане су казне у распону од 5.000,00 до 25.000,00 динара.

Упоређујући прописане казне са, примера ради, казнама прописаним у Црној Гори, можемо закључити да је казнена политика ове потоње државе строжија у погледу распона од минималног до максималног новчаног износа казне. Узимајући у обзир које су то вредности које се тим казнама штите, строжија казнена политика се чини оправданом. Тако, Закон о државним симболима и Дану државности Црне Горе (ЗДСДДЦГ 2019) прописује новчане казне у распону од 1000 до 20.000 евра за правно лице, односно од 300 до 2000 и 6000 евра за одговорно лице у правном лицу и физичка лица у зависности од учињеног прекршаја.

ВРШЕЊЕ КОНТРОЛЕ НАД ПРИМЕНОМ ЗАКОНА

Комуналној милицији је поверено вршење одређених послова који се тичу државних симбола. Тако је чланом 1. ст. 2 Закона о комуналној милицији прописана је сврха комуналне милиције у смислу да комунална милиција издаје упозорења и подноси захтеве за покретање прекршајног поступка за поступања супротно закону којим се уређују државни симболи, осим у односу на државне органе, органе територијалне аутономије, јединица локалне самоуправе и имаоце јавних овлашћења (ЗКМ 2019, чл. 1, ст. 2). Чланом 10. ст. 1. тч. 6 истог закона уређује се делокруг послова комуналне милиције по истом питању па се прописује да су ти послови вршење контроле над применом закона којим се уређују државни симболи, осим

у односу на државне органе, органе територијалне аутономије, јединица локалне самоуправе и имаоце јавних овлашћења, где под имаоцима јавних овлашћења, примера ради, подразумевамо Јавне бележнике и Јавне извршитеље.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Закон о прекршајима значајно сужава круг лица која могу бити позвана на одговорност искључујући од одговорности Републику Србију, територијалне аутономије и јединице локалне самоуправе, као и њихове органе, узимајући у обзир да управо та правна лица, односно лица која су у њима запослена, најчешће користе и употребљавају грб, заставу и химну. Исто би дакле важило и за институције или организације чији је оснивач Република Србија, аутономна покрајина или локална самоуправа. Иако Закон о прекршајима оставља могућност да посебним законом буде прописано да за прекршај под одређеним условима одговара одговорно лице у државном органу, органу територијалне аутономије или органу јединице локалне самоуправе, Закона о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије, као посебан закон у конкретном случају, то не чини.

Оно што је лако уочљиво је да управо наведена правна лица, односно лица у њима запослена, најчешће чине једну од радњи извршења прекршаја тако што на својим зградама или у оквиру својих просторија истакну заставу или грб Републике Србије који су оштећени или неподобни за употребу. Колико пута смо сви били сведоци тога да на зградама органа и институција које су по закону дужне да употребљавају ове симболе, застава буде исцепана, избледела или оштећена на неки други начин. Тако и дан-данас, врло често, приликом званичних посета наших званичника иностранству, имамо прилику да изнова и изнова увиђамо пропуст у дипломатском протоколу који се односи на истицање застареле заставе Србије из 2004. године (Јовановић 2021). У том смислу, када постоји законска обавеза употребе државних симбола од стране државних органа и организација, уз претпоставку да би државни органи и организације морали у највећој мери да воде рачуна о очувању државних симбола, онда би свакако било оправдано прекршајну одговорност проширити и на ова лица. Државни органи и организације, условно речено, персонификују државу, представљају

државу која кроз њих комуницира са појединцима на свакодневном нивоу. Уколико сама држава показује нехајни однос према својим симболима, дозвољавајући да се на зградама њених органа вијори исцепана или на други начин оштећена застава, тешко је очекивати од појединца, од грађанине те државе, да покаже већи степен одговорности и привржености када пред собом има такав пример. Такав однос само продубљује, на почетку већ речну, немогућност идентитетског, али и сваког другог значајнијег повезивања и идентификације појединца са државним симболима.

Исто важи и у погледу истицања грба или заставе стране државе у Републици Србији без истицања грба, односно заставе Републике Србије, као у напред наведеном примеру. Могућност за евентуалну злоупотребу чињенице ограничења и изузимања од прекршајне одговорности државних органа и одговорних лица у њима мора бити сведена на минимум, односно у потпуности онемогућена. У супротном, држава опет шаље исту слику и поруку: нехајност за чињеницу да се њен симбол намерно изоставља на њеној територији уз истицање симбола друге државе у случају када је то законом забрањено и кажњиво. Поред проширења круга лица која одговарају за овај прекршај и на органе републике, аутономне покрајине и локалне самоуправе, као и на њихове руководиоце, добар смер било би и уопште покретање и виђење прекршајних поступака у том смислу.

На крају, можда би се као закључак могао извести став да би за правилан однос према државним симболима као атрибутима националног идентитета била, бар за почетак, довољна адекватна примена законских прописа. Можда би управо пример државе која доследно примењује Закон о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије био довољан подстицај за појединца да и сам преиспита однос према државним симболима и са тим у вези коначно почне да их доживљава као одреднице сопственог идентитета.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Закон о државним симболима и Дану државности Црне Горе [ЗДСДДЦГ], „Службени лист РЦГ“, бр. 47/2004, 27/2007 – др. закон, 40/2011 – др. закон, 34/2019 и 47/2019 – др. закон.
- Закон о изгледу и употреби грба, заставе и химне [ЗИУГЗХ], „Службени гласник РС“, бр. 36/09.
- Закон о комуналној милицији [ЗКМ], „Службени гласник РС“, бр. 49/2019.
- Закон о прекршајима [ЗОП], „Сл. гласник РС“, бр. 65/2013, 13/2016, 98/2016 – одлука УС, 91/2019 и 91/2019 – др. закон.
- Јовановић, Ненад. 2010. *Грбови, заставе и химне у историји Србије*. Цетиње: Светигора.
- Кривични законик [КЗ], „Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
- Мрвић-Петровић, Наташа. 2013. *Закон о прекршајима*. Београд: Савремена администрација.
- Соловјев, Александар. 2021. *Историја српског грба*. Београд: Catena Mundi.
- Стојановић, Зоран. 2008. *Кривично право*. Београд: Службени гласник.
- Устав Републике Србије, „Сл. Гласник РС“, бр. 98/2006 и 115/2021.
- Jovanović, Radomir. 2021. „Nedopustivi nemar prema državnim simbolima.“ *Novi Standard*. 1. Jun 2021. <https://standard.rs/2021/06/01/nedopustivi-nemar-prema-drzavnim-simbolima/>.
- Jović, Miodrag. 2015. „Prekršajna odgovornost.“ *Pravne teme* (6): 155-168.
- Lazić, Nikola. 2021. „Srbija ne priznaje zastavu Albanije kao obilježje albanske manjine.“ *Al Jazeera*. 1. Decembar 2021. https://balkans.aljazeera.net teme/2021/12/1/drzava-ne-priznaje-zastavu-albanije-kao-obiljezje-albanske-manjine-u-srbiji_
- Obrenović, Vladislav. 2019. „Сепанје заставе као опасна злоупотреба уметности.“ *Novi Standard*. 9. Oktobar 2019. <https://standard.rs/2019/10/09/opasna-zloupotreba-umetnosti/>.

*Nikola Dinić**

Law office Dinić, Vrnjačka Banja

**COAT OF ARMS, FLAG AND ANTHEM OF THE
REPUBLIC OF SERBIA: PROTECTION TROUGHT
MISDEMEANOR LIABILITY**

Resume

The coat of arms, flag and anthem are the bearers of national identity, and their legal regulation and protection would be of particular interest to every country. Serbian identity wandering in the 20th century is also reflected in the arrangement of state symbols and the insufficiently arranged manner of their use. With the adoption of the Law on the Appearance and Use of the Coat of Arms, Flag and Anthem of the Republic of Serbia in 2009, a certain step forward was made in the sense that this law regulates the symbols that represent the Republic of Serbia, the basic rules on displaying the coat of arms and the flag, restrictions on their uses, their appearance, the anthem and the occasions when the anthem is performed, as well as the penal provisions for non-compliance with the provisions prescribed by this law. However, despite this, the matter concerning state symbols is still not adequately regulated in terms of misdemeanor liability of a certain category of persons: possible perpetrators of misdemeanors, thus leaving the possibility for abuses, i.e. for unpunished violation of legal provisions concerning the protection of state symbols. This primarily refers to the category of legal entities as subjects of violations, namely the Republic of Serbia, territorial autonomy and local self-government units and their bodies.

Keywords: Coat of arms, flag and anthem, Law on the appearance and use of the coat of arms, flag and anthem of the Republic of Serbia, protection of the coat of arms, flag and anthem, misdemeanor and misdemeanor liability.

* advokatdnicvb@gmail.com.

* Овај рад је примљен 11. јуна 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. фебруара 2024. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује три пута годишње. Рокови за слање радова су: 15. фебруар, 15. мај, 15. септембар .

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови се Редакцији достављају њиховим постављањем на CEON платформу користећи следећи линк: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/nint/index>

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву о ауторству. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/nacionalni-interes/authors_directions/

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.
(Суботић 2010)
Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.
(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press. (Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет. (Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводиоцац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „прigr.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press. (Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије. (Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies. (Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1. (Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.
Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts:
Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.
Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на
јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска
дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)
Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss.
University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине
или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.
Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.
New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Бок.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:

” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом. (Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.
(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.
(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.
(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.
(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.
(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или (ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или (ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Тањуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Тањуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori*,

a posteriori, sui generis итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угластом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика

преузети, написати *Извор*: и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор*: Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.
Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**

слику предње корице

Испод слике предње корице

навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес : часопис за национална и државна питања = National interest : journal for National and State issue / главни и одговорни уредник Миломир Степић.
- [Штампано изд.]. - Год. 1, бр. 1(2005)- . - Београд :
Институт за политичке студије, 2005-
(Београд : Донат граф)

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Национални интерес (CD-ROM) = ISSN 1452-2152
ISSN 1820-4996 = Национални интерес (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 125448460